ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

Інтернет-підтримка

Олександр Борзенко, Олена Лобусова

11

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Рівень стандарту

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Пам'ятка № 1. ЯК ПІДГОТУВАТИ ПРОЕКТ

Проект *— це індивідуальна або колективна конкретна практично-творча справа, поетапний рух до мети, прийнятої та усвідомленої учнем.*

Етапи роботи

I. Планування.

1. Визначення теми, мети проекту, форми кінцевого продукту.
2. Визначення джерел інформації, способів її збирання та аналізу, способу презентації продукту, процедур та критеріїв оцінки результатів.

II. Дослідження.

1. Збір інформації.
2. Аналіз інформації, формулювання висновків.

III. Подання результатів.

1. Оформлення кінцевого продукту.
2. Звіт або презентація продукту.

IV. Оцінка результатів.

Пам'ятка № 2. ЯК ПРОВЕСТИ ДИСКУСІЮ

Дискусія *— форма колективного обговорення, мета якої — правильно розв'язати проблему через зіставлення різних поглядів.*

Етапи роботи

I. Підготовчий.

1. Формулювання проблеми, мети.
2. Збір інформації про предмет обговорення, визначення понять.
3. Добір аргументів, формулювання питань до опонентів.

II. Основний.

1. Оголошення теми, мети, уточнення ключових понять.
2. Висловлення думок учасників дискусії.
3. Підбиття підсумків.

III. Аналіз дискусії.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Пам'ятка № 3. ЯК НАПИСАТИ ЕСЕЙ

Есей *— невеликий прозовий твір, у якому в індивідуально-авторській манері висловлено думки та враження з певного приводу.*

Для написання есею потрібно:

- ознайомитися з матеріалом, глибоко осмислити його, визначити головне й другорядне;
- викласти власні думки щодо запропонованої теми;
- дотримуватися структури тексту (вступ, основна частина, висновки);
- логічно викладати думки, доречно та правильно їх аргументувати;
- наводити приклади з літератури, історії, інших видів мистецтва тощо;
- викладати матеріал доступно, оригінально.

Пам'ятка № 4. ЯК СТВОРИТИ БУКТРЕЙЛЕР

Буктрейлер *— це короткий відеоролик за мотивами книги (не більш як три хвилини). Мета буктрейлера — заінтригувати читача, спонукати до читання.*

Етапи підготовки буктрейлера

1. Вибрати книгу.
2. Створити сценарій буктрейлера — продумати сюжет і написати текст.
3. Дібрати зображення, зняти відео.
4. Записати озвучений текст відповідно до сценарію.
5. Вибрати програму для роботи з відео відповідно до ваших технічних можливостей.
6. Змонтувати відео.
7. Оприлюднити буктрейлер у мережі Інтернет (у блогах, на форумах, у соціальних мережах тощо).

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Олександр Борзенко, Олена Лобусова

11 УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Рівень стандарту

Підручник для 11 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України

Харків
Видавництво «Ранок»
2019

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

УДК 821.161.2:37.016(075.3)
Б82

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 12.04.2019 № 472)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Ілюстрації художника *Олександра Юхтмана*

Борзенко О. І.

Б82 Українська література (рівень стандарту) : підруч. для 11 класу закл. загал. серед. освіти / О. І. Борзенко, О. В. Лобусова. — Харків : Вид-во «Ранок», 2019. — 240 с. : іл.

ISBN 978-617-09-5226-4

УДК 821.161.2:37.016(075.3)

Інтернет-підтримка

Електронні матеріали
до підручника розміщено на сайті
interactive.ranok.com.ua

© Борзенко О. І., Лобусова О. В., 2019
© Юхтман О. С., іл., обкладинка, 2019
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2019

ISBN 978-617-09-5226-4

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Зміст

Пізнавати себе і світ 5
Вступ 7

РОЗСТРІЛЯНЕ ВІДРОДЖЕННЯ 9
Літературний авангард: проти традиції 14
Під знаком вітаїзму 18
Павло ТИЧИНА 19
«Арфами, арфами…» 23
«Ви знаєте, як липа шелестить…» 26
«О панно Інно, панно Інно!..» 27
«Одчиняйте двері…» 29
Пам'яті тридцяти 31
Євген ПЛУЖНИК 32
«Ніч… А човен — як срібний птах…» 35
«Вчись у природи творчого спокою…» 37
«Київські неокласики» 38
Максим РИЛЬСЬКИЙ 40
«Солодкий світ! Простір блакитно-білий…» 43
«У теплі дні збирання винограду…» 45
Прозове розмаїття 47
Микола ХВИЛЬОВИЙ 49
Між фанатизмом і людяністю («Я (Романтика)») 50
Я (Романтика) 54
Юрій ЯНОВСЬКИЙ 61
Море, молодість, романтика («Майстер корабля») 62
Валер'ян ПІДМОГИЛЬНИЙ 69
Як бути людиною? (Роман «Місто») 70
Остап ВИШНЯ 77
Модерна драматургія 85
Микола КУЛІШ 87
Не лише про зміну прізвища («Мина Мазайло») 88

ПЕРЛИНИ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ 97
Богдан-Ігор АНТОНИЧ 100
Зелена Євангелія 102
Різдво 104
Коляда 104
Осип ТУРЯНСЬКИЙ 106
Людина і війна («Поза межами болю») 107

ПІД ЧУЖИМ НЕБОМ 111
Євген МАЛАНЮК 114
Уривок з поеми 116
Напис на книзі віршів 119
Іван БАГРЯНИЙ 121
Лишатися людиною («Тигролови») 122

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

ВОЄННЕ ЛИХОЛІТТЯ 129
Олександр ДОВЖЕНКО 132
Записки часів війни («Щоденник) 133
Мандрівка до світу дитинства («Зачарована Десна») 136
Олесь ГОНЧАР 140

ЛІТЕРАТУРНЕ «ШІСТДЕСЯТНИЦТВО» 145
Василь СИМОНЕНКО 149
Я… 151
«Задивляюсь у твої зіниці…» 153
Дмитро ПАВЛИЧКО 155
Два кольори 157
«Я стужився мила, за тобою…» 158
Іван ДРАЧ 160
Балада про соняшник 162
Микола ВІНГРАНОВСЬКИЙ 163
«У синьому небі я висіяв ліс…» 165
Григір ТЮТЮННИК 166

МИТЕЦЬ І СУСПІЛЬСТВО 171
Ліна КОСТЕНКО 172
«Страшні слова, коли вони мовчать…» 174
«Хай буде легко. Дотиком пера…» 176
«Недумано, негадано…» 177
«По сей день Посейдон посідає свій трон…» 178
Про кохання і творчість («Маруся Чурай») 179
Маруся Чурай 183

СТОЇЧНА УКРАЇНСЬКА ПОЕЗІЯ 195
Василь СТУС 196
«Крізь сотні сумнівів я йду до тебе…» 200
«Господи, гніву пречистого…» 201

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА 203
Ігор РИМАРУК 208
Юрій АНДРУХОВИЧ 210
Оксана ЗАБУЖКО 215
Олександр ІРВАНЕЦЬ 219
Сергій ЖАДАН 222
Галина ПАГУТЯК 225
Володимир ДІБРОВА 228
Ярослав МЕЛЬНИК 230

Загальні підсумки 232

Словник термінів і понять 236

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Пізнавати себе і світ

◆ ШАНОВНІ ОДИНАДЦЯТИКЛАСНИКИ Й ОДИНАДЦЯТИКЛАСНИЦІ!

Чи багато ми знаємо про життя людей минулих епох? Чи можемо уявити їхні мрії та прагнення? Чи знаємо, які огортали їх ілюзії та які вони робили помилки? Якими були насправді наші попередники та що споріднює *«нас»* із *«ними»*?

Відповіді на ці запитання важливі для кожного, хто хоче зробити майбутнє кращим. І тут маємо не лише знати факти історії, а й наблизитися до емоційного та духовного світу наших пращурів.

Минуле приховане в мистецтві слова в особливий спосіб: художні образи розкривають нам таємниці, які неможливо пізнати із сотень і тисяч наукових джерел. Книга — це в певному сенсі «машина часу», що дозволяє відчути справжній дух іншої доби й розкрити секрети сучасності. Художній твір немовби єднає нас із чужою свідомістю: під час читання ми дивимося на все іншими очима, а отже, здобуваємо новий досвід, збагачуємося знаннями про світ і самих себе.

Цей підручник познайомить вас із літературою XX століття. Здається, воно не таке вже й далеке, однак становить окрему культурну епоху з її особливими уявленнями про людину й світ. Літературних героїв того часу можна порівняти з людьми на давніх чорно-білих світлинах, що зберігаються чи не в кожній родині. Люди солідного віку, що зараз живуть поруч із вами, на цих фото ще зовсім юні, такі самі, як ви. Але чи завжди розуміємо ми їх? Колись вони були молодими, не в усьому досконалими, але сповненими надій і життєвих планів. Чи справдилися ті сподівання, чи здійснилися мрії? На ці питання, хай і частково, але дає відповіді література, що зберігає духовні образи тих далеких і водночас близьких нам людей.

Шукати відповіді непросто, адже українська література минулого століття зазнала відчутного впливу радянської ідеології. Були часи, коли письменників примушували мистецькі завдання підпорядковувати партійним гаслам. Не дивно, що сьогодні ці ідеологічні нашарування (більші чи менші) можуть викликати небажання читати або нерозуміння прочитаного. Тож варто готувати себе до критичного й зваженого, вдумливого сприймання цієї «людської історії»: важливо заглиблюватись у підтекст (те, що вичитується *«між рядками»*), а також активізувати можливості нашого критичного мислення.

У підручнику йдеться про різні за своїм змістом та формою художні твори. Вони відмінні не лише за стилем або ідейним спрямуванням, а й за свободою вираження та культурою авторської думки, за широтою діапазону творчого пошуку. Тому й не слід підходити до всіх творів з одним і тим самим шаблоном. Адже будь-який художній аналіз аж ніяк не є самоціллю — він має допомагати нам краще розуміти твори. Приміром, механічний (хай і ретельний) перелік епітетів і метафор навряд чи наблизить нас до розкриття внутрішнього потенціалу літературного явища.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Не забуваймо, що, як і людина, кожна книга потребує індивідуального підходу. І зазвичай наші зусилля, витрачені на «індивідуальне» — вдумливе й творче — читання, не минають марно. Таке сприйняття художнього тексту сприяє всебічному розвиткові особистості, навчає розуміти не лише мистецтво, а й різних людей: і тих, які жили до нас, і наших сучасників.

Читайте із задоволенням та дізнавайтесь нове про себе й світ!

Біля деяких завдань ви помітите додаткові позначки:

завдання виконати письмово

завдання для парної або групової роботи

завдання на вибір учнів

завдання різного рівня складності:

- початковий рівень
- середній рівень
- достатній рівень
- високий рівень

i завдання, для виконання якого варто скористатися матеріалами електронного додатка до підручника або мережі Інтернет

Щоб вам було легше орієнтуватися в підручнику, ми розробили систему позначень його окремих розділів:

- Розстріляне відродження
- Перлини західноукраїнської літератури
- Під чужим небом
- Воєнне лихоліття
- Літературне «шістдесятництво»
- Митець і суспільство
- Стоїчна українська поезія
- Сучасна українська література

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Вступ

БЛИЗЬКЕ Й ДАЛЕКЕ XX СТОЛІТТЯ

Сто років в історії людства — мало чи багато? Які асоціації виникають у нас, коли ми думаємо про XX століття? Світові війни й революції, що забрали десятки мільйонів людських життів. Розпались імперії, зникли старі і з'явились нові держави. Справдились найсміливіші прогнози фантастів попереднього століття: люди запустили супутник Землі, побували на Місяці, навчилися контролювати ядерну енергію. Автомобіль, літак, телефон, кіно, радіо, телебачення, антибіотики, холодильники, пральні машини й ще безліч винаходів — усе це з'явилось або набуло поширення у XX столітті.

Епоха страшних суспільних катастроф і водночас великих досягнень, стрімкого оновлення в усіх сферах людської діяльності. Це доба швидкісних потягів, автомобілів і літаків, а не паротягів і кінних екіпажів, а отже, зовсім інший, ніж у попередні часи, темп життя. Звичайно, відчутно оновилися й суспільні ідеали та мистецькі форми.

НА ШЛЯХУ ДО СВОБОДИ Й НЕЗАЛЕЖНОСТІ

На початку нового століття українці, як і більшість народів Європи, були втягнуті у вир бойових дій. Перша світова війна значно послабила Російську імперію й відкрила перед народами, землі яких входили до її складу, шлях до здобуття національної свободи й незалежності. У прокладанні цього шляху для українців визначальними стали пророчі заповіти поетів Тараса Шевченка й Івана Франка.

Багатьох захоплювала Шевченкова мрія про ідеальну «оновлену землю», дух українців зміцнювали Франкові рядки з поеми «Мойсей», пронизані вірою у вільне народне майбуття: *«Та прийде час, і ти огнистим видом / Засяєш у народів вільнім колі…»*.

Українці прагнули попрощатися зі століттями національного гноблення. Тому й піднялися на боротьбу проти чужоземного панування. У ході народної революції 1918 року постала нова незалежна держава — Українська Народна Республіка. Було скасовано всі заборони, якими влада Російської імперії стримувала природний розвиток нашої культури.

Однак молода українська держава ще не мала сил, щоб вистояти перед зовнішньою збройною загрозою, а національна еліта не виявила політичної зрілості й готовності до об'єднання проти ворога. У виснажливій і нерівній боротьбі з російською навалою Українська Народна Республіка зазнала поразки: більшість українських територій потрапили під вплив Москви, а західні українські землі були окуповані Польщею, Румунією та Чехословаччиною.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Зовнішня експансія призвела до того, що врешті-решт на зміну національному українському правлінню прийшла тоталітарна комуністична радянська влада, підпорядкована Москві. Однак нове керівництво не ризикнуло повністю знищити паростки української державності: було збережено Українську Радянську Соціалістичну Республіку (УРСР), щоправда, у складі більшого державного утворення — Радянського Союзу із центром у Москві.

XX століття для українців — це ще й тернистий шлях до свободи й державної незалежності. Лише наприкінці століття, а саме 24 серпня 1991 року, було прийнято важливий історичний документ — Акт проголошення незалежності України.

ДВІ ЛІТЕРАТУРИ

У часи національно-визвольних змагань багато українських письменників були учасниками доленосних подій. А деякі навіть брали безпосередню участь у збройній боротьбі за незалежність свого народу.

Поразка Української Народної Республіки призвела до того, що значна частина української інтелігенції, рятуючись від переслідувань, вимушено виїхала за кордон. Залишили рідний край (назавжди чи на певний час) Володимир Винниченко, Микола Вороний, Олександр Олесь, Володимир Самійленко, багато інших талановитих авторів. Найпомітнішою групою письменників-емігрантів стала «Празька школа», до якої належали Юрій Клен, Олег Ольжич, Олена Теліга, Євген Маланюк та ін.

Після Другої світової війни пройшла ще одна хвиля еміграції. Радянську Україну залишили Іван Багряний, Улас Самчук, Василь Барка, Віктор Домонтович, Юрій Косач, Тодось Осьмачка, Докія Гуменна та багато інших митців слова.

Через несприятливі історичні й політичні обставини митці одного народу поділились на радянське та еміграційне письменство.

Опрацьовуємо прочитане

1. Обговоріть у малих групах найважливіші суспільно-політичні події першої половини XX ст. й презентуйте висновки однокласникам та однокласницям.
2. Поясніть, чому тривалий час існувало дві українських літератури — радянська й еміграційна. Назвіть письменників, які були змушені емігрувати, але своєю творчістю розвивали українську літературу. Пригадайте їхні твори.

Ділимося читацьким досвідом

3. Твори кого з названих авторів ви читали на уроках української літератури чи самостійно? Розкажіть про свої враження від цих творів.

Запрошуємо до дискусії

4. На вашу думку, бурхливі історичні періоди, сповнені змін, є сприятливими для розвитку літератури чи, навпаки, гальмують його?

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Розстріляне відродження

Матеріал цього розділу відкриває перед вами широкі можливості для розвитку допитливості, критичного мислення, естетичного смаку, уміння шукати необхідну інформацію, аргументовано доводити власні судження.

Опрацьовуючи матеріал розділу, ви маєте змогу набути та виявити такі компетентності:

- **літературну** — уміння характеризувати історичні та суспільні умови розвитку літератури у XX ст., розповідати про основні напрями, стильове розмаїття мистецтва 1920-х років, пояснювати поняття *«розстріляне відродження»*, значення термінів *«авангард»*, *«футуризм»*, *«урбаністичний роман»*, жанрові особливості усмішки; розповідати про життя і творчість письменників *«розстріляного відродження»*, аналізувати їхні твори;
- **ключові** — уміння висловлювати власну думку про суспільно-історичні умови розвитку української літератури XX ст., літературну майстерність авторів, порівнювати явища, події, знаходити необхідну інформацію, використовуючи різні джерела, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між подіями в житті героїв твору, аналізувати та інтерпретувати твір в аспекті національної культури та загальнолюдських цінностей.

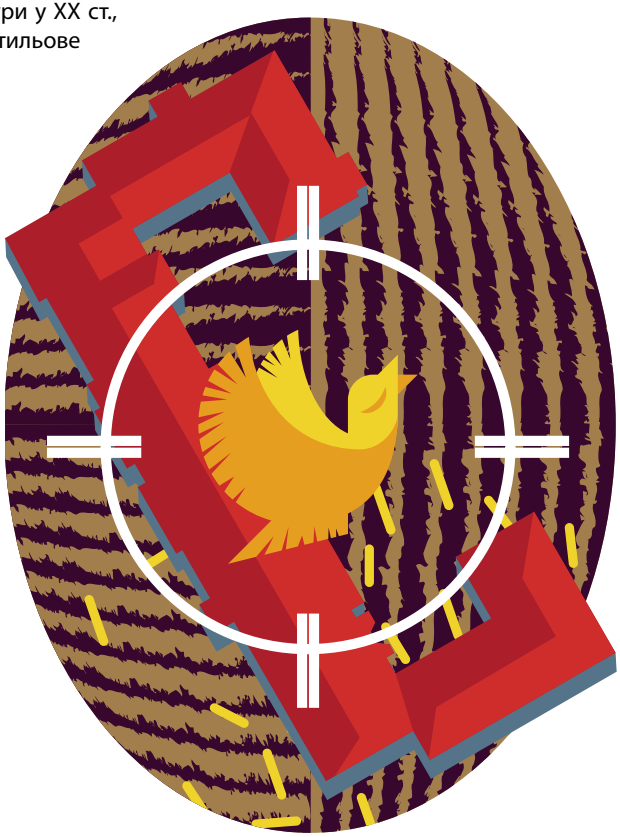

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

«РОЗСТРІЛЯНЕ ВІДРОДЖЕННЯ» ЯК ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКЕ ПОКОЛІННЯ

У перші роки існування радянської України література розвивалась дуже швидкими темпами. Розширилась читацька аудиторія, прийшло нове покоління письменників.

Щоб завоювати довіру селянства та інтелігенції, нова й не надто популярна радянська влада в 1920-х роках підтримала процес українізації, уживаючи тимчасових заходів щодо впровадження української мови в різні сфери суспільного життя. За тих умов уповні розкрився талант Павла Тичини, Максима Рильського, Володимира Сосюри, Остапа Вишні, Миколи Куліша, Олександра Довженка, Миколи Зерова, Володимира Свідзинського та ін.

Обкладинка часопису «Нова генерація» (*1926*)

Серед представників цього покоління вирізнявся Микола Хвильовий — визнаний літературний лідер і прихильник європейського розвитку українського мистецтва. Він став ініціатором літературної дискусії 1925—1928 років. У своїх сатиричних памфлетах виступив проти примітивізму радянської пролетарської літератури й закликав орієнтуватися на вершинні зразки західноєвропейського мистецтва.

У памфлеті з провокативною назвою «Московські задрипанки» він писав: *«Отже, оскільки наша література стає нарешті на свій власний шлях розвитку, остільки перед нами стоїть таке питання: на яку із світових літератур вона мусить взяти курс?*

У всякому разі не на російську. Це рішуче і без всяких застережень. Не треба плутати нашого політичного союзу з літературою. Від російської літератури, від її стилів українська поезія мусить якомога швидше тікати. Поляки ніколи б не дали Міцкевича, коли б вони не покинули орієнтуватись на московське мистецтво. Справа в тому, що російська література тяжить над нами в віках, як господар становища, який привчав нашу психіку до рабського наслідування. Отже, вигодовувати на ній наше молоде мистецтво — це значить затримати його розвиток. <…>

Наша орієнтація на західньоевропейське мистецтво, на його стиль, на його прийоми».

У дискусію втрутилась влада, побачивши в ідеях М. Хвильового серйозну загрозу. Під жорстким моральним тиском він мусив публічно зректися своїх поглядів, а за кілька років покінчив життя самогубством.

На початку 1930-х років природний розвиток мистецтва було штучно припинено. Свобода творчості відійшла в минуле. Розпочалась багаторічна доба

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

«сталінізму», за якої в суспільстві запанувала атмосфера страху, породжена масовим терором.

Багатьох митців було заарештовано і страчено, або ж їхній слід зник у таборах. До них належать поети, прозаїки, драматурги, перекладачі М. Зеров, Є. Плужник, М. Семенко, В. Підмогильний, М. Куліш, В. Свідзинський, М. Йогансен, М. Драй-Хмара, Я. Савченко, Д. Загул, П. Филипович, О. Слісаренко, Ґео Шкурупій, Д. Фальківський, О. Влизько, театральний режисер і драматург Л. Курбас і багато інших.

1959 року в Парижі Ю. Лавріненко видав літературну антологію «Розстріляне відродження». Відтоді літературно-мистецьке покоління 1920-х років минулого століття дістало відповідно назву «**розстріляного відродження**», адже радянською владою було знищено цілу генерацію талановитих майстрів слова. Поет і філософ Євген Сверстюк уточнив, що ж саме означає ця назва: *«Слова, які ввійшли в історію і означили в ній долю української культури після революції і програної війни. Причому ця метафора охоплює і мертвих, і живих, яких не страчено, але позбавлено свободи творити».*

Постер документального фільму «Будинок «Слово» (*2017*)

Справді, ті, хто вижив під час репресій (П. Тичина, М. Рильський, В. Сосюра, М. Бажан, Ю. Яновський, Остап Вишня), на довгі роки або й назавжди втратили творчу свободу.

Коментар фахівця

Хоча доба розквіту української радянської літератури була короткою, вона надзвичайно важлива в історії цієї літератури. В цей час українська мова в пресі, публікаціях і в літературі мала широке побутування. Серед письменників були не тільки представники інтеліґенції, а й пролетаріату і села. Стиралися межі між класами і відбувалася демократизація культури. Література стала не тільки ширшою, а й глибшою. Найважливіше, що постали нові орієнтири — «до джерел», «геть від Москви» та інші, які закріплювали незалежну думку. Здобутки були не лише на теоретичному фронті, а й у практиці. Опубліковано багато високовартісних художніх творів, які до сьогодні зберегли своє значення.

***Юрій Луцький**, канадський літературознавець*

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

ЛІТЕРАТУРНІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Характерна риса літературного процесу 1920-х років — утворення літературних угруповань, завдяки яким письменники реалізовували прагнення до самовиявлення й творчої свободи.

Найбільш чисельними були організації **«Плуг»** (спілка селянських письменників) і **«Гарт»** (спілка пролетарських письменників). Учасники «Плугу» (Сергій Пилипенко, Андрій Головко, Петро Панч, Докія Гуменна та інші) виступали за масовість і простоту літератури — щоб була доступною й для малоосвічених читачів.

Коли «Гарт» 1925 року припинив своє існування, його учасники утворили **ВАПЛІТЕ (Вільну академію пролетарської літератури)**, що діяла в Харкові у 1926—1928 роках. Лідером був Микола Хвильовий, а серед його однодумців — Павло Тичина, Майк Йогансен, Аркадій Любченко, Микола Бажан, Микола Куліш, Іван Дніпровський та ін.

Члени ВАПЛІТЕ в Харкові.
Сидять, зліва направо: Павло Тичина, Микола Хвильовий, Микола Куліш, Олекса Слісаренко, Майк Йогансен, Гордій Коцюба, Петро Панч, Аркадій Любченко.
Стоять, зліва направо: Михайло Майський, Григорій Епік, О. Коваленко, Іван Сенченко, Павло Іванов, Юрій Смолич, Олесь Досвітній, Іван Дніпровський
(*1926*)

Члени ВАПЛІТЕ обстоювали вільний розвиток своєї творчості, орієнтувалися на кращі зразки західноєвропейського мистецтва.

У Києві схожі літературні принципи сповідували група **«неокласиків»** (Микола Зеров, Максим Рильський, Михайло Драй-Хмара, Павло Филипович, Юрій Клен) та організація **МАРС (Майстерня революційного слова)**, до якої входили Валер'ян Підмогильний, Євген Плужник, Григорій Косинка, Іван Багряний, Борис Антоненко-Давидович, Марія Галич та ін.

Роль активного пропагандиста провладних ідей узяла на себе **Всеукраїнська спілка пролетарських письменників (ВУСПП)**. Її склали колишні члени «Гарту» та «Плугу», які не ввійшли до ВАПЛІТЕ. Це Іван Кулик, Іван Микитенко, Володимир Коряк, Наталя Забіла, Павло Безпощадний, Леонід Смілянський та ін.

Зрештою комуністична влада заборонила всі без винятку літературні групи й організації. Замість них 1934 року створила Спілку радянських письменників України. За її статутом, у мистецтві міг існувати лише один творчий напрям — **соціалістичний реалізм**. Митці повинні були в оптимістичному ключі зображувати побудову соціалістичного суспільства. Насаджуючи соцреалізм, радянська влада намагалася перетворити письменників на пропагандистів комуністичних ідей.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Коментар фахівця

Мені здається, та доба дуже нагадує наш час і ті люди дуже схожі на нас, теперішніх. У 1920-х була можливість вибору, і вона визначала атмосферу в суспільстві. Можна було обирати літературну організацію, до якої належати, стати селянським чи пролетарським письменником, долучитися до деструктивних авангардних рухів. Можна було писати любовні романи, а можна виробничі, можна детективи, а можна шкідницькі повісті. З середини тридцятих вибору вже не було. Був один правильний метод соціалістичного реалізму, одна Спілка радянських письменників України. <…>

І цей період — розмаїтих можливостей, проектів, творчих пошуків і досягнень — він захоплює навіть сьогодні.

***Ярина Цимбал**, дослідниця літератури*

Опрацьовуємо прочитане

1. Визначте політичні та культурні чинники розквіту української літератури 1920-х років.
2. Назвіть літературні організації, що діяли в 1920-х роках. Поміркуйте, чому письменники об'єднувалися в літературні організації.
3. Чому в 1925—1928 роках розпочалася літературна дискусія? Хто був її ініціатором? Як влада зреагувала на дискусію?
4. У короткому есеї розкрийте метафоричний смисл поняття «розстріляне відродження».

Досліджуємо самостійно

5. Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте першу частину фільму Віктора Шкуріна та Олександра Фролова «Червоний ренесанс. Пролог» (2004). Які факти, наведені авторами фільму, вас зацікавили, вразили, здивували? Про що ви хотіли б дізнатися більше? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість? Організуйте в класі обговорення фільму.
6. Ваші однолітки склали асоціативне ґроно до поняття *«розстріляне відродження»*. Які з названих понять вам знайомі? Про які ви хотіли б дізнатися? Доповніть ґроно своїми асоціаціями.

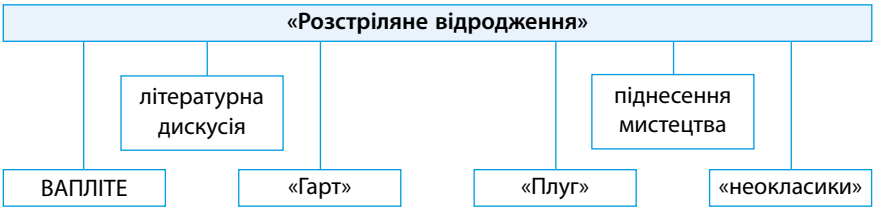

Готуємо проект

7. Складіть «портрет» доби «розстріляного відродження»: історичні обставини, побут, література та інші види мистецтва. За підсумками роботи проведіть літературні читання.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Літературний авангард: проти традиції

Серед авторів 1920-х років було чимало прихильників оновлення літературного мистецтва. Найбільш послідовні створювали літературні об'єднання, що виступали з гучними маніфестами. Активно діяла група «Авангард», до якої належали поети Валер'ян Поліщук, Ґео Коляда, Раїса Троянкер, Леонід Чернов, художники Василь Єрмилов, Георгій Цапок та ін. Назва групи не була випадковою: вона єднала її учасників із загальноєвропейським мистецьким рухом авангардистів.

Авангард — узагальнена назва мистецьких течій початку XX ст., що поєднали заперечення культурної традиції з творчою енергією, спрямованою на пошук нових засобів мистецького вираження.

Футуризм — одна з авангардистських течій, представники якої проголосили мистецтво майбутнього, що відповідало б новій епосі з її прискореними ритмами, бурхливим технічним прогресом. Одним з ідеологів цієї течії у світі був італійський письменник Філіппо Марінетті, який 1909 року опублікував «Маніфест футуризму».

Обкладинка часопису «Авангард»
(*Василь Єрмилов, 1929*)

Слово **авангард** походить від французького *avant-garde* — передовий загін. Це ще й узагальнена назва мистецьких течій, що виникли на початку XX ст.

Авангардисти сповідували відмову від культурної спадщини, заперечували спадкоємність у мистецтві й шукали нових засобів мистецького вираження. Вони відмовились від реалістичного зображення дійсності, обстоювали крайній авторський суб'єктивізм та експериментаторство. До основних течій авангарду відносять футуризм, сюрреалізм, кубізм, абстракціонізм, конструктивізм та експресіонізм.

В українській літературі найбільшого поширення набув **футуризм** (від лат. *futurum* — майбутнє).

Українські футуристи заперечували традиційну культуру з її моральними й художніми цінностями — вважали їх віджилими, застарілими. Натомість проголошували культ урбанізованої цивілізації — великих міст, високих швидкостей, руху, сили й енергії. Провідною тенденцією творчості футуристів став **урбанізм** (від лат. *urbs* — місто), що виявився в переважанні міських тем і мотивів, а також в оспівуванні нових технічних досягнень.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

◆ ФУТУРИЗМ МИХАЙЛЯ СЕМЕНКА

Михайль Семенко

Михайль Семенкó (Михайло Васильович Семéнко, 1892—1937) був організатором футуристичного руху. У своїх виступах обстоював літературу майбутнього, яка, на його думку, має зруйнувати застарілі культурні стереотипи й піднести технічну цивілізацію та урбанізм. Брав активну участь у виданні «Універсального журналу», журналів «Фламінго» та «Нова генерація». Був організатором і лідером літературних груп «Ударна група поетів-футуристів», «Аспанфут» (Асоціація панфутуристів), «Нова генерація». Творчими однодумцями М. Семенка були письменники Ґео Шкурупій, Дмитро Бузько, Леонід Скрипник, Олексій Полторацький, Олекса Влизько, художники Вадим Меллер і Анатоль Петрицький.

Збірки М. Семенка 1910-х років «Дерзання», «Кверо-футуризм», «П'єро задається», «П'єро кохає», «Дев'ять поем», «Дві поезофільми», «П'єро мертвопетлює» позначені формальними експериментами. 1924 року М. Семенко видав збірку під назвою «Кобзар» — розглядав її як авангардистське протиставлення Шевченковій поезії. Згодом опублікував збірки «Степ», «Малий Кобзар і нові вірші», ліричну драму «Маруся Богуславка».

Михайля Семенка приваблювали експерименти з художньою формою. Його ліричний герой надзвичайно емоційний. То прагне (усього лише!) «перевернути» світ, «по-своєму перетворити» («Бажання»), то звертається зі щирим монологом-запрошенням («Запрошення»), то закохано вслухається в гамір метушливого міського життя («Місто»).

Портрет Михайля Семенка (*Анатоль Петрицький, 1929*)

Від початку 30-х років під тиском радянської цензури Михайль Семенко мусив зректися футуризму, хоча це й не вберегло його від переслідувань. За сфабрикованим обвинуваченням поета було заарештовано і 24 жовтня 1937 року розстріляно радянськими каральними органами.

У 2012 році українська громадськість відзначала «Рік Семенка» — 120-річчя від дня народження і 75-річчя від дня трагічної загибелі лідера вітчизняного футуризму.

Коментар фахівця

У Києві на початку 1914 р. Семенко разом із художниками Василем Семенком (братом) та Павлом Ковжуном засновує перше футуристичне об'єднання. Усі учасники взяли собі екзотичні імена — Михайль, Базиль, Павль — і це переназивання згодом увійшло в моду серед українських футуристів (Георгій Шкурупій перетворився на Ґео, Михайло Йогансен став Майком, і навіть Микола Бажан інколи підписувався ім'ям Нік).

***Любов Якимчук**, письменниця, ініціаторка культурного проекту «Рік Семенка»*

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Карусель П'єро
(*Олександр Архипенко, 1913*)

Венеція
(*Олександра Екстер, 1918*)

Чорний супрематичний квадрат
(*Казимир Малевич, 1913*)

Портрет жінки
(*Михайло Бойчук, початок 1910-х*)

АВАНГАРД: ЗА І ПРОТИ

У своєму прагненні до новизни авангардне мистецтво занадто рішуче заперечувало традицію. Почасти це можна пояснити стрімкими змінами, що сталися в суспільному житті, та впливом науково-технічного прогресу, почасти — далекосяжними планами (ілюзіями?) щодо побудови нового постреволюційного світу. Багато з проголошеного авангардистами так і лишилося деклараціями, а щось виявилося даниною швидкоплинній моді. Однак і реальні впливи авангарду на подальший розвиток мистецтва були немалі.

Найбільш помітну й цікаву спадщину авангард залишив по собі в музиці, малярстві, скульптурі й архітектурі. Українські композиторки і композитори Борис Лятошинський, Стефанія Туркевич-Лукіянович, Зіновій Лисько, Костянтин Шипович. розширили виражальні можливості музичного мистецтва. Художники й художниці Олександра Екстер, Олександр Богомазов, Михайло Бойчук, Казимир Малевич, Анатоль Петрицький зробили гідний внесок у європейське малярство. Світову славу завоювали роботи одного з основоположників кубізму в скульптурі Олександра Архипенка.

Літературний авангард збагатив наше письменство розмаїттям міських тем, образів і мотивів. Він сприяв розкриттю психіки й моралі людини індустріальної епохи, зобразив динаміку постреволюційних змін, відтворив життєвий ритм і світобачення перших десятиліть XX століття.

Та все ж годі повною мірою оцінити потенційні можливості українського авангарду — його природний поступ був трагічно перерваний у часи комуністичного терору.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Опрацьовуємо прочитане

1. Як ви зрозуміли поняття *«авангард»*, *«футуризм»*, *«урбанізм»*? Занотуйте їх особливості в зручній для вас формі (текст, таблиця, схема).
2. Що спричинило появу авангардизму?
3. Використовуючи текстовий та ілюстративний матеріал підручника, знання з історії, економічної географії, поясніть, чому провідною тенденцією українського авангардизму став урбанізм. У зручній для вас формі (текст, таблиця, схема) викладіть свої аргументи.
4. Використовуючи текстовий та ілюстративний матеріал підручника, знання зарубіжної літератури, мистецтва, доведіть, що в авангардизмі мали існувати різні течії. У зручній для вас формі викладіть свої аргументи.
5. Хто був лідером українського футуризму? Які футуристичні групи існували в 1920-х роках? Чому вони припинили своє існування?

Електричні призми
(*Соня Делоне, 1914*)

Досліджуємо самостійно

6. Підготуйте повідомлення на одну з тем:
   - «Поет-футурист М. Семенко — сміливий експериментатор»
   - «Авангардні тенденції в літературі, музиці, образотворчому мистецтві, скульптурі»
7. Михайль Семенко грав на скрипці та спочатку мріяв стати музикантом. Музикальність властива і його поезії. У віртуальній бібліотеці електронного додатка до підручника прочитайте поезію «Місто» й визначте, які звукові образи в ній створено.

Виявляємо обізнаність у сфері культури

8. На акварелі Анатоля Петрицького (с. 15) Михайль Семенко зображений у харківському кафе «Пок», яке в 1920-х роках було осередком літературного життя. Як згадували сучасники, за одним зі столиків розміщувалась редакція журналу «Нова генерація». Ця картина — *«портрет представника української літературної богеми 1920-х, поета першого ряду…»* (за матеріалами журналу «Art Ukraine»). Яке враження справила на вас картина? Яким постає на ній поет?
9. Розгляньте на фото (с. 16) роботу скульптора-авангардиста Олександра Архипенка «Карусель П'єро». Її автор справив значний вплив на розвиток мистецтва в країнах Європи та Америки. Поміркуйте, у чому міг виявитися цей вплив. Які твори сучасних видів мистецтва ви пригадуєте, коли дивитеся на скульптуру О. Архипенка?

Запрошуємо до дискусії

10. Проведіть дискусію на тему «Авангард: за і проти».

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Під знаком вітаїзму

Революційні зміни початку XX століття за стрімкістю й потужністю можна порівняти з вулканічним вибухом — настільки вони були стрімкими й потужними. Література навіть не встигала синхронно з плином часу осмислювати сутність цих змін. Тоді ж сформувався й набув поширення особливий **вітаїстичний** погляд на дійсність (від лат. *vita* — життя).

Ліричний вибух № 12
(*Альберто Маньєллі, 1918*)

Носії та виразники цього погляду вірили в рушійні стихійні сили самого життя, що пізнаються не розумом, а шляхом творчого, інтуїтивного осягнення дійсності. Ця «філософія життя» найбільш помітно виявилась у літературі, особливо в ліричній творчості. Микола Хвильовий навіть проголосив тоді *«романтику вітаїзму»* як найбільш перспективний стиль нашого письменства.

Основні риси **вітаїстичності**:

- сприйняття дійсності як безперервного руху життєвих сил;
- настанова на перетворення світу;
- переважання оптимістичного світобачення;
- віра у творчі можливості людини;
- зображення сильних, здатних до боротьби героїв;
- піднесення національного ідеалу.

Опрацьовуємо прочитане

1. У чому полягав вітаїстичний погляд на дійсність, властивий мистецтву 1920-х рр.?
2. Відобразіть на схемі основні риси вітаїстичності.

Запрошуємо до дискусії

3. Чому піднесення національного ідеалу стало актуальним для «романтики вітаїзму»?

Виявляємо творчі здібності

4. Поміркуйте, яким чином історичні обставини вплинули на формування вітаїстичного світогляду митців. Викладіть свої думки у формі есею.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Павло Тичина

(1891—1967)

Павло Тичина

Павло Григорович Тичина народився 15 січня 1891 року в селі Пісках Козелецького повіту на Чернігівщині в сім'ї церковнослужителя. Освіту здобув у початковій школі та в духовній семінарії в Чернігові. Під час навчання співав у семінарському, а згодом у міському хорі. П. Тичина мав абсолютний слух і грав на багатьох музичних інструментах: на флейті, кларнеті та гобої, фортепіано й бандурі. Музикальність позначилась і на його поетичній творчості.

Перебуваючи в Чернігові, П. Тичина дебютував як поет — перші твори написав у 1906 році. А з 1912 року публікував поезії на сторінках журналів «Літературно-науковий вісник», «Рідний край», «Українська хата» та ін.

1913 року П. Тичина переїхав до Києва, вступив до Комерційного інституту. Навчання поєднував з працею в театрі М. Садовського, у якому був помічником хормейстера. На творчість П. Тичини вплинули події 1917 року, пов'язані з боротьбою українців за незалежність. Поет підтримав народний рух за національну свободу. Його дебютна збірка «Сонячні кларнети» (1918) стала помітною подією в українській літературі. Вона засвідчила появу талановитого поета європейського рівня. Далі на П. Тичину чекав складний шлях через тривоги й сумніви, навіяні кривавими подіями визвольних змагань. Суперечливі настрої тих часів віддзеркалились у збірках «Замість сонетів і октав», «Плуг», «Вітер з України».

Портрет Павла Тичини (*Анатоль Петрицький, 1920-ті*)

1923 року П. Тичина переїхав до Харкова — тодішньої столиці України. Харківське літературне життя відзначалось активністю та водночас і помітним ідеологічним наглядом з боку влади, що поступово посилювався. У різний час поет входив до таких організацій, як «Гарт» і ВАПЛІТЕ.

Із розгортанням масових репресій проти української інтелігенції П. Тичина видав збірку «Партія веде» (1934). У ній зробив спробу узгодити власну творчість із вимогами влади, що згодом призвело до творчої кризи. У зв'язку з цим В. Стус зауважив: *«Як би там не було, Тичина — така ж жертва сталінізації нашого суспільства, як Косинка, Куліш, Хвильовий, Скрипник, Зеров чи Курбас. З однією різницею: їхня фізична смерть не означала смерті духовної. Тичина, фізично живий, помер духовно, але був приневолений*

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

до існування як духовний мрець, до існування по той бік самого себе. Тичина піддався розтлінню, завдавши цим такої шкоди своєму талантові, якої йому не могла завдати жодна у світі сила. Починалася смуга подальшої деградації поета, причому деградував покійний поет так само геніально, як колись писав вірші».

Помер Павло Тичина 16 вересня 1967 року в Києві.

Сторінками спогадів

Щоб дійти до машини, треба було пересікти дорогу. Почали пересікати, і тут я витріщив очі від подиву. Павло Григорович не йшов, а ніби танцював, виробляв якісь дивні піруети, робив такі рухи, немов обминав незриму мені перепону. «Що з вами, Павле Григоровичу?» — спитав я. Він із стражданням на обличчі показав мені на мурашок, що густо мережали потріскане асфальтове покриття. Він боявся завдати кривди кузочці, що ж тоді говорити про людину!

***Іван Сенченко**, письменник*

Опрацьовуємо прочитане

1. Які факти життєвого і творчого шляху П. Тичини вас зацікавили, вразили, здивували? Про які факти ви хотіли б дізнатися більше? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість?
2. У зручній для вас формі (текст, план, таблиця, схема) складіть опорний конспект для розповіді про життєвий та творчий шлях П. Тичини.
3. Прочитайте уривок зі спогадів І. Сенченка. Які риси П. Тичини в ньому підкреслено?

Досліджуємо самостійно

4. Знайдіть у мережі Інтернет відеолекторій WiseCow і перегляньте лекцію про П. Тичину із циклу «Українська література в іменах». Якими наведеними лекторкою фактами ви хотіли б доповнити розповідь про письменника? Про що ви хотіли б дізнатися більше? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість?
5. Доведіть тезу В. Стуса: «Як би там не було, Тичина — така ж жертва сталінізації нашого суспільства, як Косинка, Куліш, Хвильовий, Скрипник, Зеров чи Курбас».

Виявляємо обізнаність у сфері культури

6. Розгляньте дві роботи художника А. Петрицького: портрет М. Семенка (с. 15) і портрет П. Тичини (с. 19). Поміркуйте, чому художник зобразив двох поетів у різних інтер'єрах.

РАННЯ ТВОРЧІСТЬ П. ТИЧИНИ

Справжньою класикою української лірики стала рання творчість П. Тичини. Книжка «Сонячні кларнети» побачила світ наприкінці 1918 року в Києві. Значну допомогу в її упорядкуванні надав редактор газети «Нова рада», літературний

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

критик А. Ніковський. Поява «Сонячних кларнетів» одразу визначила першорядне місце П. Тичини в українській літературі. Книжку дуже високо оцінили критики й читачі. С. Єфремов писав: *«Сталося так, що цей молодий мрійник з оберненим углиб поглядом у першій же своїй книзі виступає таким дозрілим, таким глибоко оригінальним і разом глибоко прив'язаним до кращих нашого письменства традицій, що не могло бути й сумніву, що ось перед нами нова в його історії сторінка записується, свіжа, захоплива і глибока».*

Рання лірика П. Тичини споріднена з поетичною творчістю його старших сучасників — символістів Олександра Олеся та Миколи Вороного. Його ліричний герой — уважний і захоплений спостерігач. Він сприймає дійсність як мінливий рух космічних стихійних сил та водночас усвідомлює, що його особисті почуття теж залучаються до загальної динаміки світу. Як зауважив Василь Стус, у «Сонячних кларнетах» *«людину було возвеличено в космічному масштабі, там існувала гармонія людини і всесвіту».*

Художній світ «Сонячних кларнетів» весь пронизаний духом музики. Автор немовби прагне перетворити свої слова на мелодію — мовляв, тоді вони набувають ознак справжньої поезії. Зі звуком органічно узгоджується колір. Світло й музика, неповторне поєднання кольорів і звуків належать до визначальних рис творчості поета.

Характеризуючи індивідуально-авторський стиль П. Тичини, Юрій Лавріненко використав поняття «**кларнетизм**», що походить від назви збірки «Сонячні кларнети». Він вважав, що поет пішов далі за своїх попередників: із символізмом поєднав виражальні можливості таких напрямів і течій модернізму, як імпресіонізм, неоромантизм, експресіонізм, авангардизм.

Обкладинка першого видання збірки «Сонячні кларнети» (*1918*)

Коментар фахівця

Про збірку «Сонячні кларнети» критик Ю. Лавріненко написав: «Перевтілились у ній різноманітні складники: поетикальні осяги європейського модернізму і мелодійне світло української народної пісні; розгонисті ритми козацьких дум і літургійна хоральність херувимів; візантійська монументальність божественної грози і еллінська блакить рівноваги й гармонії; дитинна грайлива ніжність і глибока печаль сковородинівської мудрості; любов до людини і «меч духовний» волюнтарного непримиренця; виключна увага до форми і значимість та ваговитість змісту. Символізм наголошував музику і символ, класицизм — пластику, імпресіонізм — колір, експресіонізм — рух. Кларнетизм — наче збирає їх у своєму віталістичному «Огні Прекрасному», що є гра, пластика, колір, символ і рух — разом».

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Опрацьовуємо прочитане

1. Розкажіть про ранню творчість П. Тичини за планом:
   - назва і рік виходу першої збірки П. Тичини;
   - реакція критики на збірку «Сонячні кларнети»;
   - ліричний герой збірки;
   - музикальність поезії «Сонячних кларнетів».
2. Як ви зрозуміли характеристику, що її дав В. Стус збірці «Сонячні кларнети»?
3. Які риси кларнетизму відзначає Ю. Лавріненко?

Досліджуємо самостійно

4. Щоб дати уявлення про поняття *«кларнетизм»*, ваші однолітки склали «хмарину тегів». Якими словами ви б її доповнили, які «теги» здаються вам зайвими? Обґрунтуйте свої міркування.

У ЄДНОСТІ З ПРИРОДОЮ («АРФАМИ, АРФАМИ…»)

У «Сонячних кларнетах» мотив єдності з природою чи не основний. І природа тут не декоративний малюнок довкілля, а могутня жива стихія, до якої належить і сама людина. Відповідно весняне оновлення в поезії «Арфами, арфами…» поширюється й на людину, бо «я» ліричного героя цілком занурюється в загальний плин природних процесів.

Не лише тематично, а й за способом відтворення дійсності та емоційним наповненням вірш П. Тичини перегукується з поезією М. Вороного «Блакитна Панна». Усього лише перегукується, а не є наслідуванням. Обидва автори експериментують зі словом, однак при цьому кожен зберігає свій оригінальний погляд на світ.

У споглядані природи ліричний герой покладається на інтуїцію. Наперед висуваються слухові та зорові враження. Переважають образи символічні — вони не вказують, а натякають, їхня смислова багатозначність просто унеможливлює реалістичне сприйняття.

Образи частіше незвичні, яскраві й навіть подекуди екзотичні. А поєднання цих образів навіть парадоксальне. Гаї — ці природні арфи — своїм гомоном *«обзиваються»*, повідомляючи про урочисту ходу весни, що, немов дівчина у святковому вбранні, *«квітами-перлами закосичена»*.

Молодість і краса, буяння весняної енергії та радісне передчуття змін: не лише *«бій вогневий»*, а й сміх та плач *«перламутровий»*. Буде життя, нова й світла його сторінка, і вже панує це відчуття в душі ліричного героя, залученого до виру весняних змін. І як же тут без *«любої-милої»*, котрій усього лише варто відкрити *«колос вій»*, щоб так само доєднатися до цього чудесного світу оновлення і ясної небесної блакиті?

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Завдяки численним алітераціям та асонансам весняна мелодія природи «звучить» в унісон з піднесеною мелодією душі ліричного героя. А поєднання властивих народній ліриці пестливих слів (*поточки, дзвіночки*) з авторськими неологізмами (*самодзвонними, ніжнотонними*) додає всій поезії вишуканої простоти та свіжості.

Прихід весни і літа
(*Давид Бурлюк, 1914*)

Читацький практикум

* * *

Арфами, арфами —
золотими, голосними обізвалися гаї
Самодзвонними:
Йде весна
Запашна,
Квітами-перлами
Закосичена.
Думами, думами —
наче море кораблями, переповнилась блакить
Ніжнотонними:
Буде бій
Вогневий!
Сміх буде, плач буде
Перламутровий...
Стану я, гляну я —
скрізь поточки як дзвіночки, жайворон як золотий
З переливами:
Йде весна
Запашна,
Квітами-перлами
Закосичена.
Любая, милая —
чи засмучена ти ходиш, чи налита щастям вкрай
Там за нивами:
Ой одкрий
Колос вій!
Сміх буде, плач буде
Перламутровий...

1914

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас ця поезія? Які емоції вона у вас викликала? Чим зацікавила?
2. Визначте провідні мотиви поезії.
3. Які зорові образи створює поет? Які асоціації, роздуми вони викликають?
4. Знайдіть у творі звукові образи. Визначте, яку роль вони виконують.
5. Які художні засоби допомагають поетові створити ці образи?
6. Об'єднайтеся в малі групи, висуньте гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.
   - Знайдіть у тексті поезії авторські новотвори. Визначте, від яких слів їх утворено. Поясніть їхнє значення. Для чого, на вашу думку, автор вдавався до творення нових слів?
   - Зверніть увагу на будову вірша. Чому в поетичному тексті рядки мають різну довжину?
   - Чому П. Тичина не дав цій поезії назви?
7. Яким настроєм пройнята поезія? У який спосіб поет створює цей настрій?
8. Знайдіть у мережі Інтернет відео- й аудіозаписи, на яких поезію П. Тичини читають професійні актори, шанувальники творчості поета. Який настрій передають декламатори?

Ділимося читацьким досвідом

9. Пригадайте вірш М. Вороного «Блакитна Панна». Як автор зобразив у ньому прихід весни? Порівняйте цей твір із поезією П. Тичини «Арфами, арфами…»: образи творів, художні засоби.

Виявляємо обізнаність у сфері культури

10. Композиторка Богдана Фільц створила на вірші П. Тичини кантату «Пори року». Поезія «Арфами, арфами…» лягла в основу частини «Весна». Знайдіть цей твір у мережі Інтернет і послухайте його. Який настрій створює музика? Чи відповідає він настроєві поезії П. Тичини?
11. Знайдіть у мережі Інтернет і послухайте пісні сучасних музикантів — сестер Тельнюк і гурту «ГИЧ-оркестр», — створені на слова поезії «Арфами, арфами…». Яке музичне оформлення співзвучне з вашими враженнями від вірша?

Запрошуємо до дискусії

12. Розгляньте картину Давида Бурлюка на с. 23. Яке враження вона на вас справила? Картина створена того самого року, що й вірш П. Тичини «Арфами, арфами…». Чи могла б вона стати ілюстрацією до поезії П. Тичини? Обґрунтуйте свої міркування.

Виявляємо творчі здібності

13. Яку ілюстрацію до поезії «Арфами, арфами…» запропонували б ви? Опишіть її.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

МОЛОДІСТЬ І КОХАННЯ
(«ВИ ЗНАЄТЕ, ЯК ЛИПА ШЕЛЕСТИТЬ…»)

Мотиви весни, молодості й кохання складають основу вірша П. Тичини. Цей твір має чимало спільного з поезією символіста Олександра Олеся «Чари ночі». *Весна, ніч, місяць, зорі, соловʼї* — образи, наявні в обох названих творах.

Твір П. Тичини не лише про кохання, а й про молодість і щастя, пережите в часи юності. В українському мистецтві таке поєднання мотивів (весна, молодість, щастя) є традиційним.

Із найближчих попередників Олександра Олеся і П. Тичини згадаймо Л. Глібова з його ліричною перлиною «Стоїть гора високая» («*А молодість не вернеться, / Не вернеться вона!..*»). Ті самі мотиви були доволі популярними в романтизмі й сягають народного джерела — у народній ліриці «*літа молодії*» є одним із поширених і знакових образів.

У творі Олександра Олеся «Чари ночі» лунає заклик ловити «*летючу мить життя*», і ліричний герой вірша П. Тичини сповідує дуже схожу життєву філософію. Він звертається зі своїм монологом до людей зі спорідненими душевними переживаннями.

Вірш П. Тичини є нагадуванням про те, що все на світі повторюється. Однак висловлені в ньому переживання ліричного героя доводять: скільки б не писали про весну, молодість і щастя, кожне нове покоління, кожна окрема людина буде все це щоразу відкривати лише для себе, набуваючи індивідуального, багато в чому неповторного емоційного досвіду.

Форма поезії, використані в ній художні засоби відповідають її змістовому та емоційному наповненню. Риторичні питання й повтори сприяють творенню ефекту довірливого спілкування: охоплений почуттями герой ділиться з іншими своїм щастям.

Любов
(частина триптиху «Життя»)
(*Федір Кричевський, 1927*)

Травнева ніч
(*Микола Глущенко, 1966*)

Коментар фахівця

Хоч Тичину називають то символістом, то імпресіоністом, то романтиком чи зводять характер його поезії до справді притаманної йому панмузичності, та проте він не вкладається в рами жодного «ізму».

***Юрій Лавріненко**, дослідник літератури*

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Читацький практикум

Пісня солов'я опівночі
та ранковий дощ
(*Жоан Міро, 1940*)

* * *

Ви знаєте, як липа шелестить
у місячні весняні ночі?

Кохана спить, кохана спить,
Піди збуди, цілуй їй очі.
Кохана спить...

Ви чули ж бо: так липа шелестить.

Ви знаєте, як сплять старі гаї?
Вони все бачать крізь тумани.

Ось місяць, зорі, солов'ї...
«Я твій» — десь чують дідугани,
А солов'ї!..

Та ви вже знаєте, як сплять гаї!

1911

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справив на вас твір? Який настрій викликав?
2. Визначте мотив поезії. Що сприяє його розкриттю?
3. Прокоментуйте синтаксичні особливості поезії.
4. Знайдіть у творі метафори. Поміркуйте, з якою метою автор їх використовує. Яка з них видалася вам найбільш яскравою? Обґрунтуйте свою думку.
5. Чи властива цьому твору музикальність? Якими засобами досягає цього поет?

Ділимося читацьким досвідом

6. Пригадайте вірш Олександра Олеся «Чари ночі». Що об'єднує цей твір із віршем П. Тичини «Ви знаєте, як липа шелестить…»? Який твір справив на вас більше враження? Чому?

Виявляємо обізнаність у сфері культури

7. Яка із запропонованих у підручнику картин (с. 25—26) могла б стати ілюстрацією до вірша П. Тичини «Ви знаєте, як липа шелестить…»? Поясніть, чому ви так вважаєте.

СПОГАДИ ПРО КОХАННЯ («О ПАННО ІННО…»)

Лірична поезія не любить прямого слова, а тим паче коли це поезія інтимна. Над усе важливі натяки, умовчання, що допомагають зберегти загадку кохання. Та чи й узагалі можливо емоції закоханої людини підпорядкувати законам логіки?

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Вірш «О панно Інно…» (1915) важко осягнути самим лише розумом. Автор розраховує на здатність співпереживання, емоційний досвід читачів, котрим знайомий стан закоханості, що надовго залишає свій слід у людській душі. Ліричний герой, зануривши у спогади, якраз і розмірковує над складністю, навіть парадоксальністю людських почуттів.

Дослідники вказували, що ця поезія має й біографічну основу. Коли П. Тичина жив у Чернігові, він був знайомий із сестрами Інною та Поліною Коновал. В одну з них, Поліну, юнак був безнадійно закоханий. Через роки він створив поетичний твір про ті давні й дивні почуття.

Здається, саме самотність підштовхнула ліричного героя до сповіді (*«Я — сам. Вікно. Сніги…»*). Подумки із засніженої зими сьогодення він переноситься до весни й кохання (*«Давно. Цвіли луги…»*). Та й не одразу говорить те, що хотів насправді сказати. Адже від згадки про одну сестру, яку любив *«дитинно, злотоцінно»*, майже непомітно переходить до відвертої й інтимної розмови з іншою (*«О панно Інно, панно Інно…»*). У пам'яті героя зринають спогади про *«іншу сестру» («Зимовий вечір. Тиша. Ми»*). І далі все розвивається майже поза волею героя (*«А хтось кричить: ти рідну стрів!»*).

І не важливо, зрештою, чи був герой насправді закоханий в *«іншу сестру»*, чи просто самотність, пам'ять і фантазія зіграли з ним отакий жарт. Не випадково автор лишив фінал відкритим: *«Сестра чи Ви? — Любив…»* І справді, головне те, що любив!

Портрет дівчини
(*Федір Кричевський, 1930-ті*)

Читацький практикум

* * *

О панно Інно, панно Інно!
Я — сам. Вікно. Сніги...
Сестру я Вашу так любив —
Дитинно, злотоцінно.
Любив? — Давно. Цвіли луги...
О панно Інно, панно Інно,
Любові усміх квітне раз —
ще й тлінно.
Сніги, сніги, сніги...

Я Ваші очі пам'ятаю,
Як музику, як спів.
Зимовий вечір. Тиша. Ми.
Я Вам чужий — я знаю.
А хтось кричить: ти рідну стрів!
І раптом — небо... шепіт гаю...
О ні, то очі Ваші. — Я ридаю.
Сестра чи Ви? — Любив...

1915

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Виявляємо літературну компетентність

1. Які почуття викликала у вас прочитана поезія?
2. Розкажіть, яким ви уявляєте ліричного героя твору.
3. Зверніть увагу на синтаксичну будову тексту. Яких речень у ньому більше: простих чи складних, односкладних чи двоскладних, повних чи неповних? Яких особливостей це надає поезії?
4. Знайдіть у вірші називні речення. Що описує поет за їх допомогою? Які зорові та звукові образи, емоції виникають у вас під час читання цих речень?
5. Прокоментуйте роль звертань і запитань у поезії.
6. Які голосні та приголосні звуки найчастіше повторюються у вірші? Як змінюється звуковий малюнок тексту від його початку до завершення? Як це позначається на настрої поезії?
7. Які ознаки кларнетизму можна відзначити у вірші «О, панно Інно…»?

Досліджуємо самостійно

8. Назвіть авторські новотвори, ужиті у вірші. Поясніть їхнє значення. Визначте, від яких слів і яким способом вони утворені. Чого вдалося досягти автору за допомогою цих слів?

Виявляємо обізнаність у сфері культури

i 9. Розгляньте репродукцію панно Михайла Жука «Біле і чорне» (с. 29). З'ясуйте за допомогою мережі Інтернет, як історія створення картини пов'язана зі змістом вірша П. Тичини «О панно Інно».

i 10. Знайдіть у мережі Інтернет і послухайте пісні на слова поезії «О панно Інно…» (у виконанні Віктора Морозова, гуртів «Мертвий півень», Dakh Daughters, «Апокриф» та ін.). Який варіант пісні справив на вас найбільше враження? Чим, на вашу думку, ця поезія приваблює музикантів?

ТРАГЕДІЯ РОЗЧАРУВАНЬ («ОДЧИНЯЙТЕ ДВЕРІ…»)

В основі твору — різке, раптове й несподіване протиставлення. Усе тут — для вираження трагічного переживання катастрофізму буття.

Визначальними у вірші є риси **експресіонізму**: суб'єктивізм, мотив розчарування (у його трагедійному розкритті), фрагментарність, символіка і гротеск — неприродне поєднання-протиставлення в одній картині «світла» і «темряви».

Критик Андрій Ніковський звернув увагу на вдале авторське переосмислення одного з кульмінаційних елементів урочистого обряду вінчання: *«Ефект цього вірша заснований на церковній ремінісценції, на ефекті того моменту, коли наречена входить до церкви: закриті двері, хор зупиняється, люди обертаються до дверей. У церкві сутінки, тихо. Враз розчиняються двері, хор гримить, — «Гряди, гряди, голубице моя», в церкву вливається світло, гомін і в квадраті дверей горить блакить неба, і в центрі уваги — молода, ясна наречена, біла голубка. Павло Тичина скористався тим глибоким ефектом, котрий походить від руйнації звичної*

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

згадки, він на самім високім ступеню ламає звичну асоціацію і замість ясного образу при «Гряди, голубице моя» дає страшний образ чорної зливи, дикої бурі».

Вірш П. Тичини поєднує мрію та гірке розчарування. Це відгук на випробування й утрати часів визвольних змагань: замість очікуваної близької й ідеальної *«голубої блакиті»* — страхітлива *«горобина ніч»* та неминучі в часи революційної боротьби жертви (*«шляхи в крові»*). Ключовий образ — двері, ця символічна межа. І цікавий новотвір — образ *«незриданних сліз»*, що до краю посилює трагізм переживання.

Біле і чорне
(*Михайло Жук, 1914*)

Дуже точно про «Одчиняйте двері…» написав А. Ніковський: *«Ось… цей найкращий вірш нашої поезії про українське відродження, про перші наші ясні сподіванки й почуття національного щастя та дальші соціальні й політичні бурі, анархію, кров…».*

Опрацьовуємо прочитане

1. Доведіть або спростуйте тезу: «У вірші «Одчиняйте двері…» простежуються риси експресіонізму».
2. Які особливості історичної доби знайшли відгук у творі П. Тичини? Яким чином їх відображено у вірші?

Читацький практикум

* * *

Одчиняйте двері —
Наречена йде!
Одчиняйте двері —
Голуба блакить!
Очі, серце і хорали

Стали,
Ждуть...

Одчинились двері —
Горобина ніч!
Одчинились двері —
Всі шляхи в крові!
Незриданними сльозами

Тьмами
Дощ...

1918

Виявляємо літературну компетентність

1. Розкажіть про свої враження від твору.
2. Визначте провідні мотиви прочитаного вірша.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

3. Які звукові й зорові образи є у вірші?
4. Назвіть образи, що протиставляються у творі. З якою метою автор так моделює твір?

Досліджуємо самостійно

5. На яких асоціаціях побудований твір П. Тичини «Одчиняйте двері», на думку критика Андрія Ніковського? Якого ефекту досягає автор за допомогою цих асоціацій?

Виявляємо обізнаність у сфері культури

6. Знайдіть у мережі Інтернет запис церковного гімну, згаданого в статті підручника, і послухайте його. Яким чином вплинула музика на ваше сприйняття твору П. Тичини?
7. Знайдіть у мережі Інтернет і послухайте камерну кантату № 3 композитора Олега Ківи на вірші П. Тичини. Поділіться враженнями від музичного твору з однокласниками й однокласницями, учителями, у родинному колі.

Виявляємо творчі здібності

8. Напишіть відгук на вірш П. Тичини «Одчиняйте двері…».

◆ ПОЕТИЧНА ЕПІТАФІЯ («ПАМ'ЯТІ ТРИДЦЯТИ»)

Поезію «Пам'яті тридцяти» визначають як вірш-реквієм або епітафію — слово на честь померлих героїв. Це зразок громадянської лірики, твір, у якому поєдналися різні емоції — жалоба за загиблими та уславлення їхнього патріотизму.

Оборона студентським куренем залізничної станції Крути (*Леонід Перфецький,1920-ті*)

Вірш присвячено молодим захисникам України, студентам і гімназистам, які загинули в січні 1918 року поблизу селища Крути на Чернігівщині. Вони стримали наступ російських військ та полягли в нерівному бою із загарбниками. Поховали їх у Києві на цвинтарі, що на Аскольдовій могилі (урочище на правому березі Дніпра).

П. Тичину глибоко вразила смерть молодих людей, цвіту української нації. Загиблі для нього — мученики, які віддали життя за вільне майбуття свого народу. Недарма поет пояснив їхній подвиг як самовіддану боротьбу зі злом (*«Вмерли в Новім Заповіті / З славою святих…»*). Вони пожертвували життям, захищаючи свій народ та його національні ідеали.

Виклад у творі урочистий і піднесений, сповнений емоцій. А серед почуттів ліричного героя панують скорбота й праведний гнів супроти ворогів-убивць (*«Боже, покарай!»*), але аж ніяк не зневіра і відчай. Цей твір звеличує героїзм, подвиг славних синів українського народу.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Читацький практикум

Пам'яті тридцяти

На Аскольдовій могилі
Поховали їх —
Тридцять мучнів українців,
Славних, молодих...
На Аскольдовій могилі
Український цвіт! —
По кривавій по дорозі
Нам іти у світ.
На кого посміла знятись
Зрадника рука? —
Квітне сонце, грає вітер
І Дніпро-ріка...
На кого завзявся Каїн?
Боже, покарай! —
Понад все вони любили
Свій коханий край.
Вмерли в Новім Заповіті
З славою святих. —
На Аскольдовій могилі
Поховали їх.

1918

Аскольдова могила
(*Тарас Шевченко, 1846*)

Символічна могила
й кам'яний хрест Героям Крут
на Аскольдовій могилі в Києві

Виявляємо літературну компетентність

1. Які почуття виникли у вас під час читання вірша?
2. Поясніть образний зміст рядків вірша «*По кривавій по дорозі / Нам іти у світ*».
3. Які біблійні образи є в поезії? З якою метою їх використано?
4. Вірш «Пам'яті тридцяти» має обрамлення. Яка його роль?

Виявляємо обізнаність у сфері культури

i

5. Знайдіть у мережі Інтернет і послухайте пісні на вірш П. Тичини «Пам'яті тридцяти» у виконанні Марії Бурмаки, реп-гурту «Апокриф». Яке враження справили на вас музичні твори?

Запрошуємо до бібліотеки

i

Завітайте до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника та прочитайте вірші П. Тичини «Ой не крийся, природо…», «Енгармонійне», «Скорбна мати», «Дума про трьох Вітрів», «І Бєлий, і Блок…», «Мадонно моя…», «Золотий гомін». Поділіться враженнями з однокласницями та однокласниками.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Євген Плужник

(1898—1936)

Євген Павлович Плужник народився 14 грудня 1898 року в слободі Кантемирівці Богучарського повіту Воронезької губернії (тепер Воронезька область Росії). Закінчив гімназію в місті Боброві. Працював сільським учителем на Полтавщині, пізніше перебрався до Києва. Там вступив до Музично-драматичного інституту, але через хворобу мусив залишити навчання.

Євген Плужник

Поезію почав писати в гімназії — тоді ще російською мовою. А коли жив у Києві, перейшов на українську. Перші вірші опублікував у журналі «Глобус» під псевдонімом Кантемирянин. Входив до київських літературних організацій «Аспис» (Асоціація письменників), «Ланка» і МАРС. За життя поета побачили світ збірки «Дні» й «Рання осінь». Він також підготував до друку поетичну книжку «Рівновага». У доробку Є. Плужника є також роман «Недуга» і три драматичні твори.

1934 року Є. Плужника заарештували і за сфабрикованим обвинуваченням засудили до розстрілу, який згодом замінили десятьма роками ув'язнення. Невдовзі після арешту та слідства хворий на туберкульоз поет потрапив до радянського концентраційного табору на Соловецьких островах, що в Росії. Помер Є. Плужник у тюремній лікарні 2 лютого 1936 року.

Сторінками спогадів

Поет з Євгена Плужника був блискучий: емоційний і розумний, не кажучи вже про досконалу версифікацію. Не знаю, як поезію Плужника судять теперішні читачі й критики, але тоді — не перебільшую — в нашому колі він ішов зразу за Тичиною.

***Юрій Смолич**, письменник*

Коментар фахівця

Усе в постаті Євгена Плужника позначено прикметами трагічної краси. Він був приречений на короткий вік спадковим туберкульозом. Він помер на 38-му році життя. Але большевики ще встигли винести йому смертний вирок, потім замінити 10-річним ув'язненням (зберігся лист про радість поверненого життя), потім завезли його на Соловки, де він помер 2 лютого 1936 року зі словами: «Я вмиюся, згадаю Дніпро і вмру».

***Євген Сверстюк**, поет і філософ*

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Опрацьовуємо прочитане

1. Які факти з біографії письменника привернули вашу увагу? Про що ви хотіли би дізнатися більше? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість?
2. У чому полягає трагічність долі Є. Плужника? Поясніть, спираючись на інформацію з його біографії та коментар фахівця.
3. Прокоментуйте характеристику, яку дає Ю. Смолич Є. Плужнику як поету.
4. Чого ви очікуєте від читання творів Є. Плужника?

Досліджуємо самостійно

5. Порівняйте особливості біографій П. Тичини і Є. Плужника. Чому обох авторів можна віднести до митців «розстріляного відродження»?

ЛІРИЧНИЙ ГЕРОЙ

Лірика — це особливий і найбільш суб'єктивний рід літератури. Враження від дійсності постають у ній через емоції, роздуми, вольові імпульси, відчуття та прагнення людини. Уся система художніх засобів у ліричному творі підкоряється розкриттю цілісного руху людської душі.

Та при цьому лірика не замикається у сфері внутрішнього життя. Вона *виявляє* душевні стани, емоції, що постали внаслідок зосередження особистості на «зовнішній» реальності. Лірична поезія художньо *відтворює* й навколишню дійсність, наприклад у філософських, пейзажних та громадянських творах.

У ліриці носієм переживання виступає **ліричний герой**. Це немовби художній двійник поета. Автор-поет і його ліричний герой співвідносяться між собою як прототип і художній *образ*: дійсні життєві факти зазнають естетичного перетворення й узагальнення. Адже лірика не лише фіксує почуття людини, а й збагачує, трансформує їх — створює заново в новому художньому світі. Сформовані авторською уявою психологічні ситуації можуть народитись із реальних або вигаданих джерел. Тому й не слід ототожнювати поета і його ліричного героя: вони дуже схожі, але не ідентичні.

Лірика — рід літератури, в основу якого покладено емоції, переживання людини.

Ліричний герой — носій думок, переживань у ліричному творі.

Чому почуття, емоції ліричного героя твору ми, читачі, здатні пережити як щось своє, особисте? Можливо, тому, що поет наділяє ліричного героя власним духовним досвідом, який, як і емоційний досвід кожного з нас, ґрунтується на духовній свідомості народу, культурній традиції людства.

Опрацьовуємо прочитане

1. Визначте основні особливості лірики. Складіть «хмарину тегів» до теми «Лірика».
2. Як ви зрозуміли поняття *«автор»*, *«ліричний герой»*? Відобразіть на схемі.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

3. Об'єднайтеся в малі групи, висуньте гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.

- Чому лірику називають найбільш суб'єктивним родом літератури?

Ділимося читацьким досвідом

4. Наведіть приклади ліричних творів, які ви читали на уроках української та зарубіжної літератури або самостійно. Поділіться своїми враженнями від них. Що вказує на наявність у цих творах ліричних героїв? Які риси мають ці герої?

ЗАХОПЛЕНИЙ СВІТОМ
(«НІЧ… А ЧОВЕН — ЯК СРІБНИЙ ПТАХ!..»)

Лірична поезія «Ніч… а човен — як срібний птах!..» належить до збірки «Рівновага», що її автор не встиг видати, бо був заарештований. У невеличкому вірші лише декілька образів: ніч, човен, місяць, у світлі якого силует човна нагадує срібного птаха. Які найперші асоціації може викликати ця картина? Які спогади вона навіює?

Близькими до цього твору за тематикою та образною системою є лірична пісня «Місяць на небі, зіроньки сяють…», вірш Михайла Старицького «Виклик» («*Ніч яка, Господи! Місячна, зоряна…*»). А ще відомі рядки з «Причинної» Тараса Шевченка: «*І блідий місяць на ту пору / Із хмари де-де виглядав, / Неначе човен в синім морі, / То виринав, то потопав*».

Звичайно, Євген Плужник, пишучи твір, спирався на культурний досвід українського народу. Це зробило твір близьким і зрозумілим для читачів і читачок. Але поет вийшов за межі традиції, розвинув її, ускладнив і збагатив. Це надало твору філософської місткості й глибини.

Традиційний образ човна набуває символічного значення й уподібнюється до особистості, що перебуває в стихійному світовому русі. А ліричний герой поезії постає як вдумливий спостерігач, котрий немовби відкриває в собі доти незнану

Квіткові хмари
(*Оділон Редон, 1903*)

Жар-птиці
(*Петро Нілус, 1930-ті*)

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

рису — здатність інтуїтивно проникати в сутність буття. Це окрилений, охоплений радісним передчуттям дива оптиміст зі щирим серцем, що сповнене світлих емоцій.

Читацький практикум

* * *

Ніч... а човен — як срібний птах!..
(Що слова, коли серце повне!)
...Не спіши, не лети по сяйних світах,
Мій малий ненадійний човне!
І над нами, й під нами горять світи...
І внизу, і вгорі глибини...
О, який же прекрасний ти,
Світе єдиний!

1918

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справив на вас вірш? Які образи привернули вашу увагу? Які асоціації вони породжували? Які запитання у вас виникли після прочитання твору?
2. Які зорові образи постають у творі? Якими художніми засобами поет їх створює? Якого емоційного забарвлення набувають ці образи?
3. Назвіть контрастні образи вірша. Якої мети досягає автор за їх допомогою?
4. Яким постає ліричний герой цього твору?

Ділимося читацьким досвідом

5. Пригадайте (за потреби перечитайте) вірш М. Старицького «Виклик», уривок з поеми Т. Шевченка «Причинна». Що об'єднує їх із віршем Є. Плужника «Ніч… а човен — як срібний птах!..»? У чому відмінність творчої манери поетів? Чим, на вашу думку, зумовлена ця відмінність?

Виявляємо творчі здібності

6. Уявіть себе художником. Опишіть картину, яку створили б до вірша Є. Плужника «Ніч… а човен — як срібний птах!..». За бажання намалюйте її. Проведіть виставку або конкурс робіт.

ОСІННІ РОЗДУМИ
(«ВЧИСЬ У ПРИРОДИ ТВОРЧОГО СПОКОЮ…»)

Вірш «Вчись у природи творчого спокою…» увійшов до другої збірки Є. Плужника «Рання осінь» (1927). Зміст твору перегукується з назвою збірки, бо в ньому розкриваються емоції, що їх викликають *«вересневі дні»*.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Осінь
(*Зінаїда Серебрякова, 1910*)

Золота осінь
(*Микола Бурачек, 1916*)

Стриманість і виваженість — визначальні риси цієї поезії. Вона має форму монологу, зверненого до уявного співрозмовника. Звертання на *«ти»* посилює ліричність і сповідальність твору. Монолог не без повчання, але водночас він схожий на запрошення до дружнього діалогу. Адже головний аргумент про «певний шлях» висловлено з питальною, а не наказовою інтонацією.

У творі розвивається мотив гармонії, універсального усталеного ритму. Внутрішній стан героя — спокій і рівновага. Такого стану він досягає завдяки споглядданню вересневої природи. Герой усвідомлює просту мудрість *«певного шляху»*, до якої приходить людина, уже поблукавши життєвими манівцями.

Можливо, поза цим — авторська вітаїстична віра в могутній природний плин усього сущого, часткою якого є й людина з її творчими амбіціями?

Пейзаж із червоними і жовтими деревами
(*Андрій Коцка, 1967*)

Коментар фахівця

Виражальні засоби поетичної мови Євгена Плужника урізноманітнюються, його лексика легка, рухлива, точна, рима свіжа, ловлена на слух, рядок елегантно зупиняється, наче завмирає у високості, щоб вибухнути вражаючим смисловим акцентом. Поет удосконалює поетику образного зіткнення смислових контрастів і антитез, довірливо, акварельно чисто передає психологічні стани…

Микола Жулинський,
критик, історик літератури

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Опрацьовуємо прочитане

Що в розповіді про поезію «Вчись у природи творчого спокою…» привернуло вашу увагу? Що викликало інтерес до вірша (чи навпаки)? Чому?

Читацький практикум

* * *

Вчись у природи творчого спокою
В дні вересневі. Мудро на землі,
Як від озер, порослих осокою,
Кудись на південь линуть журавлі.

Вір і наслідуй. Учневі негоже
Не шанувати визнаних взірців,
Бо хто ж твоїй науці допоможе
На певний шлях ступити з манівців?

1927

Ранній туман
(*Петро Обаль, 1967*)

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас ця поезія? Який настрій викликала?
2. До чого закликає ліричний герой твору? Як ви зрозуміли його заклик?
3. Як ви зрозуміли словосполучення *«творчий спокій»*? Чи можна його назвати образним висловом? Відповідь обґрунтуйте.
4. Поміркуйте, чому ліричний герой закликає вчитися *«творчого спокою»* саме *«в дні вересневі»*.
5. Які асоціації викликає у вас образ журавлів, що *«на південь линуть»*? Яке значення може мати цей образ у поезії «Вчись у природи творчого спокою…»?
6. До якого виду лірики (інтимної, пейзажної, філософської тощо), на вашу думку, належить поезія «Вчись у природи творчого спокою…»? Обґрунтуйте відповідь.
7. Пригадайте твори українських та зарубіжних поетів про осінь. Які з них, на вашу думку, своїм звучанням близькі до поезії Є. Плужника? Відповідь обґрунтуйте.

Виявляємо обізнаність у сфері культури

8. Розгляньте репродукції осінніх пейзажів на с. 36—37. Яка з цих картин, на вашу думку, найбільше відповідає настрою поезії Є. Плужника «Вчись у природи творчого спокою…»? Відповідь обґрунтуйте.

Запрошуємо до бібліотеки

i

Завітайте до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника та знайдіть ліричні твори Є. Плужника, його поему «Галілей», роман «Недуга». Прочитайте твори та обговоріть у класі, які нові риси творчості Є. Плужника ви відкрили.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

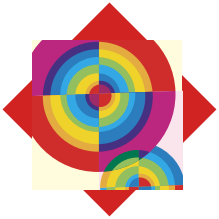

«Київські неокласики»

«ҐРОНО П'ЯТІРНЕ»

Поет Володимир Сосюра, пишучи про навчання в Комуністичному університеті ім. Артема в Харкові, пригадав лекцію одного «професора» на тему «Красота — это контрреволюция». Ця лекція здалася поетові «чудною і дикою», і він зауважив щодо цього вислову викладача: *«Мені дивно було, як це він проповідував, хоч сам любив квіти і мав дуже красиву дружину»*. Така ніби анекдотична історія насправді правдиво віддзеркалює абсурдну ситуацію 1920-х років, показуючи вороже ставлення прихильників комуністичної ідеології до естетизму та й до світової культурної спадщини взагалі.

Групу київських поетів, які сповідували відданість красі та класичним зразкам, за таких умов постійно звинувачували в прихильності до «чистого мистецтва», що співвідносилось із «буржуазною» естетикою. Ця група митців отримала назву «**неокласики**». Неформальним лідером «київських неокласиків» був поет і літературний критик Микола Зеров. У сонеті М. Драй-Хмари «Лебеді» є такі промовисті рядки: «*О ґроно п'ятірне нездоланих співців, / крізь бурю й сніг гримить твій переможний спів, / що розбиває лід одчаю і зневіри*».

До неокласичного «ґрона п'ятірного», окрім М. Зерова, належали Максим Рильський, Павло Филипович, Михайло Драй-Хмара та Освальд Бургардт (Юрій Клен). Усі з доброю освітою та бездоганним мистецьким смаком, «неокласики» не схвалювали агресивного безкультур'я пролетарських письменників. Не дивно, що їх звинувачували в нехтуванні революційними ідеалами.

ЧОМУ «НЕОКЛАСИКИ»?

Класиками (від лат. *classicus* — зразковий) називають митців, творчість яких пройшла випробування часом. Наприклад, античних письменників. Їхні твори стали своєрідним естетичним еталоном, який наслідували поети доби Відродження, а також літератори епохи Класицизму. Напевно, усіх цих «наслідувачів» умовно можна називати **неокласиками**.

До них, скажімо, належали французькі «парнасці». Їхня творчість була представлена в збірниках «Сучасний Парнас», після виходу яких усталилась і назва групи. До «Парнасу» входили Теодор де Банвіль, Франсуа Коппе, Сюллі-Прюдом, Жозе-Марія де Ередіа та ін. Ці митці обстоювали вдосконалення поетичної форми та літературної мови, виступали за високу якість поезії, нагадуючи, що література — це передусім мистецтво. «Парнасці» високо цінували античну культурну спадщину й нерідко зверталися до неї у власних творах.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

«Київські неокласики» зазнали впливу французького «Парнасу». Їм імпонувала вимога високого естетичного рівня поетичного слова, яку ті декларували. Мова не йшла про сліпе наслідування античних творів: питання ставилося ширше — про засвоєння найкращих у мистецькому плані зразків європейської культури. Ось як уявляв майбутнє української поезії Микола Зеров:

Прекрасна пластика, і контур строгий,
І логіки залізна течія —
Оце твоя, поезіє, дорога.

Леконт де Ліль, Жозе Ередія,
Парнаських зір незахідне сузір'я —
Зведуть тебе на справжні верхогір'я.

«Неокласики» активно виступали за літературне оновлення через європеїзацію української поезії. Умовою такого оновлення мало стати звернення до духовних основ європейської культури. На початку 1930-х років усі з «ґрона п'ятірного» зазнали переслідувань: Освальда Бургардта врятувала еміграція; М. Зеров, П. Филипович, М. Драй-Хмара були заарештовані й загинули в радянських концтаборах, а М. Рильський після арешту й кількамісячного перебування у в'язниці мусив довгі роки не виявляти своїх справжніх ідеалів.

«Неокласики»: Максим Рильський, Микола Зеров і Павло Филипович

Сторінками спогадів

Яких-небудь маніфестів «неокласичної школи» годі було б шукати, бо ніяких програм вони не намічали. Та й сама назва «неокласики» була випадкова і вказувала лише на те, що поети, яким її причеплено, хотіли вчитись у класиків, себто майстрів, які дали нам невмирущі зразки поезії, а це, розуміється, було не на руку «поетам», які нічого не хотіли вчитися, ні стискати себе жодними нормами і ненавиділи все, що стояло вище їх.

***Юрій Клен (Освальд Бургардт)**, учасник групи «неокласиків»*

Юрій Клен
(Освальд Бургардт)

Опрацьовуємо прочитане

1. Прочитавши статті, дайте відповідь на запитання: що стало джерелом появи «київських неокласиків» у літературі 20-х років XX ст.?
2. Назвіть причини, через які неокласики були протиставлені комуністичній ідеології та пролетарським письменникам.
3. Дайте відповідь на питання, винесене в заголовок статті підручника.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Максим Рильський

(1895—1964)

Максим Рильський

Максим Тадейович Рильський народився 19 березня 1895 року в Києві. Дитинство провів у селі Романівці (нині Житомирська область). Батько майбутнього поета — етнограф, публіцист, громадський діяч Тадей Рильський — походив із багатого й шляхетного польського роду. Мати Максима Рильського, Мелянія Федорівна, була селянкою.

У родині майбутнього митця частими гостями були композитор М. Лисенко, етнографи і фольклористи О. Русов, Д. Ревуцький, актор і режисер П. Саксаганський. 1902 року Тадей Рильський помер, і родина змушена була переїхати з Києва до родинного маєтку в Романівці (нині Житомирська область). Коли Максимові виповнилося вісім років, його віддали до приватної гімназії в Києві. Під час навчання він жив і виховувався в родинах М. Лисенка та О. Русова. Закінчивши гімназію, навчався спочатку на медичному, а потім на історико-філологічному факультеті Київського університету. Писати почав рано, 1910 року видав збірку «На білих островах». Далі були книжки «На узліссі», «Під осінніми зорями».

Події революції не дозволили М. Рильському здобути повну університетську освіту. Поет залишив Київ і вчителював по селах до осені 1923 року. Тоді й написав свої найкращі твори, що склали збірку «Синя далечінь» (1922).

Повернувшись до Києва, М. Рильський викладав у школі, багато писав. Випустив книжки «Крізь бурю й сніг», «Тринадцята весна», «Де сходяться дороги», «Гомін і відгомін». Належав до групи «київських неокласиків». Незалежна літературна позиція поета викликала роздратування влади. 1931 року М. Рильського заарештували. Після кількамісячного перебування у в'язниці він був змушений піти на компроміс. Збірка «Знак терезів» (1932), написана після ув'язнення, засвідчила намагання автора виявити лояльність до панівного режиму.

У численних наступних збірках М. Рильський не виходив поза межі ідеологічних заборон. Лише після смерті радянського диктатора Й. Сталіна в 1953 році поет зміг виявити своє істинне поетичне світобачення. Були написані книжки «Троянди й виноград» (1957), «Далекі небосхили» (1959), «Голосіївська осінь» (1959), «В затінку жайворонка» (1961).

А ще М. Рильський увійшов в історію української культури як неперевершений майстер художнього перекладу. Йому належать переклади творів французької, польської та російської літератур.

Помер Максим Рильський 24 липня 1964 року, похований на Байковому кладовищі в Києві.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Опрацьовуємо прочитане

1. Які факти життєвого та творчого шляху М. Рильського вас зацікавили, вразили, здивували? Обговоріть їх з однокласниками, учителями, у родинному колі.
2. Пригадайте, які з цих творів ви прочитали в перекладі М. Рильського: «Слово про Ігорів похід»; «Кримські сонети», «Пан Тадеуш» А. Міцкевича; «Євгеній Онєгін», «Я пам'ятник собі воздвиг нерукотворний…» О. Пушкіна; «Так тихо серце плаче…» П. Верлена. Яке враження справили на вас переклади М. Рильського? Чи відчували ви, що читаєте твір, написаний іншою мовою? Поділіться своїми враженнями з однокласниками й однокласницями.
3. У зручній для вас формі (текст, план, таблиця, схема) складіть опорний конспект для розповіді про життєвий та творчий шлях М. Рильського.

Запрошуємо до дискусії

4. Порівняйте, як склалася доля Павла Тичини, Євгена Плужника, Максима Рильського в 1930-х рр. Висловте свою думку щодо того, чи могли поети уникнути компромісу з владою. Що, на вашу думку, є більшою цінністю — творча свобода чи особиста безпека?

ОБРАЗ ПОЕТА

По-справжньому неокласичними є дух і філософія творчості М. Рильського 1920-х років. Рівновага, спокій, тиша, простота — ось її прикмети. Революції, війни, перевороти — лише прикре марнування днів людського життя. Здається, звичайний мисливський відпочинок та рибальські будні поет цінує вище за бурхливі громадські дискусії.

Простота в поезії М. Рильського виступає своєрідним еквівалентом правди, перевіреної часом. Йому близький ідеал приватного життя людини, що відверто дисонує з панівними громадськими настроями. 1920 року він пише «Рибальське посланіє…», ніби свідомо дистанціюючись від актуальних тем.

Філософ і поет
(*Джорджо де Кіріко, 1916*)

Поет пояснював: *«Коли звернемось до моїх речей, то справді дивно читати в 1922—23 рр. про рибальство, спокій і т. д. Це не значить, проте, що я в час революції лиш спокійно ловив рибу, а тільки вказує на одну особливість моєї психології: я можу одгукуватись ліричним віршем тільки на минуле, на те, що «одстоялось» у душі і може мати прозору форму, питому моїй манірі. Інакше писати не можу»*.

Філософічність — стильова риса твору; звернення автора до філософських роздумів про сенс життя, призначення й покликання людини, щастя, про життя і смерть, добро і зло тощо.

М. Рильський лише наполягає на своєму праві самостійно вибудовувати стосунки з життям. Він то перейнятий радісним переживанням цього *«веселого світу»*, то виступає палким адептом мистецтва — малої картини, *«що більша*

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

над увесь безмежний світ», то, нарешті, утомлений *«велемудрими книгами»*, знаходить розраду в простоті елементарних насолод, обравши *«мисливський переливний ріг»*. У цій розмаїтості проявів образ постає як безсумнівна цілість у радісному та щирому прийнятті життя.

Досліджуємо самостійно

1. Знайдіть у мережі Інтернет і послухайте вірші М. Рильського в авторському виконанні. Зосередьтеся на своїх враженнях від голосу митця, його інтонацій. Яким постає у вашій уяві образ поета Максима Рильського?
2. Яким постає поет на картині Дж. де Кіріко (с. 41)? Чи має він спільні риси з образом Максима Рильського? Обґрунтуйте свої міркування.
3. Який портрет Максима Рильського запропонували б ви? Опишіть тло, на якому ви «бачите» поета; його позу, вираз обличчя тощо. Організуйте в класі обговорення творчих робіт на тему «Яким я бачу поета Максима Рильського». Зробіть «пост» про це обговорення на своїй сторінці в соціальних мережах.

З ЛЮБОВ'Ю ДО ЖИТТЯ («СОЛОДКИЙ СВІТ!..»)

Вірш «Солодкий світ!..» був написаний 1919 року, а згодом потрапив до збірки «Синя далечінь». Епіграф «Сладокъ свѣтъ…», обраний автором, відсилає до біблійної книги Екклезіаста, або Проповідника. Ось як це в Біблії: *«Солодке світло, і приємно для очей бачити сонце. Якщо людина проживе і багато років, то нехай веселиться вона упродовж усіх їх, і нехай пам'ятає про дні темні, яких буде багато: усе, що буде, — суєта»*.

Пейзаж
(*Давид Бурлюк, початок XX ст.*)

Цим епіграфом поет налаштовує на глибше сприйняття твору — підкреслює його філософічність. І оптимізм обертається тут на справжню життєву філософію, на щось по-справжньому вистраждане й пережите.

Поезія складається з трьох строф, поєднаних епіфорою «Солодкий світ». Три строфи поезії — три картини, які постають перед ліричним героєм. На першій *«солодкий світ»* — це високе, духовне. На другій — земне. В останній строфі духовне (*«янголи»*) і земне (*«безсердечні літа»*) поєднуються, а герой переживає «прозріння»: *«усе, що буде, — суєта»*, життя прекрасне.

Українська традиція знає немало видатних особистостей, котрі сповідували філософський оптимізм. Таким був, скажімо, мандрівний філософ і поет Григорій Сковорода, який шукав щастя, щиро радів кожному новому дню й обстоював самопізнання, духовну свободу та споріднену працю. Його погляди постали на основі народних традицій та на античній і християнській мудрості. Оптимізм Максима Рильського теж, певно, із тих самих джерел — він хоч і зріс в іншу епоху, а проте так само несе в собі глибоку віру в людину та її *«солодкий світ»*.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Коментар фахівця

Подібно як античні класики, Рильський великим духовним зусиллям, що не раз обривалось одчаєм, виніс спокій із осереддя бурі, солодкість світу — із його отруйної гіркоти, світло і ясність — із кромішньої тьми і хаосу, прозорість — із каламутної повені його доби, рівновагу — із катастрофи.

***Юрій Лавріненко**, літературний критик*

Воскресіння. Триптих
(фрагмент)
(*Михайло Врубель, 1887*)

Читацький практикум

* * *

Сладокъ свѣтъ...

Солодкий світ! Простір блакитно-білий
І сонце — золотий небесний квіт.
Благословляє дух ширококрилий
Солодкий світ.

Узори надвесняних тонких віт,
Твій погляд, ніби пролісок несмілий,
Немов трава, що зеленить граніт,
Неначе спогад нерозумно-милий...
Солодкий світ.

Чи янголи нам свічі засвітили
По довгих муках безсердечних літ,
Чи ми самі прозріли й зрозуміли
Солодкий світ?

1919

Виявляємо літературну компетентність

1. Визначте мотив поезії.
2. Які образи допомогли вам його визначити?
3. Знайдіть і назвіть використані у творі епітети, що мають значення кольору. Яку зорову картину вони допомагають створити в уяві читача? Як, на вашу думку, це сприяє втіленню творчого задуму автора?
4. Оберіть рівень складності, виконайте завдання та презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.

- ◔ Знайдіть у вірші «Солодкий світ!..» епітети. Визначте їхню роль у творі.
- ◑ Знайдіть у тексті метафори. Яка з них видалася вам найяскравішою? Наведіть аргументи на доказ своєї думки.
- ◕ У зручній для вас формі (тексту, таблиці, схеми) представте художні засоби, які використовує М. Рильський у поезії «Солодкий світ!..».
- ● У формі есею або власного висловлення обґрунтуйте тезу: «У поезії «Солодкий світ!..» виявилася справжня поетична майстерність автора».

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Одіссей і Навсікая (*Валентин Сєров, 1910*)

«ДОБРЕ БУТИ МОЛОДИМ...»
(«У ТЕПЛІ ДНІ ЗБИРАННЯ ВИНОГРАДУ»)

Про молодість і кохання написано багато: поети різних епох поверталися й повертаються до цих вічних тем. У М. Рильського нібито теж про це, але вже з наголосом на філософській ноті: зустріч двох людей, розмова — легкий флірт, а в підсумку все ж таки *«добре бути молодим»*, що скеровує до роздумів про сенс людського життя — про його найбільш щасливу пору.

Здається, щось подібне могло статися будь-де і будь-коли. Але позачасову легкість порушує згадка про Кіпріду (одне з імен Афродіти, богині вроди й кохання), і ця алюзія непрямо залучає додаткові мотиви, зокрема мандрів і розлуки.

Про твір М. Рильського знавець античної літератури Андрій Содомора зауважив: *«Тут уже знаємо, хто це він, а хто вона: блукач Одіссей і дочка феакійського володаря Алкіноя — «білораменна» Навсікая. Вона — з того казкового краю, острова Схеріт, куди не сягають життєві бурі… Він — чудом після кораблетрощі врятований скиталець, той, хто довго світом блукавши, «всяких людей надивився, міста їх і звичаї бачив…»*. Зустріч, закоханість і… розлука, адже через тугу за батьківщиною Одіссей мусив залишити Навсікаю і продовжити свої мандри.

У поезії М. Рильського зображено всього один епізод. Зустріч і короткий діалог, що поклав початок взаємній приязні: жодних зайвих слів, лиш одне запитання й відповідь. Сільська ідилія *«теплих днів збирання винограду»* і простота образів. Повніше схарактеризована *«вона»* — *«ясна, як сад, і радісна, як сміх»*. Легка й безпосередня: сміливо розмовляє з незнайомцем, гукає *«свіжо й весело на мулів»*, рушаючи в путь. Простота і щирість закоханості — сказано мало й водночас багато.

Саме таку легкість, зовнішню простоту, емоційну рівновагу передбачає сонетний жанр. Як і решта «київських неокласиків», М. Рильський дуже любив сонет і не раз до нього звертався. Цей ліричний жанр вимагає від автора лаконізму, емоційної стриманості, високої майстерності.

Сонет — лірична поезія, що має чотирнадцять рядків п'ятистопного або шестистопного ямба і зазвичай складається з двох катренів та двох терцетів.

Сонет має чотирнадцять рядків п'ятистопного або шестистопного ямба та чітку строфічну організацію: зазвичай

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

складається з двох катренів (чотирирядкова строфа) та двох терцетів (строфа на три рядки). Існує, правда, й менш поширений варіант строфічної будови: три чотиривірші та дистих. Сонетна організація дисциплінує думку й почуття, потребує неабиякої технічної вправності.

Сонет М. Рильського легкий та органічний, аж ніяк не силуваний результат формальних вправ. Це один із кращих зразків його інтимної лірики зі збірки «Синя далечінь».

Ділимося читацьким досвідом

1. Спираючись на прочитані твори української й зарубіжної літератури, підтвердьте або спростуйте думку про те, що молодість і кохання в літературі є вічними темами.
2. Пригадайте й назвіть твори української та зарубіжної літератури, що належать до жанру сонета.

Читацький практикум

* * *

У теплі дні збирання винограду
Її він стрів. На мулах нешвидких
Вона верталась із ясного саду,
Ясна, як сад, і радісна, як сміх.

І він спитав: — Яку б найти принаду,
Щоб привернуть тебе до рук моїх?
Вона ж йому: — Світи щодня лампаду
Кіпріді добрій. — Підняла батіг,

Гукнула свіжо й весело на мулів,
І чутно уші правий з них прищулив,
І знявся пил, немов рожевий дим.

І він потягся, як дитина, радо
І мовив: — Добре бути молодим
У теплі дні збирання винограду.

1922

Збирання винограду
(*Хоакін Соролья, 1896*)

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Виявляємо літературну компетентність

1. Розкажіть про свої враження від прочитаного тексту, зорові та інші асоціації, які він викликав. Поміркуйте, за допомогою яких засобів автор досягає такого впливу на читача.
2. Поміркуйте, чому поет обрав античний сюжет.
3. Назвіть образи твору, пов'язані зі світом природи та людської діяльності. Якою є їхня роль у тексті?
4. Оберіть рівень складності, виконайте завдання й презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.
   - ◔ Знайдіть у творі епітети та метафори. Визначте їхню роль у творі.
   - ◑ Знайдіть у тексті діалог. Який підтекст криється в ньому? Обґрунтуйте свої міркування.
   - ◕ Доведіть, що в поезії містяться образи, які набувають значення символів.
   - ● У формі есею чи власного висловлення доведіть або спростуйте тезу «Сонет М. Рильського «У теплі дні збирання винограду…» оспівує всепереможну радість життя».

Виявляємо обізнаність у сфері культури

5. Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте фільм М. Харшана з циклу «Як на духу», присвячений М. Рильському (2008). Які епізоди фільму справили на вас найбільше враження? Чому?
6. Знайдіть у мережі Інтернет і послухайте твори композиторів Л. Ревуцького, В. Берковського, О. Білаша, створені на слова М. Рильського. Які почуття викликали у вас ці музичні твори? Поміркуйте, яким чином ознайомлення з ними збагатило ваш емоційний та мистецький досвід.
7. Відвідайте сайт Київського літературно-меморіального музею Максима Рильського. Проведіть віртуальну екскурсію до музею: розкажіть про його розташування, експонати, наукову роботу, заходи. Оцініть сайт за такими критеріями: актуальність наповнення, зручність у користуванні, сучасність оформлення.

Запрошуємо до дискусії

8. Висловте й обґрунтуйте згоду чи незгоду з тезою: «Українським поетам 1920-х рр. вдалося, попри складні обставини їхньої доби, створити поезію світового рівня».
9. Під час обговорення в групах змоделюйте життєві ситуації, у яких ви зможете використати знання та вміння, здобуті під час вивчення української поезії 1920-х рр. Представте результати своєї роботи однокласникам та однокласницям.

Запрошуємо до бібліотеки

Завітайте до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника та прочитайте твори М. Зерова, Юрія Клена, П. Филиповича, М. Бажана. Підготуйте доповідь про життя і творчість одного з названих авторів до уроку позакласного читання.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Прозове розмаїття

Сама доба визначила тематику прози 1920-х років: соціальні суперечності й боротьба між різними суспільними силами, перетворення в українському селі, зміни в місті, у родинних стосунках. У центрі уваги перебувало становлення української людини, яка пройшла крізь буремні роки революції й активно утверджувала себе.

Ключовою проблемою, яку осмислювали прозаїки, було **змагання нового зі старим**, віджилим і консервативним, усім, що заважає розкріпаченню людської особистості. Особливу увагу письменники приділяли **національній проблемі**, шляхам подальшого розвитку народу, питанням мови й культури.

Дівчата з книжкою
(*Софія Налепінська-Бойчук, 1927*)

Митці також зверталися до осмислення **морально-етичних проблем**: громадянського обов'язку й особистого інтересу, загальнолюдських і класових цінностей, колективного й індивідуального, революційного фанатизму, стосунків у родині й конфліктів між поколіннями тощо. Нерідко порушували й суміжні **філософські проблеми**: добра і зла, сенсу життя, вибору, життя і смерті.

У першій половині 1920-х років переважали **малі епічні жанри**: оповідання, новела, нарис, фейлетон. У них з'явились породжені революцією людські типи зі своїми життєвими уподобаннями, прагненнями й ідеалами. Набули поширення психологічні новели (М. Хвильовий, Г. Косинка), оповідання з філософським забарвленням (В. Підмогильний, А. Любченко), гумористичні й сатиричні твори (Остап Вишня), поезія в прозі (Г. Михайличенко, Ю. Яновський, М. Івченко та ін.).

У жанрі **повісті** літератори звертались до політичної сатири, розробляли історичні, пригодницькі та детективні різновиди. А вже в другій половині 1920-х років по-справжньому утвердився **роман**: побачили світ твори О. Досвітнього, Ю. Смолича, А. Головка, В. Підмогильного, Є. Плужника, Б. Антоненка-Давидовича, О. Слісаренка, В. Домонтовича, Ю. Яновського та ін. Виходять у світ такі різновиди романів: соціально-психологічний («Смерть» Б. Антоненка-Давидовича), інтелектуальний («Місто» В. Підмогильного), авангардний («Жанна-батальйонерка» Ґео Шкурупія), пригодницький («Чорний ангел» О. Слісаренка).

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Збирання врожаю. Комбайн на роботі (*Лев Крамаренко, 1932*)

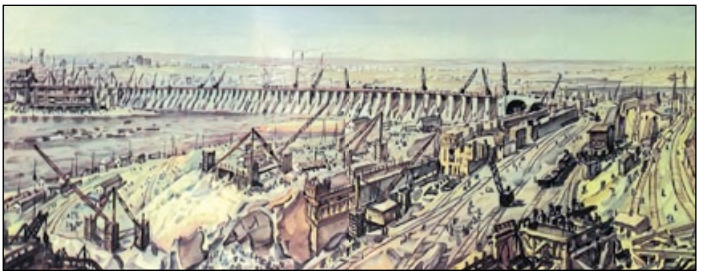

Панорама будівництва Дніпрогесу (*Костянтин Богаєвський, 1930-ті*)

Отже, можна з повним правом говорити про прозове розмаїття в літературі 1920-х років. Однак уже в наступному десятилітті українська проза зазнала радикальних змін. Найбільш талановитих прозаїків було знищено. Інші мусили писати *«на замовлення»* й виконувати настанови влади. Тоді й почали з'являтися *«виробничі»* й *«історико-революційні»* романи, які сприяли утвердженню тоталітарного режиму. Навіть у часи голодомору деякі пролетарські письменники оспівували *«щастя колгоспної праці»*.

Опрацьовуємо прочитане

1. Які нові теми й проблеми виникли в українській прозі 1920-х рр.? Чим це було зумовлено? Наведіть приклади морально-етичних та філософських проблем.
2. Розкажіть про жанрово-стильове розмаїття прозових творів української літератури 1920-х рр.
3. Назвіть авторів, які працювали в малих прозових жанрах, у жанрі роману. До яких різновидів романного жанру звертались письменники?
4. У зручній для вас формі занотуйте інформацію про розвиток української прози 1920-х рр.

Готуємо проект

5. Під час опрацювання теми «Прозове розмаїття» пропонуємо підготувати проекти:
   - Новаторство художньої форми в романі «Майстер корабля»
   - Письменник і його час

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Микола Хвильовий

(1893—1933)

Микола Хвильовий

Микола Григорович Хвильовий (справжнє прізвище Фітільов) народився 13 грудня 1893 року в селищі Тростянці на Харківщині (нині місто Сумської області). Здобувши початкову освіту, вступив до Богодухівської гімназії, з якої був виключений у п'ятому класі. 1916 року екстерном склав гімназійні іспити й отримав диплом, що підтверджував середню освіту. Тоді ж потрапив до війська, брав участь у бойових діях під час Першої світової війни. А вже влітку 1918 року організував повстанський загін на Харківщині. Наступного року вступив до комуністичної партії України.

Навесні 1921 року М. Хвильовий перебрався до Харкова, тодішньої столиці. Написав і видав поему «В електричний вік» та збірку «Жовтень». Відтоді часто друкував свої твори в періодиці. Окрім збірок «Молодість» і «Досвітні симфонії», опублікував ще й книжку новел «Сині етюди» (1923). Входив до мистецької організації «Гарт».

Новий етап у творчості М. Хвильового розпочався 1925 року, коли з його ініціативи було засновано літературно-мистецьке угруповання ВАПЛІТЕ. Ця організація об'єднала частину українських письменників, які на той час жили в Харкові: П. Тичину, Ю. Яновського, М. Куліша, А. Любченка, М. Бажана, О. Довженка, М. Йогансена, О. Слісаренка, Ю. Смолича та ін. Тоді М. Хвильовий написав нові прозові твори, що здобули визнання читацької аудиторії: «Мати», «Арабески», «Повість про санаторійну зону», «Сентиментальна історія», «Із Вариної біографії», «Іван Іванович».

Прозаїк розгорнув літературну дискусію (1925—1928), що захопила людей науки, культури й мистецтва. Написав гострі памфлети «Камо грядеши?», «Думки проти течії», «Апологети писаризму», «Україна чи Малоросія?». У них виступив проти примітивізму деяких радянських письменників і закликав орієнтуватися на найкращі зразки європейського мистецтва.

Від обговорення шляхів літературного розвитку дискусія перейшла в політичну площину. Комуністична верхівка засудила позицію М. Хвильового. Після нищівної критики він мусив написати покаянного листа. Створену 1929 року за його участю літературну організацію «Пролітфронт» заборонили.

Голодомор 1932—1933 років та репресії справили гнітюче враження на письменника. На знак протесту проти арештів української інтелігенції М. Хвильовий прийняв фатальне для себе рішення — 13 травня 1933 року вчинив самогубство.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Коментар фахівця

Хвильовий і його коло були оптимістами в тому сенсі, що вони безумно любили слово, життя й людину. Вони були песимістами в тому сенсі, що, бачивши трагізм і приреченість життя, вони не зрікалися його, не складали рук. Вони були песимістами в тому, що вони не робили собі ілюзій, що, мовляв, колись, коли ми оте і те збудуємо, всі стануть щасливі і життя перестане бути трагічним. Так хто ж вони, зрештою, були — оптимісти чи песимісти?

Я сказав би, у відповідь на поставлене запитання, що вони були людьми. Що кожний з них був людиною. Втім, ці слова вже сказані з іншого приводу. Вони належать Шекспірові…

***Юрій Шерех**, літературний критик*

Опрацьовуємо прочитане

1. Що вас зацікавило в особистості митця? Що вразило в його біографії?
2. Як Юрій Шерех характеризує М. Хвильового та його сучасників? Яку головну думку ви б виділили в наведеному коментарі?

Досліджуємо самостійно

3. Попрацюйте в групах. У мережі Інтернет знайдіть матеріали про:
   - історію створення та існування ВАПЛІТЕ;
   - роль М. Хвильового в літературній дискусії 1925—1928 рр.;
   - М. Хвильового, його творчість та події життя останніх років.

   У групах підготуйте повідомлення, на уроці обміняйтесь інформацією з однокласниками й однокласницями.

Між фанатизмом і людяністю («Я (Романтика)»)

ЖАНР І ПРИСВЯТА

Новела — малий епічний жанр, за обсягом подібний до оповідання, що вирізняється змістовою парадоксальністю, драматизмом та наявністю незвичайної, нерідко непередбачуваної кінцівки. Новела М. Хвильового психологічна. Вона підпорядкована авторській настанові на виділення гіпертрофованого *«Я»* головного героя.

Новела — невеликий епічний твір про незвичайну подію з несподіваним фіналом.

Сюжетний складник твору відсувається на задній план, натомість основну увагу зосереджено на розкритті психічних станів розколотої особистості (*«я чекіст, але я і людина»*). Дійсність показано через внутрішній світ персонажа — активного учасника революційних подій — у момент його найвищого психологічного

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

напруження (*«мої мислі — до неможливості натягнутий дріт»*). Почасти цим пояснюється уривчастість викладу та певна хаотичність у відтворенні думок та емоцій.

При розкритті внутрішнього світу героя автор застосував виражальні можливості імпресіонізму. Представники цього напряму прагнули не просто зобразити реальність, а передати суб'єктивні враження від неї. З цією метою й розробили особливу художню техніку: внутрішнє життя людини подавали як своєрідний «потік свідомості».

Не випадково «Я (Романтика)» має присвяту *«Цвітові яблуні»*. Таку назву («Цвіт яблуні») імпресіоніст М. Коцюбинський дав одній зі своїх новел, яку побудував майже цілком на основі драматичних переживань головного героя. За допомогою цієї присвяти М. Хвильовий указав на особливості власної манери, так само заснованої на відображенні «внутрішнього життя» персонажа.

Портрет Миколи Хвильового (*Михайло Жук, 1925*)

Ділимося читацьким досвідом

1. Дослідники творчості М. Хвильового одностайно стверджують, що «Я (Романтика)» — новела. Пригадайте, чим новела відрізняється від оповідання.
2. Які ознаки властиві імпресіоністичному стилю? Які твори цього стилю ви читали на уроках української літератури в попередніх класах?

Читаємо взірці української художньої літератури

Завітайте до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника та знайдіть новелу М. Хвильового «Я (Романтика)». Прочитайте твір і порівняйте власні враження з матеріалом, запропонованим у статтях підручника.

ОСНОВНИЙ КОНФЛІКТ

Хвильовий — письменник-модерніст, тому й зосередився не на соціальних обставинах, як робили реалісти, а на людській особистості, узятій на тлі жорстокої епохи. Для нього революція — це не лише досягнення, а й численні жертви. Вона хоч і вивільнила потужний людський потенціал, однак показала, що на ділі побудова бажаного світу дається ціною непоправних утрат. Звідси парадокс: аби реалізувати мрії одних людей, треба знехтувати іншими, зробити їх витратним матеріалом у творенні ідеального майбутнього.

Імпресіонізм (від фр. *impression — враження*) — мистецький напрям, представники якого фіксували психічні стани, почуття й переживання своїх героїв.

Експресіонізм (від лат. *expressio — вираження*) — мистецький напрям, якому властиві загострена емоційність автора й персонажів, фрагментарність оповіді, використання символіки і гротеску.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Демонстрація на підтримку «червоного терору»

Розкриття гуманітарної кризи є ознакою експресіонізму, а новела якраз і наголошує на знеціненні людини, адже йдеться про вбивство сином рідної матері та розстріли багатьох невинних, здійснені *«чорним трибуналом»*. У пошуках ідеального світу забули про реальну живу людину — у цьому й полягає трагізм революційної епохи. Експресіоністичні елементи пов'язані у Хвильового й з романтикою вітаїзму, що виражалась у втіленні ідеалу людини активної, сильної, здатної до боротьби за ідеали (навіть якщо вони міфічні).

В основі — гострий конфлікт між загальнолюдськими цінностями й комуністичним фанатизмом. А ще автор відсилає до складнішої, філософської суперечності між прагненням до ідеалу й тією ціною, яку доводиться за нього платити. Герой вірить, що своїми вчинками наближає новий прекрасний світ *«загірної комуни»*, однак до кінця не розуміє, що при цьому руйнує в собі людину.

Важливо зважати на мотиви його вчинків: герой убиває не тому, що є «природженим» убивцею, а заради вищої мети. Убиває живих заради появи абстрактної людини майбутнього. Поставлений у ситуацію морального вибору: мати чи *«загірна комуна»*, він, зрештою, здійснює свій вибір.

Опрацьовуємо прочитане

1. Що відрізняє твір «Я (Романтика)» від реалістичних творів?
2. Який конфлікт покладено в основу твору «Я (Романтика)»?
3. Які ознаки експресіонізму властиві твору? Проілюструйте відповідь цитатами.

Досліджуємо самостійно

4. Назвіть тему та ідею новели «Я (Романтика)». Відповідь аргументуйте.
5. Доведіть на матеріалі прочитаного твору, що М. Хвильовий у новелі «Я (Романтика)» зосереджує увагу на людській особистості.
6. Назвіть епізоди твору, із яких читач може зрозуміти, що вчинки героя зумовлені його прагненням до вищої мети.

Ділимося читацьким досвідом

7. Обговоріть, чим можна, а чим не можна пожертвувати заради досягнення чогось важливого. Наведіть приклади з життя та з прочитаних творів української й зарубіжної літератури.

ГЕРОЙ ПЕРЕД ВИБОРОМ

На початку твору постають знакові образи. Це *«загірна комуна»* — ідеал, до якого прагне герой. Перед його внутрішнім зором з'являється Марія, а далі — мати, *«наївність, тиха жура і добрість безмежна»*. І є ще *«лампада фанатизму»*.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

У творі зливаються реальне й уявне, дійсність і марення. Виклад уривчастий і нервовий, ведеться від імені героя. Навколо запеклі бої, а в палаці розстріляного шляхтича засідає *«чорний трибунал комуни»*. Тут чи не кожна деталь символічна. Портрети *«княжої фамілії»* зливаються в загальний образ старої доби. Усе, що відбувається навколо, — запекла боротьба.

І в цій боротьбі герой уже не належить собі. Він не звичайний повстанець, а ще й чекіст, представник карального органу революції. Його місія жорстока й кривава — нещадно нести смерть усьому, що належить до старого світу.

У трибуналі ще двоє: бездушний фанатик доктор Тагабат (*«з холодним розумом і з каменем замість серця»*) та безвольний хлопчина Андрюша з *«розгубленим обличчям»*. А за всім цим наглядає вартовий-дегенерат — садист, завжди готовий убивати. Вони привласнили право позбавляти життя. Тагабат робить це рішуче й без жодних вагань, натомість Андрюша лише покірно схвалює рішення трибуналу.

Герой переживає хвилини розпачу, бо розуміє: доктор Тагабат *«мій безвихідний хазяїн, мій звірячий інстинкт»*. Натомість мати уособлює людське, і голова трибуналу гостро усвідомлює це, лишившись на самоті: *«Тут, в тихій кімнаті моя мати не фантом, а частина мого власного злочинного "я", якому я даю волю. Тут, в глухому закутку, на краю города, я ховаю від гільйотини один кінець своєї душі»*.

Психологічний сюжет твору — **історія про смерть людини й народження фанатика**, який зрікається себе. А «зовнішній» сюжет поступово веде від драматичних вагань до остаточного вибору. Чергова справа: чоловік падає на коліна й просить зберегти йому життя, жінка згадує про трьох своїх дітей. Та голова трибуналу невблаганний: *«Розстріляти!»*. І його охоплює збочене піднесення: *«Туман стояв перед очима, і я був у тім стані, який можна кваліфікувати як надзвичайний екстаз»*.

Ще одна справа про черниць, які вели контрреволюційну агітацію. І тут несподіванка: *«Але я повертаюсь і бачу — прямо переді мною стоїть моя мати, моя печальна мати, з очима Марії»*.

Пропагандистський радянський плакат (*1920-ті*)

Наступ ворогів змушує *«чорний трибунал»* тікати. Але є ще остання партія засуджених, яку треба *«ліквідувати»*. Серед в'язнів — мати. Нарешті, настає жахлива кульмінація й разом із нею розв'язка, коли відбувається остаточна метаморфоза героя — перетворення на фанатичного слугу *«загірної комуни»*: *«…Тоді я у млості, охоплений пожаром якоїсь неможливої радості, закинув руки на шию своєї матері й притиснув її голову до своїх грудей. Потім підвів маузера й нажав спуск на скроню»*.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Коментар фахівця

У непримиренній суперечності зіткнулися найсвятіші для героя почуття: синівська любов, синівський обов'язок перед матір'ю — і революційний обов'язок, служіння найдорожчій ідеї. Він ще пробує якось відстрочити фатальне рішення («я чекіст, але я і людина»), та весь попередній шлях моральних компромісів робить розв'язку неминучою. Герой перестає бути особистістю, яка сама розпоряджається власним життям і власними рішеннями, він стає гвинтиком і заложником могутньої системи.

***Віра Агеєва**, дослідниця літератури*

Опрацьовуємо прочитане

1. Які образи твору втілюють протилежні чинники в розвитку особистості головного героя? Як вони впливають на героя?
2. Які почуття викликають у вас образи матері «Я» і та учасників «чорного трибуналу»?
3. Складіть асоціативне ґроно до образу матері «Я».
4. Яке значення в новелі «Я (Романтика)» має образ «загірної комуни»?
5. Що є кульмінацією і розв'язкою твору?
6. Прокоментуйте слова головного героя: *«Я — чекіст, але і людина»*. Які внутрішні суперечності персонажа вони відображають?

Ділимося читацьким досвідом

7. Яке враження справив на вас епізод новели, у якому «Я» засуджує до страти учасників зібрання теософів? Які зміни в особистості героя він засвідчує?

Досліджуємо самостійно

8. Які характеристики доктора Тагабата, Андрюші й дегенерата наведено в статті підручника? Наведіть інші характеристики — цитати з новели. Поясніть, чому саме ці уривки найвиразніше характеризують героїв.
9. Виділіть у творі епізоди, у яких, на вашу думку, показано визначальні етапи в розвитку головного героя — переходу від *«особистості, яка сама розпоряджається власним життям і власними рішеннями»*, до *«гвинтика і заложника могутньої системи»* (за В. Агеєвою).

Читацький практикум

Я (Романтика)

Новела

(*Уривки*)

«Цвітові яблуні»

З далекого туману, з тихих озер загірної комуни шелестить шелест: то йде Марія. Я виходжу на безгранні поля, проходжу перевали і там, де жевріють кургани, похиляюсь на самотню пустельну скелю. Я дивлюсь в даль. — Тоді дума за думою, як амазонянки, джигітують навколо мене. Тоді все пропадає... Таємні вершники летять, ритмічно похитуючись,

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

до отрогів, і гасне день; біжить у могилах дорога, а за нею — мовчазний степ... Я одкидаю вії і згадую... воістину моя мати — втілений прообраз тієї надзвичайної Марії, що стоїть на гранях невідомих віків. Моя мати — наївність, тиха жура і добрість безмежна. (Це я добре пам'ятаю!). І мій неможливий біль, і моя незносна мука тепліють у лампаді фанатизму перед цим прекрасним печальним образом.

Мати каже, що я (її м'ятежний син) зовсім замучив себе... Тоді я беру її милу голову з нальотом сріблястої сивини і тихо кладу на свої груди... За вікном ішли росяні ранки і падали перламутри. Проходили неможливі дні. В далі з темного лісу брели подорожники й біля синьої криниці, де розлетілись дороги, де розбійний хрест, зупинялись. То — молоде загір'я.

Урожай
(*Михайло Бойчук, 1910*)

— Але минають ночі, шелестять вечори біля тополь, тополі відходять у шосейну безвість, а за ними — літа, роки і моя буйна юність. Тоді дні перед грозою. Там, за отрогами сизого бору, спалахують блискавиці і накипають, і піняться гори. Важкий душний грім ніяк не прорветься з Індії, зі сходу. І томиться природа в передгроззі. А втім, за хмарним накипом чути й інший гул — ...глуха канонада. Насуваються дві грози.

— Тривога! — Мати каже, що вона поливала сьогодні м'яту, м'ята вмирає в тузі. Мати каже: «Надходить гроза!» І я бачу: в її очах стоять дві хрустальні росинки.

Виявляємо літературну компетентність

1. Уривок, який ви прочитали, є своєрідним прологом до новели. Який настрій викликає цей текст у читача?
2. Які пейзажні картини виникли у вашій уяві під час читання? Зачитайте уривки, у яких створено зорові образи. Які художні засоби автор використав для зображення пейзажних деталей?
3. Прослідкуйте, у яких сполученнях ужито в уривку слово *неможливий*. Спробуйте сформулювати, що означає це слово в першому і в другому випадку. Поміркуйте, якими словами його можна було б замінити. Яке із цих поєднань є незвичним для вас? Які відчуття воно у вас викликає?
4. Який внутрішній стан героя, на вашу думку, передає речення *«дума за думою, як амазонянки, джигітують навколо мене»*?

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

5. Як характеризує герой свою матір? Якими рисами характеру, на вашу думку, вона наділена?

6. Які асоціації викликає у вас згадана в тексті м'ята? Яких деталей додає ця згадка до образу матері та до загальної атмосфери твору?

Досліджуємо самостійно

7. Яке значення у світовій культурі має ім'я Марія? З якими образами воно пов'язане? Якої мети досягає автор, пов'язуючи це ім'я з образом матері головного героя новели?

День і ніч я пропадаю в «чека».

Помешкання наше — фантастичний палац: це будинок розстріляного шляхтича. Химерні портьєри, древні візерунки, портрети княжої фамілії. Все це дивиться на мене з усіх кінців мойого випадкового кабінету.

Розгром поміщицької садиби
(*Іван Владимиров, 1926*)

Десь апарат військового телефону тягне свою печальну тривожну мелодію, що нагадує дальній вокзальний ріжок.

На розкішній канапі сидить, підклавши під себе ноги, озброєний татарин і монотонне наспівує азіятське: «ала-ла-ла».

Я дивлюсь на портрети: князь хмурить брови, княгиня — надменна зневага, княжата — в темряві столітніх дубів.

І в цій надзвичайній суворості я відчуваю весь древній світ, всю безсилу грандіозність і красу третьої молодости минулих шляхетних літ.

Це чіткий перламутр на бенкеті дикої голодної країни.

І я, зовсім чужа людина, бандит — за одною термінологією, інсургент — за другою, я просто і ясно дивлюсь на ці портрети, і в моїй душі нема й не буде гніву. І це зрозуміло:

— я — чекіст, але і людина.

Темної ночі, коли за вікном проходять міські вечори (маєток злетів на гору й царить над містом), коли сині димки здіймаються над цегельнею й обиватели, як миші, — за підворіття, у канареєчний замок, темної ночі в мойому надзвичайному кабінеті збираються мої товариші. Це новий синедріон, це чорний трибунал комуни.

Тоді з кожного закутка дивиться справжня й воістину жахна смерть. Обиватель:

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

— Тут засідає садизм!

Я:

— ... (мовчу).

На міській башті за перевалом тривожно дзвенить мідь. То б'є годинник. З темного степу доноситься глуха канонада.

Мої товариші сидять за широким столом, що з чорного дерева. Тиша. Тільки дальній вокзальний ріжок телефонного апарату знов тягне свою печальну, тривожну мелодію. Зрідка за вікном проходять інсургенти.

Моїх товаришів легко пізнати:

доктор Тагабат,

Андрюша,

третій — дегенерат (вірний вартовий на чатах).

Чорний трибунал у повному складі.

Я:

— Увага! На порядку денному діло крамаря ікс!

З давніх покоїв виходять льокаї і також, як і перед князями, схиляються, чітко дивляться на новий синедріон і ставлять на стіл чай. Потім нечутно зникають по оксамиту килимів у лабіринтах високих кімнат.

У підвалі ЧК
(*Іван Владимиров, 1919*)

Канделябр на дві свічі тускло горить. Світлу не сила досягти навіть чверти кабінету. У височині ледве маячить жирандоля. В городі — тьма. І тут — тьма: електричну станцію зірвано. Доктор Тагабат розвалився на широкій канапі вдалі від канделябра, і я бачу тільки білу лисину й надто високий лоб. За ним іще далі в тьму — вірний вартовий із дегенеративною будівлею черепа. Мені видно лише його трохи безумні очі, але я знаю:

— у дегенерата — низенький лоб, чорна копа розкуйовдженого волосся й приплюснутий ніс. Мені він завжди нагадує каторжника, і я думаю, що він не раз мусів стояти у відділі кримінальної хроніки.

Андрюша сидить праворуч мене з розгубленим обличчям і зрідка тривожно поглядає на доктора. Я знаю, в чому справа.

Андрюшу, мого бідного Андрюшу, призначив цей неможливий ревком сюди, в «чека», проти його кволої волі. І Андрюша, цей невеселий комунар, коли треба енергійно розписатись під темною постановою —

— «розстрілять»,

завше мнеться, завше розписується так:

не ім'я і прізвище на суворому життьовому документі ставить, а зовсім незрозумілий, зовсім химерний, як хетейський ієрогліф, хвостик.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Виявляємо літературну компетентність

1. За допомогою яких деталей зображено помешкання, де відбуваються засідання «чорного трибуналу»? Які деталі символізують минулу епоху? Як до неї ставиться герой?
2. Які деталі допомагають уявити тривожну атмосферу за межами приміщення?
3. Зверніть увагу на побудову тексту, поділ його на абзаци, використання розділових знаків. Чи відрізняється за цими ознаками новела М. Хвильового від українських прозових творів, які ви читали в попередніх класах? Як саме? Якого ефекту досягає автор за допомогою цих засобів?
4. Зачитайте слова, якими характеризує себе герой. З'ясуйте за допомогою тлумачного словника значення слова *інсургент*. Як ви вважаєте, хто б міг назвати героя «бандитом», а хто — «інсургентом»? Як би ви схарактеризували «Я»? Ким, на вашу думку, вважає себе він сам?
5. Якими постають перед читачем інші учасники «чорного трибуналу»?
6. Розкажіть, як поведуться доктор Тагабат, дегенерат і Андрюша в ситуації засудження до страти матері «Я».

...Мовчазна процесія підходила до бору. Я не пам'ятаю, як розставляли черниць, я пам'ятаю:

до мене підійшов доктор і положив мені руку на плече:

— Ваша мати там! Робіть, що хочете!

Я подивився:

— з натовпу виділилася постать і тихо самотньо пішла на узлісся.

...Місяць стояв у зеніті й висів над безоднею. Далі відходила в зелено-лимонну безвість мертва дорога. Праворуч маячів сторожовий загін мойого батальону. І в цей момент над городом знявся рясний вогонь — перестрілка знову била тривогу. То відходили інсургенти, — то помітив ворог. — Збоку розірвався снаряд.

...Я вийняв із кобури мавзера й поспішно пішов до самотньої постаті. І тоді ж, пам'ятаю, спалахнули короткі вогні: так кінчали з черницями.

І тоді ж, пам'ятаю —

з бору вдарив у тривогу наш панцерник. — Загудів ліс.

Метнувся вогонь — раз,

два —

і ще — удар! удар!

...Напирають ворожі полки. Треба спішити. Ах, треба спішити!

Але я йду і йду, а одинока постать моєї матері все там же. Вона стоїть, звівши руки, і зажурно дивиться на мене. Я поспішаю на це зачароване неможливе узлісся, а одинока постать усе там же, все там же.

Навкруги — пусто. Тільки місяць ллє зелений світ з пронизаного зеніту. Я держу в руці мавзера, але моя рука слабіє, і я от-от заплачу

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

дрібненькими сльозами, як у дитинстві на теплих грудях. Я пориваюся крикнути:

— Мати! Кажу тобі: іди до мене! Я мушу вбити тебе.

І ріже мій мозок невеселий голос. Я знову чую, як мати говорить, що я (її м'ятежний син) зовсім замучив себе.

...Що це? невже знову галюцинація?

Я відкидаю голову.

Так, це була галюцинація: я давно вже стояв на порожнім узліссі напроти своєї матері й дивився на неї.

Вона мовчала.

...Панцерник заревів у бору.

Здіймались огні. Ішла гроза. Ворог пішов у атаку. Інсургенти відходять.

...Тоді я у млості, охоплений пожаром якоїсь неможливої радости, закинув руку за шию своєї матері й притиснув її голову до своїх грудей. Потім підвів мавзера й нажав спуск на скроню.

Як зрізаний колос, похилилася вона на мене.

Я положив її на землю й дико озирнувся. — Навкруги було порожньо. Тільки збоку темніли теплі трупи черниць. — Недалеко грохотіли орудія.

...Я заложив руку в кишеню й тут же згадав, що в княжих покоях я щось забув.

«От дурень!» — подумав я.

...Потім скинувся:

— Де ж люди?

Ну да, мені треба спішити до свойого батальйону! — І я кинувся на дорогу.

Але не зробив я й трьох кроків, як мене щось зупинило.

Я здригнув і побіг до трупа матері.

Я став перед ним на коліна й пильно вдивлявся в обличчя. Але воно було мертве. По щоці, пам'ятаю, текла темним струменем кров.

Тоді я звів цю безвихідну голову й пожадливо впився устами в білий лоб. — Тьма.

І раптом чую:

— Ну, комунаре, підводься!

Пора до батальйону!

Я зиркнув і побачив:

— переді мною знову стояв дегенерат.

Ага, я зараз. Я зараз. Так, мені давно пора! — Тоді я поправив ремінь свого мавзера й знову кинувся на дорогу.

...В степу, як дальні богатирі, стояли кінні інсургенти. Я біг туди, здавивши голову.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

...Ішла гроза. Десь пробивалися досвітні плями. Тихо вмирав місяць у пронизаному зеніті. З заходу насувалися хмари. Ішла чітка, рясна перестрілка.

...Я зупинився серед мертвого степу:

— там, в дальній безвісті, невідомо горіли тихі озера загірної комуни.

Виявляємо літературну компетентність

1. Про яку подію розповідається в наведеному уривку?
2. Яке враження справила на вас кульмінація і розв'язка твору? Які емоції викликала?
3. Об'єднайтеся в малі групи, висуньте гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.
   - Чому новела завершується образом «загірної комуни»?
   - Чому саме засудження до страти теософів породжує екстаз «Я»?
   - Чому в сцені вбивства матері «Я» захоплений «пожаром якоїсь неможливої радости»?
   - Чому після вбивства матері біля «Я» залишається тільки дегенерат?
4. Оберіть рівень складності й дайте обґрунтовану відповідь на запитання.
   - Які епізоди твору є його кульмінацією і розв'язкою?
   - Які образи твору втілюють протилежні чинники в розвитку особистості головного героя?
   - Яку роль у новелі «Я (Романтика)» відіграє тема материнства?
   - Які ознаки експресіонізму властиві твору?

Виявляємо обізнаність у сфері культури

5. Знайдіть у мережі Інтернет короткометражний фільм за мотивами психологічної новели Миколи Хвильового «Я (Романтика)» (дипломна робота режисера Михайла Калюжного, 2008 р.). На вашу думку, з якою метою автори фільму додали до сюжету новели нові епізоди? Поділіться враженнями від фільму з однокласниками, однокласницями, учителями.

Виявляємо творчі здібності

6. Уявіть, що герой іще на початку дії твору зробив інший життєвий вибір. Який вибір це міг би бути? Як би тоді розвивалася дія твору, склалась доля героя і його матері? Придумайте і розкажіть (за бажання запишіть) «альтернативну історію». Роботу можна виконати в групах.

Запрошуємо до бібліотеки

Завітайте до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника та знайдіть твори М. Хвильового «Повість про санаторійну зону», «Дорога й ластівка», «Сентиментальна історія», «Іван Іванович», «Вальдшнепи». Прочитайте їх і поділіться враженнями з однокласниками та однокласницями.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Юрій Яновський

(1902—1954)

Юрій Іванович Яновський народився 27 серпня 1902 року на хуторі Майєрове на Херсонщині. Згодом родина Яновських оселилася в Єлисаветграді (тепер — Кропивницький). У земському реальному училищі цього міста Юрій Яновський здобув середню освіту. Потім навчався в Київському політехнічному інституті.

Юрій Яновський

Літературною творчістю захопився в юнацькому віці, писав вірші російською, згодом — українською. 1925 року переїхав до Харкова, працював у редакції журналу «Кіно». Невдовзі видав книжку новел «Мамутові бивні».

1926 року Ю. Яновський одержав посаду художнього редактора на Одеській кінофабриці, але вже через рік повернувся до Харкова. Був активним членом ВАПЛІТЕ, підтримував М. Хвильового.

Наприкінці 1920-х — на початку 1930-х років письменник опублікував низку прозових та поетичних творів (збірка новел «Кров землі», поетична книжка «Прекрасна УТ»). Тоді ж опанував романний жанр. 1928 року видав роман «Майстер корабля», а 1930 року — «Чотири шаблі». Щоб убезпечити себе від переслідувань, 1935 року в дусі соцреалізму написав роман «Вершники».

Обкладинка літературно-художнього журналу «ВАПЛІТЕ» (*1927*)

Завоювавши прихильність влади, Ю. Яновський 1939 року перебрався до Києва, де очолив редакцію журналу «Українська література» (з 1946 року — «Вітчизна»). Під час Другої світової війни був військовим кореспондентом. Тоді написав драму «Син династії» та збірку оповідань «Земля батьків».

Після війни Ю. Яновського критикували «за пропаганду буржуазно-націоналістичної ідеології» на сторінках редагованого ним журналу «Вітчизна» й навіть звільнили з посади головного редактора. Його новий роман «Жива вода» теж був розкритикований. Ю. Яновський змушений був дослухатися до партійної критики й розпочати роботу над другою редакцією роману (твір був надрукований уже після смерті автора під назвою «Мир»). Наприкінці 1940-х років Яновський зазнав з боку влади морального та матеріального тиску. Він знову мусив доводити свою лояльність.

Помер Ю. Яновський 25 лютого 1954 року в Києві.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Коментар фахівця

Справжньою літературною й ідейною колискою Яновського була ВАПЛІТЕ, що організувалась у рік виходу першої книжки Яновського «Мамутові бивні» (1925). Від першого кроку ВАПЛІТЕ і до розгрому групи ваплітян на початку 30-х років Яновський був яскравий і вірний співтворець цієї одушевленої ростом, дружбою, вірністю, талантами і працею бойової центральної фаланги Розстріляного Відродження.

***Юрій Лавріненко**, літературний критик*

Опрацьовуємо прочитане

1. Що вас зацікавило в особистості Ю. Яновського? Про які події в його житті ви хотіли б дізнатись більше?
2. Які події творчої біографії митця відбулися під тиском тогочасної ідеології?

Досліджуємо самостійно

3. Об'єднайтесь у групи й виберіть етапи біографії письменника, які вам хотілося б дослідити. Підготуйте доповіді й обміняйтесь інформацією з однокласниками та однокласницями.

Читаємо взірці української художньої літератури

Завітайте до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника та знайдіть роман Ю. Яновського «Майстер корабля». Прочитайте твір і порівняйте власні враження з матеріалом, запропонованим у статтях підручника.

Море, молодість, романтика («Майстер корабля»)

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ І ПРОТОТИПИ

Олександр Довженко на зйомках

Роман було написано за дуже короткий термін. Автор розпочав його восени 1927 року в Одесі, а завершив за кілька місяців уже в Харкові. В основу твору поклав особистий досвід із часів своєї роботи в кіно.

У 1920-х роках вважали, що кіно — це швидше ремесло, а не творчість, технології, а не власне мистецтво. Відповідно місця, де виробляли фільми, називали кінофабриками.

Юрій Яновський, хай і недовго, був художнім редактором на Одеській кінофабриці, яку тоді жартома називали *«Голлівудом на березі Чорного моря»*. Він правдоподібно відтворив внутрішній лад цієї установи, бо знав його не лише з чуток і розповідей. А один із реальних епізодів — підготовку

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

репортажу про зустріч наркома закордонних справ Г. Чичеріна з турецьким міністром — зобразив досить детально, з елементами технології творення документального кіно.

Не лише кінофабрика, а й саме місто відіграє в романі неабияку роль. Сучасники автора одразу впізнали Одесу з її неповторним колоритом і людьми. Найбільше у творі морської романтики. Це морські краєвиди й захопливі бувальщини про подорожі та пригоди. Автор розповів і про різні кораблі: створення вітрильника для зйомок фільму — чи не ключовий епізод роману.

Павло Нечеса

Більшість героїв твору мають реальних прототипів. На перших сторінках роману згадується літературний редактор Михайль, у якому сучасники легко впізнавали Михайля Семенка. Директор нагадує тодішнього керівника кінофабрики Павла Нечесу. В особі Професора автор зобразив художника Василя Кричевського, який був історичним консультантом під час зйомок. Танцівницю Тайах ототожнювали з балериною Ітою Пензо, а прототипом художника й режисера Сева став Олександр Довженко. Ну, а образ головного героя багато в чому став відображенням особи самого автора.

Сторінками спогадів

В кабінеті Юрія Івановича на книжковій шафі над письмовим столом стояла дуже гарна модель вітрильної яхти, либонь, фрегата, — в позиції, як це намалював Кричевський на обкладинці першого видання «Майстра корабля». Юрій Іванович придбав чи замовив цю модель ще в час свого перебування в Одесі, коли працював на кінофабриці і задумав писати «Майстра корабля». Юрій Іванович міг точно і безпомилково назвати морським терміном кожнісіньку деталь моделі і дуже любив свій фрегат.

***Юрій Смолич**, письменник*

Опрацьовуємо прочитане

1. Який епізод із біографії письменника покладено в основу твору «Майстер корабля»? Наведіть приклади епізодів роману, де автор використав свій досвід роботи на кінофабриці.
2. Який факт із життя письменника свідчить про його цікавість до морської справи і знання будови корабля? Яким чином автор використав ці знання у творі?
3. Які культурні діячі стали прототипами героїв роману? Хто з них був вам відомий раніше? Що саме ви про них знаєте?

Досліджуємо самостійно

i

4. За допомогою мережі Інтернет знайдіть інформацію щодо прототипів героїв роману — Сева, Тайах, Професора, Директора, матроса Богдана. Поділіться з однокласниками та однокласницями посиланнями на джерела інформації.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Виявляємо обізнаність у сфері культури

5. Подивіться на малюнок В. Кричевського (с. 65), розміщений на обкладинці першого видання роману Ю. Яновського «Майстер корабля». Які особливості проілюстрованого літературного твору відобразив на ньому художник?

Запрошуємо до дискусії

6. На вашу думку, кіно — це ремесло чи творчість, у ньому більшу роль відіграють технології чи мистецтво? Чи змінювалось це співвідношення на різних етапах розвитку кіно? Порівняйте кіно з літературою із цього погляду.

Виявляємо обізнаність у сфері культури

7. Перегляньте уривки з українських фільмів 1920-х років (наприклад, «Сумка дипкур'єра» (1927) О. Довженка, де знялась Іта Пензо — прототип Тайах). Яке враження справляють ці фільми? Пригадайте, кому з героїв роману належить ця метафорична оцінка «великого німого»: *«Наші кроки в кіно були спробами дитини, що вчиться ходити»*. На вашу думку, чи справдилися надії Ю. Яновського щодо майбутнього кіномистецтва?

ОСОБЛИВОСТІ ЖАНРУ ТА ХУДОЖНЬОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Юрій Яновський почав писати роман ще досить молодим — у двадцять п'ять років. Тоді він любив пошук, експериментував. Особливо захопився проголошеною М. Хвильовим романтикою вітаїзму з її підкреслено активним і творчим ставленням до життя.

«Майстер корабля» був задуманий як твір модерністський. Його основа неоромантична: на першому плані — окриленість, фантазія і віра в людські можливості, які наче зовсім заступають приземлену буденність. Екзотика приморського міста, романтика морських пригод, молодість з її нестримними творчими амбіціями, кохання і вірна дружба — усе це сприяє творенню загального неоромантичного ефекту життєвої повноти, незмарнованих днів людського життя.

Умовність — порушення правдоподібності зображення з художньою метою.

Неоромантизм — напрям модернізму, якому властиві увага до незвичайних особистостей, сильних пристрастей, до всього загадкового й фантастичного.

Автор вдався до художньої умовності, вибудовуючи особливий світ роману: утримався від змалювання дрібниць щоденного побуту, а натомість виділив найбільш яскраві моменти у стосунках героїв.

Художня умовність — прикмета будь-якого літературного твору, адже мистецька картина світу завжди відрізняється від реальності. Автор увиразнює ті прояви дійсності, що відповідають його творчому задумові, інші ж може ігнорувати. Інакше кажучи, художня умовність — це свідома деформація дійсності з певною мистецькою метою.

Специфіка неоромантичної умовності позначилась і на зображених у романі часово-просторових координатах. Вони не тотожні реальним часу й простору, а мають передусім естетичне значення — містять лише художньо значущі складові.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

У літературі час і місце подій можуть миттєво змінюватись — відповідно до авторського задуму. Трапляється, що письменник звертає читацьку увагу на події, які відбуваються одночасно в різних місцях або в різні епохи тощо. Це все важливо враховувати, аналізуючи роман.

Організація твору Юрія Яновського доволі складна й експериментальна. Виклад стилізований під мемуари — спогади вже немолодого героя про давні часи. Письменник, ще молода людина, пробує уявити, яким має стати його герой на восьмому десятку років. Він немовби мандрує в часі, гортаючи сторінки людського життя, переноситься від молодості до старості й навпаки, тим самим додаючи всьому твору філософської глибини.

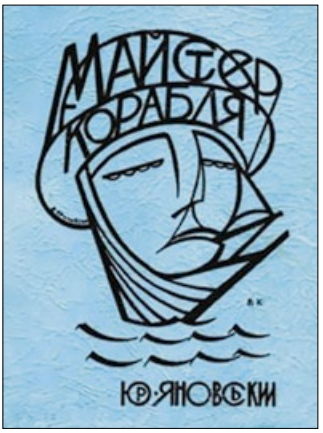

Обкладинка першого видання роману «Майстер корабля» (*Василь Кричевський, 1928*)

Автор активно використовує позасюжетні елементи, розлогі розповіді персонажів про події, що відбуваються на далеких островах, в Італії, Румунії тощо. Усі епізоди яскраві, неоромантичні — вони зазвичай ілюструють примхи долі та людську волю до життя.

Роман новаторський, тож визначити його жанр досить складно, адже в ньому є й філософські роздуми, є й неоромантична любовна лінія, наявні риси пригодницького твору. Є також і футуристична спроба зазирнути в майбутнє, передбачити його. Отже, це твір зі складною організацією, що поєднав ознаки кількох романних різновидів.

Опрацьовуємо прочитане

1. Як позначилися на художніх особливостях роману особистісні якості, світогляд митця, його оточення?
2. Пригадайте, що таке романтика вітаїзму. Чи можна вважати роман «Майстер корабля» вітаїстичним твором? Чому?
3. Чому роман «Майстер корабля» можна назвати модерністським твором?
4. Які риси неоромантизму виявились у романі? Наведіть приклади відповідних епізодів.
5. Прочитайте визначення неоромантизму в словнику. Кого з героїв роману Ю. Яновського, на вашу думку, можна назвати сильними особистостями? Чому? Які сильні пристрасті зображено в романі? Чи є у творі загадкові й фантастичні елементи? Якщо так, то які саме?
6. У якій формі написано роман? У чому полягає умовність часопростору твору?
7. Які жанрові особливості можна виділити в романі? Чому цьому твору складно дати одне жанрове визначення?

Досліджуємо самостійно

8. Назвіть вставні епізоди роману. Які з них здались вам найбільш цікавими, яскравими, відіграли найважливішу роль у творі? Представте структуру роману у вигляді таблиці, схеми тощо.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Запрошуємо до дискусії

9. Як ви вважаєте, чи вдалося молодому письменникові відтворити світогляд і відчуття літньої людини? Після завершення дискусії зробіть висновок: для чого письменник вибрав таку форму оповіді? Чого йому вдалося досягти за її допомогою?

ПРОБЛЕМНО-ТЕМАТИЧНИЙ КОМПЛЕКС

Становлення українського кіно — одна з важливих тем твору. Кінофабрика й далекосяжні творчі задуми привертають увагу автора. Однак загалом тема ширша й масштабніша — це творення якісно нової української культури. Недарма головний герой То-Ма-Кі (Товариш Майстер Кіно) з піднесенням згадує про свою *«наречену»*, якій присвятив усе життя: *«Культура нації звуть її»*. Отже, народження сучасної й повноцінної культури вільного народу є основною темою. Помітне місце посідають теми мистецтва, кохання, дружби, моря й морських пригод.

Автор розповів про формування нової української інтелігенції й порушив у зв'язку із цим низку проблем переважно морально-філософського характеру. Узагальнено — це проблема людини, яка будуватиме майбутнє України, вільне від усіх темних прикмет попередніх часів. А звідси — увага до філософських проблем сенсу життя, щастя, творчого покликання, молодості і старості. Порушено проблему оновлення в особистих стосунках, зокрема в ставленні до жінки в суспільстві майбутнього.

Опрацьовуємо прочитане

1. Які теми та проблеми розкрито у творі?

2. Які з названих тем (проблем) ви вважаєте актуальними в наш час?

3. Які теми (проблеми) твору близькі вам особисто? Чи погоджуєтеся ви із їх трактуванням у романі? Чому саме?

МОТИВИ ТА ОБРАЗИ

Теми й проблеми роману розкриваються за допомогою окремих мотивів, два з яких заслуговують на особливу увагу. Перший — це мотив молодості, який є наскрізним, адже нове життя будують переважно молоді мрійники: *«Тільки молодість має таку повінь думок. Снуються вони скрізь, приходять від усіх дотиків, і ледве встигає за ними дзвінкий бігти час»*. Навіть слова літньої людини — автора мемуарів — відсилають саме до молодості: *«Мої спогади я присвячую молодим, сміливим і чуйним, їм віддаю я на суд юнацькі помилки і перемоги…»*.

А другий — мотив моря, що тісно пов'язаний з мотивом молодості. Не випадково Тайах звертається до героїв: *«Я почуваю вашу молодість як морське повітря»*. Або такі промовисті слова: *«Біля моря ми почували себе сильнішими»*. Море не лише посилює романтичні почуття й додає сил, воно ще спонукає до відвертих зізнань і роздумів: «*Море — це великий степ, на якому росте синя й чорна*

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

трава. Біля моря добре думається, і звичайні слова набирають таємного й великого змісту».

Образи героїв роману розкриваються переважно в трьох людських вимірах: у творчій праці, дружбі й коханні. Оповідач не лише розмірковує над сценарієм, а ще й бере безпосередню участь у монтажі документального фільму. Режисер Сев з головою занурюється в підготовку до зйомок нової картини про море. Матрос Богдан своїми розповідями про морські пригоди надихає сценариста й режисера. Усі разом захоплені побудовою корабля для майбутнього фільму. А Богдан ще й виготовляє *«майстра корабля»*: *«Так я називаю фігуру, що живе під бугшпритом. Вона веде корабель, оберігає його від рифів і заспокоює хвилі»*. Цю фігуру Богдан зробив подібною на свою кохану Баджін, з якою його розлучила примхлива доля.

У творчій співпраці міцнішає чоловіча дружба, але вона також проходить випробування в любовному трикутнику: головний герой і режисер Сев закохані в чарівну танцівницю Тайах. Це доволі самостійна емансипована жінка, яка намагається розібратися в собі та своїх почуттях. Автор зображує такий тип взаємин, у яких жінка є рівноправною учасницею — вона воліє самостійно робити вибір супутника життя, а не бути заручницею чоловічої волі.

Гавань
(*Олекса Петрицький, 1931*)

Пильщики
(*Олександр Богомазов, 1925*)

Коментар фахівця

Епізоди з персонажами твору (більшість із них мала реальних прототипів — працівників Одеської кінофабрики) подані в осмисленні кіномайстра То-Ма-Кі, який нібито пише свої мемуари через півстоліття після зображуваних подій. Органічно вплетені сюди нотатки синів героя, листи його коханої — балерини Тайах, розповіді матроса Богдана й роздуми про різні життєві смисли самого мемуариста. Відтак перед читачем вимальовуються не просто будні з життя й творчості українських кіномайстрів 20-х років, не лише їхні турботи в зв'язку зі створенням сценарію фільму та будівництвом для цього спеціального корабля, а широкі картини творчого життя людини, за яким стоїть великий узагальнюючий смисл. Метафоричний лад роману підводить до думки, що з творчим натхненням, з турботою про культуру кожної нації, про завтрашній день людства має будуватися все життя на планеті, і тоді перетвориться вона на казковий край мирної праці й гармонійно розвинутих особистостей.

***Михайло Наєнко**, дослідник літератури*

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Опрацьовуємо прочитане

1. Через які мотиви розкриваються теми й проблеми роману «Майстер корабля»?
2. Яке місце у творі належить мотиву молодості? Як він пов'язаний з мотивом моря?
3. Яким чином реалізовуються в романі мотиви творчої праці, дружби і кохання?
4. Які герої твору утворюють «любовний трикутник»? Який вибір зрештою робить героїня, котра є центром цього трикутника? Чому, на вашу думку, вона зробила такий вибір?

Читацький практикум

У розділі «Читацький практикум» електронного додатка до підручника знайдіть і виконайте завдання до роману Ю. Яновського «Майстер корабля».

Досліджуємо самостійно

1. Які епізоди твору змушують героїв сумніватися в міцності їхньої дружби? Чи виправданими виявляються ці сумніви?
2. Чи є підстави зробити висновок, що Тайах у майбутньому стала дружиною оповідача? Обґрунтуйте свої міркування.
3. Оберіть рівень складності, виконайте завдання та презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.
   - ◔ Назвіть і прокоментуйте морально-етичні проблеми, розкриті у творі.
   - ◑ Чи можна То-Ма-Кі, Режисера, Сева, Тайах, Богдана, Професора назвати неоромантичними героями? Наведіть аргументи.
   - ◕ Доведіть або спростуйте твердження: «У романі «Майстер корабля» автор розкриває національне крізь призму загальнолюдського».
   - ● Поясніть, у чому полягає умовність художнього часу і простору в романі. Схарактеризуйте модерністські образи моря і Міста.

Виявляємо творчі здібності

4. Уявіть, що ви знімаєте фільм за романом «Майстер корабля». У групах напишіть сценарії до кількох сцен фільму. Розіграйте ці сцени й зніміть їх на телефон або планшет. Організуйте промо-кампанію фільму: заведіть сторінку фільму в соцмережі, створіть афіші, буктрейлер тощо, викладайте зняті уривки, повідомляйте про новини. Підбийте підсумки: чи міг би здобути популярність фільм за твором Ю. Яновського (за кількістю підписників, переглядів у соцмережі)?

Готуємося до ЗНО

У вигляді схеми, таблиці, конспекту, коміксів тощо занотуйте інформацію про твір Ю. Яновського «Майстер корабля»: жанрові та стильові особливості, теми та проблеми, мотиви, персонажі, основні сюжетні колізії.

Запрошуємо до бібліотеки

Завітайте до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника та знайдіть інші твори Ю. Яновського. Прочитайте їх і обговоріть з однокласниками та однокласницями.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Валер'ян Підмогильний

(1901—1937)

Валер'ян Підмогильний

Валер'ян Петрович Підмогильний народився 2 лютого 1901 року в селі Писарівці Павлоградського повіту на Катеринославщині (нині Дніпропетровська обл.) у селянській сім'ї. Навчався в Катеринославському реальному училищі. Був студентом математичного та юридичного факультетів Катеринославського університету, але через матеріальні труднощі не закінчив навчання. Деякий час працював учителем у Павлограді та в Катеринославі.

Літературою захопився в реальному училищі, писав тоді пригодницькі оповідання. А невдовзі вже видав збірку малої прози. Згодом молодий літератор переїхав до Києва, був бібліографом, викладачем, працював у видавництві та в журналі «Життя й революція». Приєднався до «Аспису», став одним із засновників мистецької організації «Ланка», яку 1926 року перейменували на МАРС. Під час літературної дискусії 1925—1928 років В. Підмогильний підтримав позицію М. Хвильового.

Київський період у творчості письменника був найбільш плідним. Він видав книжку оповідань «Військовий літун» (1924), окремим виданням — повість «Третя революція» (1925), створив свій перший роман «Місто» (1928), а за кілька років ще один — «Невеличка драма». Уже тоді уславився як визнаний майстер інтелектуально-психологічної прози.

1931 року В. Підмогильний переїхав до Харкова, працював консультантом у різних видавництвах. У цей час займався перекладами (переважно з французької літератури).

Комуністична влада не терпіла освічених людей з незалежною позицією. У грудні 1934 року В. Підмогильного заарештували й запроторили до концтабору, а в листопаді 1937 року розстріляли.

Коментар фахівця

Блискуче знаючи французьку мову і переклавши кілька десятків томів французького письменства на українську мову, Валер'ян Підмогильний не міг не перейнятися поетикою цієї літератури, тим більше, що перекладав не абищо, а тих письменників, які були йому близькі, особливо Гі де Мопассана та Анатоля Франса. Уроки французької літератури позначилися на його стилі тим, що він економно будує фразу, що образ його не квітчастий, імпульсивний, як, приміром, у М. Хвильового, а точний, строгий, вивірений, я б сказав, окультурений.

***Валерій Шевчук**, письменник*

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Опрацьовуємо прочитане

1. Що вас найбільше зацікавило в біографії В. Підмогильного?
2. Ким працював письменник? Якими були його захоплення?
3. Розкажіть про участь В. Підмогильного в тогочасному літературному житті. Якою була його позиція в літературній дискусії 1925—1928 років?
4. Що стало причиною трагічної загибелі В. Підмогильного?
5. Висловте своє ставлення до особистості письменника, зважаючи на факти біографії В. Підмогильного.

Досліджуємо самостійно

6. Перегляньте відеолекцію Ярини Цимбал про В. Підмогильного з курсу «Українська література в іменах» (проект WiseCow). Що нового ви дізналися про письменника? Які риси В. Підмогильного, що про них розповідала дослідниця, найбільше вам імпонують? Які факти про його твір «Місто» вас зацікавили?
7. Підготуйте повідомлення «Цікаві факти про В. Підмогильного».

Читаємо взірці української художньої літератури

Завітайте до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника та знайдіть роман В. Підмогильного «Місто». Прочитайте твір і порівняйте власні враження з матеріалом, запропонованим у статтях підручника.

Як бути людиною? (Роман «Місто»)

АВТОРСЬКИЙ ЗАДУМ, ПРОБЛЕМАТИКА, ЖАНР

Урбаністичний роман — великий за обсягом епічний твір, що зображує переважно міське середовище й розкриває особливості міського типу культури.

Інтелектуальний роман — роман, у якому на передньому плані перебуває певний комплекс ідей, котрому підпорядковані форма твору, його сюжет і образи персонажів.

Письменник у романі звернувся до теми міста, зокрема розповів про формування української інтелігенції пореволюційних часів. Значну частину цієї інтелігенції складали вихідці із сіл та містечок — переважно молоді люди, котрі прибували до міста на навчання або в пошуках роботи, розраховуючи на нові можливості для самоствердження.

В. Підмогильний так схарактеризував свій авторський задум: *«Написав «Місто», бо люблю місто і не мислю поза ним ні себе, ні своєї роботи. Написав ще й тому, щоб наблизити, в міру змоги, місто до української психіки… Аж занадто вже довго жили ми під стріхами, щоб лишитися романтиками їх»*.

У романі зображено міське середовище й розкрито різні грані міської культури, тому його можна визначити як **урбаністичний** роман (від лат. *urbanus* — міський). Водночас це історія зростання нової української інтелігенції. Але

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

письменник відійшов від спрощеного соціального погляду й зосередився натомість на людині — на її психології, цінностях, світоглядних уподобаннях. Це зумовлює проблематику роману: вона має переважно морально-етичний та філософський характер.

Основні проблеми, що їх порушив письменник, такі: пошук себе, прагнення молодої людини до самореалізації, переоцінка цінностей і взаємодія типів культури (сільської і міської), внутрішня свобода й самотність.

Твір доцільно визначати як **інтелектуальний**. В інтелектуальному романі, що є різновидом філософського, на першому плані перебуває певний комплекс ідей, якому підпорядковані форма твору, його сюжет та образи персонажів. Це можна спостерігати й у романі В. Підмогильного: і сюжетні перипетії, і персонажі, з якими взаємодіє головний герой, є виразниками певних ідей.

Місто
(*Олександра Екстер, 1913*)

Коментар фахівця

У європейських літературах урбанізм, як відомо, асоціюється з модернізмом. В українській, де перетворення сільської культури в міську ніколи остаточно не завершилося, ставлення до міста стало лакмусом позиції митця, а дискурс міста позначений глибоким і болісним конфліктом. Адже, зрозуміло, місто не є просто темою, топосом чи типом пейзажу. Місто є символом певного типу свідомості як автора, так і його героя. Ця свідомість достатньо рафінована, вона вихована бібліотекою, а не природою, вона пізнала філософські сумніви, розчарування й біль самотності…

***Соломія Павличко**, дослідниця літератури*

Опрацьовуємо прочитане

1. Які події сучасної автору доби відображено в романі «Місто»? Яким чином ці події показано в романі?
2. Пригадайте, що вам відомо про життя В. Підмогильного. Які з подій свого життя автор міг відобразити в історії героя роману «Місто» Степана Радченка?
3. Які проблеми порушує письменник у творі?
4. Запропонуйте аргументи на доказ того, що «Місто» В. Підмогильного є інтелектуальним романом.
5. Що дозволяє назвати твір В. Підмогильного урбаністичним романом? Яке враження справив на вас образ міста в ньому?

Досліджуємо самостійно

6. Простежте, як змінюється образ міста у свідомості героя впродовж дії твору. Візуалізуйте ці зміни за допомогою схеми чи коміксу, презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Ділимося читацьким досвідом

7. Пригадайте твори французьких письменників, які ви читали на уроках зарубіжної літератури або самостійно. Які з них мають спільні риси з романом «Місто» В. Підмогильного? Що саме їх об'єднує?

8. У романі Ю. Яновського «Майстер корабля», який ви прочитали нещодавно, також відіграє певну роль образ міста. Чи можна цей твір назвати урбаністичним? Обґрунтуйте свою думку.

Виявляємо обізнаність у сфері культури

9. Розгляньте репродукцію картини О. Екстер «Місто» (с. 71). До якого епізоду роману «Місто» вона могла б стати ілюстрацією?

◆ СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ

Погляд на людину, висловлений у романі «Місто», дозволяє віднести цей твір до літератури модернізму, у якій людина трактується як незбагненне поєднання суперечностей. Уже епіграфи до твору — цитати з Талмуду та з роману Анатоля Франса «Таїс» — указують на те, що людина поєднує в собі духовне й тілесне, високе й низьке, вона вільна й водночас залежна. У цьому сполученні суперечностей якраз і полягає, на думку автора, справжня сутність людської природи.

Неореалізм — літературна течія, що виникла завдяки оновленню класичного реалізму. Їй властиві пошук людської сутності у внутрішньому світі, а не в соціальному житті, поглиблений психологізм, ліризм і філософічність.

Парадоксальні прояви психіки художньо осмислені у творах **неореалізму** — течії модернізму, якій властива увага до філософських і морально-етичних конфліктів. У нашій літературі виразні риси неореалізму має творчість В. Винниченка, і його художні досягнення відчутно вплинули на В. Підмогильного. Але прозаїк засвоїв також здобутки **експресіонізму** — напряму, що був поширений у мистецтві 1920-х років. Одна з ознак експресіонізму — гостре переживання кризи, утрата сталих основ буття. Степан Радченко, головний герой роману, також проходить через світоглядну кризу: долає шлях поступових і болісних внутрішніх змін і зрештою відкриває в собі людину вже як нову якість.

Опрацьовуємо прочитане

1. У чому виявляється вплив неореалізму на роман «Місто» В. Підмогильного? Підтвердьте свої думки прикладами з твору.

2. Які риси експресіонізму виявились у творі?

3. Які епіграфи має твір? Прочитайте їх. Назвіть проблеми, які в них порушено.

Ділимося читацьким досвідом

4. Наведіть приклади творів неореалізму та експресіонізму, які ви раніше читали. Порівняйте їх із романом «Місто» В. Підмогильного. Що об'єднує, а що різнить ці твори?

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

СЮЖЕТ І ОБРАЗИ РОМАНУ

У «Місті», як в інтелектуальному романі, зовнішня канва подій не є аж надто складною й заплутаною, натомість наголос поставлено на особистісних і психологічних змінах Степана Радченка — сільського юнака, який прибуває до міста, сповнений амбітних планів. Хоча оповідь у творі ведеться від третьої особи, автор говорить переважно від імені героя, й читач має змогу сприймати все, що відбувається у творі, в осмисленні Степана Радченка.

На початку твору мета героя — здобути в місті освіту й повернутися до села, щоб використати нові знання й досвід для його розбудови. Місто він сприймає як щось чуже й загрозливе. Пізніше Степанова мета змінюється: тепер він хоче стати завойовником міста. Городян — *«крамарів, безглуздих вчителів, безжурних з дурощів ляльок у пишних уборах»*, — на його думку, треба *«вимести геть»*, а в місто має влитися *«свіжа кров села»*, тобто такі сільські хлопці, як він. Але з часом і ця мета зазнає змін, хоч герой, можливо, їх і не усвідомлює. Упродовж дії твору він таки завойовував місто (побудував успішну кар'єру, здобув повагу в письменницькому товаристві), і у фіналі воно *«покірно лежало внизу хвилястими брилами скель, позначене вогняними крапками, і простягало йому з пітьми горбів гострі кам'яні пальці»*. Але водночас і місто ніби поглинає Степана, він стає його частиною.

Сінний ринок
(*Олександр Богомазов, 1914*)

Усі етапи Степанового шляху в місті та зміни у його особистості можна співвіднести з певними зовнішніми обставинами: це житло, у якому він мешкає, приятелі, з якими він спілкується, та жінки, з якими має любовні стосунки. На початку сільський хлопець квартирує у крамаря Луки Гнідого. Господар поселив квартиранта не в будинку, а в комірчині-столярні — принизлива ситуація, що є для Степана одним із проявів недружнього міста. У цей період він закоханий у сільську дівчину Надійку та спілкується з Левком — більш досвідченим студентом із села, якого головний герой ставить собі за приклад.

У місті Степан розпочинає нову сторінку свого життя: наполегливо готується до іспитів, вступає до інституту, виконує громадські доручення, а ще викладає на курсах українізації. Побувавши на літературному вечорі, він вирішує й собі стати письменником. Перше оповідання «Бритва» хлопець підписує як Стефан Радченко (ім'я Степан здається йому аж надто простим).

Відмова критика Світозарова (його прототипом вважають Миколу Зерова) приділити увагу молодому письменнику стає для юнака болючим ударом: *«Несподівана рана заступила юнакові всі думки. Почуття, що з дому він виходив пишним Стефаном, а вертатись має затюканим Степаном, не хотіло його покидати»*. Того вечора він припиняє стосунки з Надійкою. Гнітючий епізод, у якому

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Степан фактично ґвалтує дівчину, можна розглядати як символічний: герой нібито мститься селу, яке уособлює Надійка, за своє приниження.

На цей час він уже мешкає не в столярні, а в кухні родини Гнідих, де невдовзі починаються його любовні зустрічі з господинею дому Тамарою Василівною, яку Степан називає *«мусінькою»*. Стосунки зі значно старшою за себе жінкою хлопець сприймає як можливість для здобуття нового досвіду: *«Поволі присвячуючи хлопця до таємниць кохання, вона навчила його цінувати поцілунок, що досі йому нікчемною забавкою здавався, та все інтимне плетиво жаги, що виробила людськість за час від кам'яного віку дотепер»*.

Люди в місті
(*Фернан Леже, 1919*)

Степан знаходить порозуміння з Максимом, сином Гнідих, та студентом Борисом Задорожним. Однак дружба з жодним із них не складається: Максим іде з дому, дізнавшись про стосунки Степана з його матір'ю, а Борис просто стає нецікавим Радченку, як і все студентське середовище. Герой узагалі зображений як глибинно самотня особистість: *«Мав десятки знайомих і жодного друга, ходив поруч, а почував від усіх незмірну віддаль»*. Єдиний, хто залишається з ним упродовж усієї дії твору, — це поет Вигорський. Степан веде з ним тривалі розмови про людське призначення, культуру, мистецтво й літературу. Через вислови цього персонажа автор передає складні, а часом і парадоксальні роздуми, що посутньо збагачують інтелектуальну основу твору.

На новому етапі свого життя Степан уже має можливість платити за окрему кімнату, тому з полегшенням залишає будинок Гнідих і «мусіньку». Перед тим він купує новий костюм і спалює старий одяг — ще один знаковий вчинок, що символізує прощання з минулим. Твори Радченка публікують у літературних журналах, і таким чином він уже набуває статусу письменника. Крім того Степан здобуває й певне місце в письменницькому товаристві, отримує посаду секретаря в журналі.

У цей час у нього зав'язуються стосунки із Зоською Голубовською. Вони цінні для Степана насамперед тим, що це стосунки зі справжньою міською дівчиною: *«Саме міськість і вабила його в ній, бо стати справжнім городянином було першим завданням його сходу»*. Із розвитком їхніх взаємин стає зрозумілим, що дівчина, нібито інфантильна й легковажна, розуміє Степана як особистість і має до нього глибокі почуття, а він, у свою чергу, сприймає її як рідну людину в чужому місті. Та з часом і Зоська перетворюється для героя на перейдений етап. Дізнавшись про самогубство колишньої коханої, Степан болісно переживає свою провину: *«Хотілось бігти, кричати, плазувати навколішках, благати, вити. Щоб хтось покарав. Щоб хтось простив»*. Однак уже невдовзі хлопця розрадила звістка від комісіонера, котрий знайшов для нього квартиру в престижному районі. Степан остаточно прощається із Зоською й розпочинає новий період у своєму житті.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Із цим періодом пов'язаний ще один жіночий образ — вишукана й чарівна балерина Рита, яка була для Степана немов *«рятунковий вогонь маяка»*. Завоювати цю жінку героєві не так просто: під час першої зустрічі з дівчиною він багато говорив про кохання й літературу, навіть *«декламував вірші пристрасних поетів, щоб навіяти тій прекрасній Риті відчуття і бажання любові…»*. Письменник зобразив лише початок стосунків між Степаном і Ритою. Емоційне піднесення після зустрічі з дівчиною допомагає героєві знайти в собі сили для подолання творчої кризи, через яку він не міг працювати над новою повістю.

Попри неоднозначні вчинки та судження, упродовж дії роману можна спостерігати внутрішній розвиток Степана Радченка. Це виявляється в його ставленні до людей і до творчості. Наприклад, у свою останню ніч з «мусінькою» Степан говорить їй: *«Не знаю, що буде зі мною. Але одно я зрозумів — живемо ми не так, як хочемо, й… мусимо робити іншим боляче»*. Власні твори, які спочатку здавалися Степанові мало не досконалими, з часом, розвиваючись як письменник, він оцінює більш критично. Він зрозумів, що в його оповіданнях немає людей. І відтоді написати повість про людей стає його метою.

У взаєминах Степана Радченка з жінками, у ставленні до всіх, хто оточує героя, автор увиразнив складність і неоднозначність його особистості. При цьому він утримався від прямих моральних оцінок і суджень щодо свого персонажа, залишивши це читацькій аудиторії.

Коментар фахівця

Паралельно з історією кар'єри Степана Радченка, розказаною з нещадною правдивістю, Підмогильний показує народження людини й письменника Степана Радченка. Епіграф до книжки, взятий з Анатоля Франса, питає: «Як можна бути вільним, Евкріте, коли маєш тіло?» І книжка показує один з шляхів до волі. Цей шлях веде через правду, знання людини й себе до — творчості. Чи значить це, що віднині Степан буде зразком моральності й не зробить жодного злого вчинку? Ледве чи це так. Але ціною свого попереднього життя, ціною спустошення душевного, ціною самоти герой твору Підмогильного купив собі право і можливість бути людиною. Людиною серед людей.

Роман Підмогильного — це роман про вину, якої не можна уникнути, бо вона — закон життя; про кару, яку так само неминуче несе життя; і про нагороду, що приносить солодкість у гіркоту життя і робить людину людиною. В цьому розумінні це оптимістичний роман, попри всю гіркавість свого скептицизму і свого песимізму.

***Юрій Шерех**, літературний критик*

Опрацьовуємо прочитане

1. Як ви ставитеся до головного героя роману «Місто»?
2. Яку роль відіграли жінки в становленні особистості Степана Радченка? Розкажіть про кожну з чотирьох жінок у житті героя.
3. Назвіть приятелів Степана. З якими етапами становлення особистості героя пов'язана його дружба із цими чоловіками?

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Досліджуємо самостійно

4. Оберіть рівень складності, виконайте завдання й презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.

- Дослідники літератури називають Степана Радченка маргінальним героєм. Маргінальний — той, що перебуває на межі чи за межею певних соціальних груп. Поміркуйте, чому героя роману «Місто» можна назвати маргінальним.
- Прочитайте уривок з описом міста із фіналу твору. Порівняйте створений тут образ міста і ставлення до нього Степана з тим образом, що постає на початку твору. Що спричинило такі зміни?
- Дослідники відзначають, що роман В. Підмогильного має багато спільних рис із романом Г. де Мопассана «Любий друг», якоюсь мірою твір українського письменника є своєрідною відповіддю на твір французького митця. Роман «Любий друг» входить до програми зарубіжної літератури для 10 класу як твір для додаткового читання. Завдання для учнів, що знайомі з цим твором: визначити спільні й відмінні риси в сюжеті обох творів, образах героїв.
- Літературознавець, літературний критик Юрій Шерех стверджував, що В. Підмогильний був *«єдиним справді великим українським прозаїком, — не в тому сенсі, що не писав віршів, а в тому сенсі, що його проза була справді прозою»*, він *«менше за всіх інших впадав у лірику»*. Доведіть або спростуйте це твердження, порівнявши роман «Місто» з вивченими раніше прозовими творами М. Хвильового, Ю. Яновського.

Досліджуємо самостійно

5. В. Підмогильний у творі досягає реалістичності в зображенні міста, зокрема, завдяки тому, що місця дії твору завжди чітко позначені. Знайдіть у мережі Інтернет мапу «Київ Підмогильного», яку підготував журналіст Роман Романюк. Простежте на ній маршрути Степана Радченка. Якщо ви живете в Києві або хтось із вас був у цьому місті, знайдіть на мапі знайомі місця, поділіться враженнями про них. Підготуйте путівник по Києву В. Підмогильного.

Виявляємо творчі здібності

6. Знайдіть у мережі Інтернет і послухайте розповідь блогерки Анни Лисенко-Гурської (AnnikaBlog) про її враження від роману В. Підмогильного «Місто». Які п'ять причин полюбити цю книгу наводить блогерка? Чи є вони, на вашу думку, переконливими? Наведіть свої причини.

Готуємося до ЗНО

Підготуйте «паспорт твору» до роману В. Підмогильного «Місто»: у зручній для вас формі запишіть інформацію про жанр твору, стильові особливості, композицію, сюжет, образи персонажів.

Запрошуємо до бібліотеки

Завітайте до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника та знайдіть інші твори В. Підмогильного. Прочитайте їх і обговоріть з однокласниками та однокласницями.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Остап Вишня

(1889—1956)

Остап Вишня

Павло Михайлович Губенко (Остап Вишня — літературний псевдонім) народився 13 листопада 1889 року на хуторі Чечві Зіньківського повіту Полтавської губернії (нині Охтирський район Сумської області) в селянській сім'ї. Навчався у військово-фельдшерській школі та в Київському університеті.

Перші гумористичні твори опублікував 1919 року в Кам'янці-Подільському — тоді тимчасовій столиці Української Народної Республіки. Після поразки УНР письменника заарештували й відправили до Харкова, де проходило слідство у його справі. За сприяння українського поета й націонал-комуніста В. Еллана-Блакитного гумориста звільнили. 1921 року в газеті «Селянська правда» вперше з'явились твори, підписані псевдонімом Остап Вишня.

У 1920-х роках вийшли друком його збірки «Діли небесні», «Вишневі усмішки (сільські)», «Кому веселе, а кому й сумне», «Вишневі усмішки кримські», «Українізуємось», «Вишневі усмішки кооперативні», «Вишневі усмішки літературні», «Вишневі усмішки театральні», «Вишневі усмішки закордонні» та ін. Автор зажив слави першорядного гумориста.

Однак його не оминула хвиля сталінських репресій. У грудні 1933 року за безглуздим обвинуваченням у політичному тероризмі Остапа Вишню заарештували й засудили до розстрілу. Згодом вирок замінили на десятирічне ув'язнення в концтаборі. А твори письменника заборонили й вилучили з усіх бібліотек.

Йому пощастило вижити й через десять років вийти на волю. На догоду владі він мусив писати памфлети на «буржуазних націоналістів». Та ще й мав публічно заперечити факт власного ув'язнення — зробив це у творі «Великомученик Остап Вишня».

У 1940—1950-х роках гуморист видав книжки «Весна-красна», «Вишневі усмішки», «Мудрість колгоспна», «Отак і пишу», «Великі ростіть». А вже по смерті письменника був опублікований повний цикл його «Мисливських усмішок» (1958).

Помер Остап Вишня 28 вересня 1956 року в Києві.

Письменник про себе

Все життя гумористом! Господи! Збожеволіти можна від суму!

Опрацьовуємо прочитане

1. Що вас найбільше зацікавило в біографії письменника? Які факти вразили?
2. Розкажіть про походження Остапа Вишні, його родину.
3. Яку освіту здобув майбутній письменник?

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

4. Які події відбулись у житті Павла Губенка під час його перебування в Кам'янці-Подільському?
5. Схарактеризуйте роль, яку відіграв у житті Остапа Вишні поет В. Еллан-Блакитний.
6. Як позначилися на житті та творчості письменника сталінські репресії?
7. Про які риси характеру письменника, на вашу думку, свідчить його вислів, поданий у рубриці «Письменник про себе»?

Досліджуємо самостійно

8. Перегляньте відеолекцію Ярини Цимбал про Остапа Вишню з курсу «Українська література в іменах» (проект WiseCow). Які факти з біографії письменника, що про них розповіла дослідниця, найбільше вас зацікавили?
9. Які явища, яких особистостей зі світу сучасної культури можна порівняти за популярністю з Остапом Вишнею в 1920-х роках? Обговоріть з однокласниками й однокласницями.

Виявляємо обізнаність у сфері культури

10. Розгляньте дружній шарж О. Довженка на Остапа Вишню. Які риси письменника відобразив на малюнку художник? Яким, за цим малюнком, уявляли Остапа Вишню читачі? Після прочитання творів Остапа Вишні опишіть, яким ви уявляєте письменника. За бажання намалюйте свій шарж.

Читаємо взірці української художньої літератури

Завітайте до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника та знайдіть твори Остапа Вишні «Моя автобіографія», «Письменники», «Сом». Прочитайте їх і порівняйте власні враження з матеріалом, запропонованим у статтях підручника.

ПРО СЕБЕ, І НЕ ЛИШЕ З ГУМОРОМ («МОЯ АВТОБІОГРАФІЯ»)

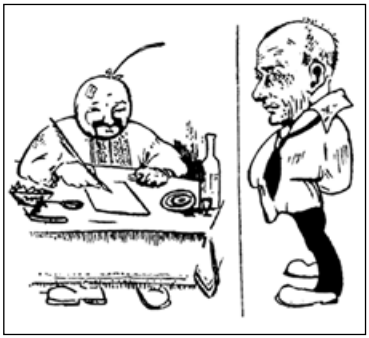

Шарж на Остапа Вишню
(*Олександр Довженко, 1920-ті*)

Не дивно, що справжній гуморист навіть серйозний діловий документ, приміром, автобіографію може перетворити на гумореску. Остап Вишня так і зробив, а щоб ніхто не засумнівався, що пише він про себе, — підкреслив це тавтологічною назвою — «Моя автобіографія».

Твір поширений у двох варіантах. Цікаво, що пізніший варіант має подвійне датування — не лише 1927, а й 1955 роком, коли автор мусив скоротити гумореску на догоду цензурі. Початковий текст був набагато змістовніший. Його й подав Ю. Лавріненко в антології «Розстріляне відродження».

«У мене немає сумніву в тому, що я народився…», — із першого рядка у творі простежується

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

іронія. В Остапа Вишні вона є ефективним засобом створення легкої ігрової атмосфери. Він іронізує з літературознавчих штампів про *«сприятливі обставини»*, *«родинне оточення»* й *«формування свідомості письменника»*. Ось хоча б таке: *«Головну роль у формації майбутнього письменника відіграє взагалі природа — картопля, коноплі, бур'яни»*.

Остап Вишня зі своїм спаніелем Гаєм (*1950-ті*)

Серед іншого автор пригадав і навчання в Зіньківській школі разом з Миколою Зеровим та «втрачений» тоді шанс теж стати «неокласиком»: *«Самі ж знаєте, неокласиком бути — силу треба терпіння. Читай Горація, Вергілія, Овідія та інших Гомерів. А бути сучасним письменником значно легше. Нічого собі не читаєш, тільки пишеш. І всі задоволені»*.

У «Моїй автобіографії» згадано й про участь в українській революції: *«Як ударила революція — завертівся. Будував Україну, бігав з Центральної ради в університет, а з університету в Центральну раду»*. Саме іронія нерідко дозволяє гумористові приховати й сумні спогади, наприклад, про арешт: *«Ну, а потім під'їхала «платформа», мене й посадили. Потім відпустили, але я вже з «платформи» не злазив. Нема дурних»*. Слід зауважити, що в УРСР могли творити лише ті письменники, які *«визнають і підтримують політичну платформу радянської влади»*. Тож зрозуміло, що означає тут авторське *«нема дурних»* і в якій емоційній тональності воно звучить.

Остап Вишня пише, що в Харків його *«переїхали»*, натякаючи на арешт і перебування в тюрмі. Вийшовши на волю, працював у газеті, а згодом став літератором, хоч і про це — не без іронії: *«Потім купив портфеля — зробився вже справжнім солідним письменником»*.

Змішування стилів дозволяє йому промовляти «на межі» серйозного й сумного. Участь у революції, арешт, літературні організації, друзі-письменники Хвильовий і Досвітній — і поряд кумедні роздуми про «секрети літературної творчості». А далі таке, що зовсім не годиться для поважної автобіографії, а швидше для приватного альбому: *«Із тварин — найбільше люблю кіз. Із комах — осу. Найулюбленіший колір — жовто-бурий. Запах — фіалка. Із квіток найбільше люблю — фуксію. Котів люблю за хвіст тягати. Із страв найсмачніша — смажена картопля, щоб хрумтіла на зубах. Жінок люблю стрижених і голених, і щоб у чоботях»*.

Дуже легко розгубитись читачеві, котрий збирається враз скласти якісь чіткі визначення *«теми»* та *«ідеї»*! Адже автор розповідає про себе в особливий — ігровий спосіб. За смішним приховує сумне, за показною відстороненістю або байдужістю — щирий ліризм. Органічно поєднує автобіографічні факти із суб'єктивними оцінками та виявляє психологію переконаного життєлюба, для якого іронія (подекуди гірка) — то не лише художній засіб, а ще й дієвий складник не надуманого, а вистражданого в нелегких випробуваннях філософського оптимізму.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Опрацьовуємо прочитане

1. Про які факти, відображені в гуморесці «Моя автобіографія», ви дізналися під час ознайомлення з біографією письменника?
2. У яких двох варіантах існує гумореска «Моя автобіографія»? Що зумовило їх появу?
3. Як Остап Вишня у своєму творі використовує іронію? Наведіть приклади.
4. Якої тональності додає твору розповідь про смаки автора?

Досліджуємо самостійно

5. Доведіть, що назва твору «Моя автобіографія» є тавтологічною. Зробіть висновок: якої мети автор досягає за допомогою цього художнього засобу.

Виявляємо літературну компетентність

6. Яке враження справив на вас твір Остапа Вишні «Моя автобіографія»? Чи викликав він у вас сміх? Чому?
7. Яку різницю між письменником і звичайною людиною визначає автор? Які засоби допомагають йому комічно відобразити цю різницю?
8. Яку роль, за текстом гуморески, відіграла природа у формуванні майбутнього письменника? Що саме автор називає природою в цьому випадку?
9. Яка подія в дитинстві героя змусила його замислитися про власне призначення?
10. Пригадайте, що вам відомо про неокласиків. Чому Остап Вишня пише, що він міг би «повернути на неокласицизм»? Чому письменник, за його словами, обрав інший шлях? Як Остап Вишня характеризує «неокласиків»?
11. Який аргумент герой наводить на користь того, що *«фельдшер з нього був непоганий»*? Яку форму комічного тут використано?
12. Як пише Остап Вишня про свою участь у громадянській війні?
13. Пофантазуйте. У школі вам розповідають про відомого письменника і говорять, що його «то тягло вглиб, то поривало у височінь». Що, на вашу думку, це могло б означати? А як реалізовував ці пориви герой гуморески?
14. На які компоненти творчого процесу звертає увагу письменник? Що в описі творчого процесу здалося вам найбільш комічним? Чому?
15. Як герой відповідає на питання про своє ставлення до сучасних йому літературних організацій? У чому комічність такої відповіді?
16. Яких письменників-сучасників найбільше любить герой гуморески? За що він їх любить? У чому парадоксальність такого ставлення?

Виявляємо творчі здібності

17. Спробуйте скласти власну автобіографію у стилі Остапа Вишні. За бажання запишіть її або просто перекажіть однокласникам та однокласницям. Проведіть конкурс на найсмішнішу автобіографію.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

◆ ЯК СТАТИ ПИСЬМЕННИКОМ? («ПИСЬМЕННИКИ»)

Чим відрізняється справжній письменник від графомана? Для Остапа Вишні все просто: письменник *«увесь час пише й нема йому нікоторого впину»*. А як надрукував своє творіння, то вже точно письменник. Уже за місяць-два упевнено виступає з промовами про літературу: *«Маєте письменника кваліфікованого»*.

Ось так іронічно гуморист висвітлює «літературну кухню» 1920-х років, коли автори-початківці були надміру активні, хоч і малописьменні.

Автор сміливо додає «штрихи до портрета»: обов'язково щоб *«платформа радянська»* та ще й *«світогляд здебільша революційний»*, а ідеологія *«пролетарська або пролетарсько-селянська»*.

Остап Вишня з гусячим пером

Риси *«пролетарського письменника»* чи не навмисне передані в канцеляризмах. Мовляв, питання «як писати» вже давно не актуальне, головне, щоб *«платформа»* була правильна.

На контрасті до *«духовних»* якостей письменника — ще декілька нових штрихів, які й завершують картину: *«Коли до цього ще додати порожній здебільша шлунок, прекрасний апетит, гарячу кров, хоч і без відповідного числа червоних кров'яних кульок, то внутрішній вигляд письменників уже можна собі уявити добре»*.

Далі все теж не без іронії: поділ на прозаїків, поетів та футуристів. Різниця між прозаїками й поетами — у *«довжині рядка»* їхніх творів, а от футуристи — то письменники майбутні: «*Ще колись писатимуть, а тепер вони тільки бавляться…»*. А за *«незрозумілістю»* творів усіх поділяють на символістів, імажиністів, неокласиків, реалістів (та ще *«сила різних «істів»*).

Усе-таки найважче гумористам: *«Нещасний народ усі гумористи, бо, навіть коли зуби болять, мусять писати щось «веселе»*.

І на завершення: усі письменники талановиті, це навіть не обговорюється; і звичайно, найголовніше для справжнього письменника — гонорар.

Ось така химерна картина літературного середовища, до якого належав і сам автор.

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справив на вас прочитаний твір? Чи вдалося автору вас розсмішити?
2. Що саме здалося вам смішним у творі?
3. Про яких письменників розповідає Остап Вишня в усмішці? Із творчістю яких із них ви знайомі? Чи збігається характеристика гумориста з вашими враженнями?
4. Простежте за своїми емоціями від твору: смішніше читати про ті явища, які вам знайомі, чи про невідомі?

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

5. Що автор називає найголовнішим у письменника і для письменника?
6. Як автор доводить те, що кожен письменник — талановитий? У чому комізм такого пояснення?

Запрошуємо до дискусії

7. Перекажіть, як відбувається, за текстом усмішки, виникнення письменника, а потім — перетворення його на письменника кваліфікованого. Які суспільні явища, людські риси, на вашу думку, висміює гуморист? Спробуйте навести приклади вияву таких явищ і рис у сучасності, у різних сферах життя. Подискутуйте про актуальність твору Остапа Вишні в наш час.

НА РИБОЛОВЛІ
(«СОМ»)

У збірку Остапа Вишні «Мисливські усмішки» увійшли й рибальські оповідки. Вони тематично досить близькі до мисливських, тож і стали частиною гумористичних історій про полювання. Та й не простих історій, а усмішок — так сам автор називав свої твори. І жартома зауважив із цього приводу: *«Чого плакати? Мені нове життя усміхається. І я йому усміхаюсь! Через те й усмішки»*.

Усмішка — різновид гуморески, що поєднує побутові або пейзажні описи з авторськими відступами. У її основі — комічна ситуація чи комічне зіткнення персонажів, а оповідь завжди дотепна й переважно лаконічна.

1958 року побачило світ найбільш повне видання мисливських оповідань письменника. Ось лише деякі назви, дуже промовисті: «Лисиця», «Ведмідь», «Ружжо», «Дика коза», «Бенгальський тигр», «Дикий кабан, або вепр», «З крякухою на озері», «Як варити і їсти суп із дикої качки». І ще «рибальська» усмішка «Сом».

Коли ви й не були ще *«на річці на Осколі»*, то маєте нагоду все змінити — автор проведе для вас уявну екскурсію її мальовничими берегами. Озера, верболози, співочі дівчата у вінках пливуть у човні, не злічити диких качок і болотяних курочок, одне слово: *«Чарівні місця на річці на Осколі…»*.

Однак ця ідилія — лише підготовка до основної теми: про страшну потвору з річкової ковбані. І місцевий старожил дід Панько не дасть збрехати — колись такий сом гусака проковтнув. Та що там гусака, гусак — дрібнота. У череві в річкового монстра тоді знайшли залишки мисливського собаки. А ще розповідають, що один сом цілого ведмедя проковтнув. Отакі бувальщини. Є ще й правдива історія — як сом тягав за собою човна по Дніпру: *«Сильна, як бачите, риба сом»*.

А завершує автор свою розповідь практичними порадами для рибалок: ловити цю хижу потвору на *«гусака або гуску, собаку сетера-гордона або бурого чи гімалайського ведмедя»*. І здобич — не лише сом, а й те, що є в його череві. Траплялося, *«коли в сома в череві знаходили різні цікаві речі: копчену ковбасу, вареного рака й пару цілісіньких шпротів»*. Можете й не вірити, та найважливіше для

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

рибалок — ніколи не перебільшувати, завжди правди триматися, як і для письменників-гумористів.

Комічний ефект «рибальської» усмішки заснований головно на невідповідності між довірливим тоном оповіді та доведеним майже до абсурду фактичним матеріалом. Цей хоч і не надто складний, а проте дієвий прийом автор узяв з народних анекдотів та ефективно використав його можливості.

Рибальський рай
(*Норман Роквелл, середина XX ст.*)

Коментар фахівця

Як мудрий знавець природи й співець її щедротного світу постає Остап Вишня в усмішках власне мисливських — про перебування людини на полюванні, риболовлі, про допитливість і вміння пізнавати звички й характери «мешканців» лісу, степів, річок, озер. Поетичний лад усмішок зумовлений тим, що в них діє спостережливий, багатий душею оповідач, якому притаманне чуття прекрасного й який уміє скористатися народним колоритним словом, знає численні «бувальщини» з мисливського побуту.

***Іван Зуб**, дослідник літератури*

Опрацьовуємо прочитане

1. Якою була тематика «Мисливських усмішок» Остапа Вишні?
2. Які «бувальщини» про сома розказано в однойменній усмішці? Чи є вони правдивими? Чому ви так вважаєте?
3. Які «практичні поради» для рибалок містяться у творі? Чи можна ними скористатися? Якого ефекту досягає письменник, пропонуючи такі поради у творі?
4. На чому заснований комічний ефект у «рибальській» усмішці Остапа Вишні? З яких джерел автор запозичив цей прийом?
5. Яку характеристику дає оповідачеві мисливських усмішок І. Зуб? На основі прочитаної усмішки «Сом» підтвердьте або спростуйте цю характеристику.

Досліджуємо самостійно

6. Визначте, на які частини можна умовно поділити усмішку «Сом». Назвіть ознаки, за якими можна здійснити цей поділ.

Виявляємо літературну компетентність

7. Про що йдеться у вступній частині усмішки «Сом»? Які емоції вона у вас викликала?
8. Чи викликає вона у вас сміх? Чому? Чи було це, на вашу думку, метою автора?

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

9. Де відбувається дія твору? Що на це вказує?

10. Знайдіть у тексті пестливі слова. Чи можна сказати, що цей художній засіб активно вживається на початку усмішки «Сом»? Якої мети досягає автор за допомогою його використання?

11. Які картини постають перед читачем під час читання поданого уривка? Опишіть ці картини.

12. Чи виникло у вас бажання побувати в місцях, описаних у творі? Чому?

13. Хто розповідає в усмішці про те, як разом з паном полював на сома? Яким ви уявляєте цього персонажа? Опишіть за своїм уявленням його зовнішність, звички, манеру розмовляти. Чи викликає він у вас симпатію? Чому?

14. Наведіть приклади використання гіперболи в усмішці «Сом». Доведіть, що це гіпербола.

15. Які епізоди твору здалися вам найбільш смішними? За допомогою яких засобів автор досягає в цих випадках комічного ефекту?

Досліджуємо самостійно

16. Пригадайте, які існують форми комічного. Занотуйте інформацію про них у вигляді конспекту, схеми, таблиці тощо.

17. Визначте, які форми комічного використовуються у творах Остапа Вишні. Доповніть свої нотатки прикладами з творів.

Виявляємо творчі здібності

18. Уявіть себе художником. Які ілюстрації ви створили б до усмішки Остапа Вишні «Сом»? Назвіть епізоди, які б ви проілюстрували, придумайте, яку техніку б використали (малюнок олівцем, аквареллю, фломастерами тощо). Опишіть свої ілюстрації, за бажання намалюйте.

Виявляємо обізнаність у сфері культури

19. Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте документальний фільм «Із життя Остапа Вишні». Яке враження справив на вас цей фільм? Чого, на вашу думку, у ньому більше — смішного чи сумного? Уривки з яких відомих вам творів письменника в ньому використано? Напишіть відгук на фільм.

20. Знайдіть у мережі Інтернет інформацію про музеї, присвячені Остапові Вишні. Проведіть віртуальну екскурсію до музею в с. Грунь Сумської області. Запропонуйте шляхи розвитку та осучаснення музею. Висловте думки про те, чому руйнується садиба-музей у с. Кринки Херсонської області. Складіть план порятунку музею.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Модерна драматургія

На 1920-ті роки припав активний розвиток українського театрального мистецтва. Численні самодіяльні колективи продукували вистави-агітки, що були засобом ідеологічної пропаганди. Вони відзначались прямолінійністю, схематизмом, наявністю мітингових штампів.

Серйозні театри уникали агіток, однак гостро відчували брак нових драматичних творів на злободенну тематику. Виставляли п'єси Лесі Українки, В. Винниченка, Олександра Олеся. Репертуарний голод намагались частково задовольнити переробками літературної класики — інсценівками Т. Шевченка, М. Гоголя, І. Франка та ін.

Провідні позиції посідали два творчі колективи: Театр імені І. Франка під керівництвом Гната Юри та «Березіль» на чолі з Лесем Курбасом.

1923 року «франківці» переїхали з Вінниці до Харкова — тодішньої столиці України. До провідного складу трупи входили Юрій Шумський, Ганна Борисоглібська, Віктор Добровольський, Дмитро Мілютенко, Катерина Осмяловська, Микола Яковченко, Поліна Нятко та ін. Вони з великим успіхом здійснили постановки

Наталія Ужвій

Амвросій Бучма

Фрагмент вистави «Народний Малахій» у постановці театру «Березіль» (*1928*)

Фрагмент вистави «Алло на хвилі 477» у постановці театру «Березіль» (*1929*)

Лесь Курбас (*світлина зі справи НКВС*)

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

низки творів: «Лісову пісню» Лесі Українки, «Вій» і «Ревізор» за М. Гоголем, «Украдене щастя» І. Франка, «97» М. Куліша та ін.

А 1926 року Театр імені І. Франка перевели до Києва, натомість звідти до Харкова переїхав «Березіль». Між цими колективами відбувалось творче суперництво: франківці тримались реалістичних традицій, а в «Березолі» схилялись до новітніх сценічних експериментів.

Режисер «Березоля» Лесь Курбас був авангардистом, шукав нових виражальних можливостей. У цьому його підтримували талановиті актори: Амвросій Бучма, Мар'ян Крушельницький, Наталія Ужвій, Йосип Гірняк, Валентина Чистякова, Олександр Сердюк, Антоніна Смерека та ін. До колективу «Березоля» належав і Вадим Меллер, відомий сценічний художник і дизайнер костюмів. Із театром Л. Курбаса співпрацював видатний драматург Микола Куліш: на сцені «Березоля» було виставлено його твори «Народний Малахій», «Мина Мазайло», «Маклена Граса».

Звичайно, М. Куліш не був єдиним українським драматургом 1920-х років. Тоді для театру писали Мирослав Ірчан, Іван Кочерга, Яків Мамонтов, Іван Дніпровський, інші талановиті автори.

Сторінками спогадів

«В мистецтві шукання не може припинитись», — так казав Курбас, так він і чинив. Якщо в мистецтві припинити шукання, якщо мистецьку творчість спинити на мить, — вона гине, перестає бути мистецтвом, перетворюючись у кращому разі лише в пам'ятку про певний етап у мистецькому процесі…

***Юрій Смолич**, письменник*

Опрацьовуємо прочитане

1. Яким був репертуар українського театру в 1920-х рр.?
2. Розкажіть про два провідні театральні колективи того часу.
3. Розкажіть про співпрацю Л. Курбаса і М. Куліша.

Досліджуємо самостійно

4. Пригадайте, що ви знаєте з попередніх класів про періоди розквіту українського театру та драматургії. Які спільні та відмінні риси вони мають із періодом 1920-х рр.?
5. У групах підготуйте короткі довідки про українських драматургів та театральних діячів 1920-х рр.

Запрошуємо до дискусії

6. Поміркуйте і висловте передбачення: які нові знання та вміння ви зможете здобути під час опрацювання теми «Модерна драматургія»? У групах змоделюйте життєві ситуації, у яких ви зможете використати здобутий досвід.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Микола Куліш

(1892—1937)

Микола Гурович Куліш народився 6 грудня 1892 року в селі Чаплинці на Херсонщині в селянській сім'ї. Початкову освіту здобув у народній школі, навчався в Олешківському міському училищі та в гімназії. Саме тоді захопився літературною творчістю. Іспити за повний курс гімназії склав екстерном. Вступив до університету, однак Перша світова війна змусила змінити плани: потрапив до Одеської школи прапорщиків, а згодом брав участь у бойових діях.

Микола Куліш

1917 року в Олешках на Херсонщині М. Куліш займався громадською роботою, визначився з політичними вподобаннями — вступив до комуністичної партії. Сформував і очолив Дніпровський селянський полк, у складі якого воював з білогвардійцями. Потім займався організацією закладів освіти в Олешках та Одесі.

1924 року М. Куліш написав п'єсу «97» про голод 1921—1923 років. Прем'єра відбулась у Харківському театрі ім. І. Франка й одразу завоювала прихильність глядачів. Драматург переїхав до Харкова, одержав посаду в редакції журналу «Червоний шлях». Входив до ВАПЛІТЕ, був членом президії, а згодом і президентом цієї організації. У дискусії 1925—1928 років підтримав позицію М. Хвильового, виступив проти провінціалізму в культурі.

У Харкові М. Куліш написав нові п'єси — «Комуна в степах», «Зона», «Хулій Хурина», «Отак загинув Гуска» та ін. А його твори «Народний Малахій» і «Мина Мазайло» були виставлені Лесем Курбасом у театрі «Березіль».

Після розпуску ВАПЛІТЕ М. Куліш очолював Українське товариство драматургів і композиторів, входив до редколегії журналу «Літературний ярмарок», був членом президії мистецької організації Пролітфронт, що 1931 року припинила існування. Влада переслідувала драматурга. Після кількох показів заборонили його п'єсу «Маклена Граса».

А в грудні 1934 року М. Куліша заарештували й кинули до Соловецького концентраційного табору, що в Росії. 1937 року драматурга розстріляли.

Урочище Сандармох (Карельська АССР, зараз — Росія), де 1937 року були розстріляні Лесь Курбас та Микола Куліш

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Сторінками спогадів

Був Куліш людиною виключної творчої та громадської енергії; все, що він встиг зробити, то був лише початок, тільки перший, несміливий ще приступ, тільки заспів і проба сил — все і в творчому, і в громадському житті Гуровича було ще попереду. Творчої та громадської енергії було в ньому закладено ген на багато-багато десятиліть, і розвивався його талант не повільно, не спроквола, а бурхливо — крещендо-крещендо! — як ні в кого з його сучасників.

***Юрій Смолич**, письменник*

Опрацьовуємо прочитане

1. Чим зацікавила вас особистість Миколи Куліша?
2. Які факти з біографії письменника вам найбільше запам'яталися?
3. Як, на вашу думку, вплинули на творче становлення письменника його походження, освіта?
4. Розкажіть про участь М. Куліша в літературному житті.

Досліджуємо самостійно

i

5. Складіть перелік відомих творів Миколи Куліша. Знайдіть короткі характеристики цих творів. Зробіть припущення: які теми міг би надалі вибрати драматург, якби його творчий шлях був довшим?

Не лише про зміну прізвища («Мина Мазайло»)

ВІД ЗАДУМУ — ДО ВИСТАВИ

Микола Куліш у своїх творах відгукувався на злободенні теми й проблеми. До них належало й національне питання: у суспільстві велась активна дискусія про шляхи його вирішення.

Афіша вистави «Мина Мазайло» у харківському театрі «Березіль» (*1930*)

Щоб завоювати довіру національних еліт, радянська влада проголосила політику *«коренізації»*. Її місцевим варіантом стала українізація — низка заходів, спрямованих на підтримку української мови й культури. На ділі ця політика не була послідовною й довготривалою, а отже, й не досягла очікуваних суспільством результатів. Та все ж вона активізувала громадське обговорення на тему майбутнього української людини й нації.

Талановитим відгуком на українізацію стала комедія М. Куліша «Мина Мазайло». Драматург завершив її 1928 року, а наступного року прочитав

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

перед колективом театру «Березіль». Комедію вперше виставив Дніпропетровський театр ім. Т. Шевченка в березні 1929 року, а через місяць вона з'явилася і на сцені «Березоля».

Невдовзі п'єса увійшла до репертуару більшості українських театрів. Її виставляли в Києві, Одесі, Вінниці, Житомирі, Херсоні та інших містах України. Коли ж українізацію припинили, «Мину Мазайла» теж зняли з репертуару. На довгі роки комедія була вилучена з українського театрального життя. 1953 року її постановку здійснив Театр-студія Й. Гірняка та О. Добровольської у США. На театральну сцену України «Мина Мазайло» повернувся лише 1989 року (постановки в Харкові та Львові). Нині комедія М. Куліша, як і інші його твори, входить до репертуару багатьох українських театрів.

Опрацьовуємо прочитане

1. Що ви дізналися про історію створення та постановки комедії М. Куліша «Мина Мазайло»? Які історичні обставини зумовили виникнення задуму цього твору?
2. Якими були причини популярності комедії та її зняття з репертуару театрів?

Досліджуємо самостійно

3. Підготуйте і виголосіть повідомлення про політику українізації в 1920—1930-х рр.

Запрошуємо до дискусії

4. Чи актуальною в наш час є тема українізації? Чи можуть здобути популярність сучасні твори художньої літератури, написані на цю тему?

Читаємо взірці української художньої літератури

Завітайте до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника та знайдіть п'єсу М. Куліша «Мина Мазайло». Прочитайте її та порівняйте власні враження з матеріалом, запропонованим у статтях підручника.

ТЕМА, ЖАНР, ПРОБЛЕМАТИКА

В одному з публічних виступів М. Куліш зауважив: *«Треба писати повноцінні твори так, щоб вони проймали цілу епоху, а не лише перспективи сьогоднішнього дня»*. Ось і тему «Мини Мазайла» навряд чи доцільно обмежувати лише українізацією та реакцією на неї харківського обивателя. П'єса хоч і написана на злобу дня, однак і досі не втратила актуальності, бо її тема — про людину та її покликання бути собою.

«Мина Мазайло» має дещо спільне з трагікомедією І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля». Ось харківський службовець, який твердо переконаний, що всього лиш одна формальна зміна відкриє перед ним нові життєві перспективи. Велике намагається пояснити дрібним — мовляв, у всіх негараздах винне простацьке прізвище. Тим часом у суперечці, що розгортається на сцені, «забалакується» сама людина як неповторна особистість, а поза яскравими комічними ситуаціями

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

затушовується переживання втрати. Сам драматург визначив п'єсу як сатиричну комедію. Однак є в ній і трагічний підтекст, що змушує глядачів замислюватись над темою *«втраченої людини»*.

Драматург порушив ціле коло різних проблем. Головна — проблема людини та її цінностей. Режисер і театрознавець Лесь Танюк у зв'язку із цим відзначив: *«Суттєве у психологічному фарсі Миколи Куліша те, що, всупереч багатьом твердженням, мовна проблема, хоч і яка важлива, не головна в ньому, — вона лише зовнішній сюжет «дискусії з національного питання"» лише символ, знак проблеми глибшої, суспільно-громадської, зумовленої відчуттям (чи запереченням) як свого «національного я», так і своєї загальнолюдської сутності»*.

Сатирична комедія — жанровий різновид комедії, що ставить за мету викривати, засуджувати й висміювати суспільні та людські вади.

Справді, драматург особливу увагу приділив проблемі національного й загальнолюдського. А з нею тісно пов'язані питання духовності й бездуховності, комплексу меншовартості й національної гідності. Варто згадати ще проблему батьків і дітей, а також проблеми роду та мови.

Опрацьовуємо прочитане

1. Яким темам присвячений твір М. Куліша «Мина Мазайло»?
2. Як визначив автор жанр твору «Мина Мазайло»? Яке ще жанрове визначення можна дати твору?
3. Чи згодні ви з тим, що мовна проблема не головна в комедії «Мина Мазайло»? Аргументуйте свою думку.

Ділимося читацьким досвідом

4. З яким твором української літератури можна порівняти комедію «Мина Мазайло»? Пригадайте також відомий твір зарубіжної літератури на подібну тематику. Визначте спільні й відмінні риси трьох творів, складіть порівняльну характеристику в зручній для вас формі.

ХУДОЖНЯ ОРГАНІЗАЦІЯ

Події твору відбуваються в Харкові на Холодній Горі. В основі сюжету — історія про зміну прізвища. У 20-ті роки це було явищем доволі поширеним. Ось і службовець Мина Мазайло готовий до змін, адже вважає, що саме воно, *«грубе»* українське прізвище, спричинило його життєві й кар'єрні прорахунки.

Дійові особи групуються за ставленням до намірів головного героя. Син Мокій повстав проти батька: збирається повернути давнє родове означення — Мазайло-Квач. Дружина й дочка Рина, навпаки, виступають за зміну прізвища. А Рина ще й умовляє подругу Улю *«закохати»* в себе впертого Мокія і вплинути на нього — щоб не чинив опору батькові.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Дещо ускладнюють композицію марення-видіння головного героя: у його уяві постають предки й докоряють за намір зректися свого роду.

Конфлікт максимально загострюється, коли на підмогу прихильникам зміни прізвища приїздить тьотя Мотя з Курська, а позиція Мокія дещо посилюється з прибуттям із Києва *«щирого українця»* дядька Тараса. До дискусії долучаються й приятелі Мокія — комсомольці, які взагалі за скасування прізвищ і запровадження *«нумерної системи»*.

Сцена з вистави «Мина Мазайло» у постановці театру «Березіль»

Загальна дискусія становить композиційну основу п'єси. Після гострого обговорення й голосування прийнято остаточне рішення — змінити *«грубе»* Мазайло на *«благородне»* Мазєнін. Характеризуючи цей епізод, Т. Свербилова відзначила: *«Дискусія» у родині Мазайлів за участю родичів з Курська й Києва та комсомольців пародіює стиль радянського життя 20-х років, коли створювалася видимість розмаїття думок за повної тоталітаризації сутності людського існування».*

Здається, збулась нарешті вистраждана мрія героя комедії. Однак у фіналі додається й трагікомічна нота: у газеті, де зафіксовано зміну прізвища, є й приголомшлива новина — про звільнення Мини з роботи, і не за що інше, як *«за систематичний і зловмисний опір українізації».*

Сторінками спогадів

Ще працюючи над своїм «Миною», Микола якось зайшов до загсу і там прочитав список змінених прізвищ. Між іншими там було прізвище Гімненко, змінене на Алмазов. Це так його розсмішило, що він вирішив вставити цей випадок у п'єсу. Перед першою виставою п'єси прийшов до Миколи якийсь молодий чоловік і назвав себе доктором Алмазовим; це був той недавній Гімненко, якому незручно було, щоб публіка зі сцени чула це. Він просив Миколу замінити ці злощасні прізвища іншими. Микола ледве стримувався від сміху, але не згодився на зміни, бо, на його думку, в цьому була сіль п'єси. А п'єса була вже готова до вистави. Обіцяв лише, що, може, пізніше змінить. Бідний Алмазов пішов розчарований до хати, але, замовивши вже наперед квитки (їх трудно було дістати), був на виставі й реготався разом з усіма.

***Антоніна Куліш**, дружина драматурга*

Опрацьовуємо прочитане

1. Що лежить в основі сюжету комедії «Мина Мазайло»?
2. Де відбувається дія твору?
3. У чому полягає трагікомічність розв'язки твору?
4. Яке враження на вас справила розповідь Антоніни Куліш про доктора Алмазова? Пригадайте, у якій частині п'єси та за яких обставин згадується його прізвище. Чи не варто було, на вашу думку, письменникові виконати його прохання? Чому ви так вважаєте?

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

◆ ПЕРСОНАЖІ П'ЄСИ

Майже всі персонажі «Мини Мазайла» зображені без психологічної деталізації. Вони виступають носіями низки соціально-культурних стереотипів і через це є впізнаваними для глядачів. Недарма Ю. Лавріненко зауважив: *«Персонажі схоплені в таких найсуттєвіших і оголених їх рисах, що цілий ряд типів остався в пам'яті глядача, немов маски старого вертепного українського театру чи commedia dell'arte».*

Найбільш повно представлено образ Мини: автор навіть намагається розкрити мотиви його вчинку, щоправда, й тут дещо бракує індивідуалізації — наголос ставиться лише на комплексі меншовартості. Ось як сам герой пояснює зміну прізвища: *«Ще малим, як оддав батько в город до школи, першого ж дня на регіт взяли: Мазайло! Жодна гімназистка не хотіла гуляти — Мазайло! За репетитора не брали — Мазайло! На службу не приймали — Мазайло! Од кохання відмовлялися — Мазайло!»* Такі нарікання хоч і можуть викликати співчуття до персонажа, однак усе ж сприймаються в комічному ключі.

Йосип Гірняк у ролі Мини Мазайла в постановці театру «Березіль» (*1929*)

Але й Мокій (молодший Мазайло), палкий прихильник «укрмови», теж не викликає особливого захоплення. На початку п'єси автор дає йому таку характеристику: *«Увійшов Мокій, юнак з чорним висипом під носом і по підборіддю, з мрійними, але злими очима».* Драматург ніби навмисне «розчаровує» глядачів у їхніх пошуках позитивного персонажа. Адже навіть любов Мокія до всього українського подекуди набуває комічного вияву. Скажімо, коли він робить антропологічні заміри дівчини, якій симпатизує, щоб переконатися, що вона таки українка (мовляв, у справжніх українських дівчат неодмінно мають бути довгі ноги та великі груди).

За однією з функцій образ Мокія співзвучний з образом другорядної героїні, учительки «правильних проізношеній» Баронової-Козино. У той час, коли вчителька «русифікує» Мину, вивчаючи з ним вірш «Сенокос» (*«Пахнєт сєном над лугами…»*), Мокій у сусідній кімнаті, ніби змагаючись, «українізує» дівчину Улю, пропонуючи їй прочитати український вірш «Під горою над криницею…».

Уля, яка щойно дізналася про свою українську «антропологію», скоро вже й сама доводить подрузі переваги *«укрмови»*: *«Або по-вкраїнському — одружитися з нею… Це ж не те, що «жениться на ней»… Одружитися з нею, чуєш? З нею… Тут чується зразу, що жінка рівноправно стоїть поруч з чоловіком, це краще, як «жениться на ней», — ти чуєш?»* Зрозуміло, що Улю не так мова приваблює, як сама перспектива одружитися. Розуміє це й подруга, яка роз'яснює, що й до чого: *«Дуреля ти. Чи одружиться хто з тобою, чи жениться на тобі — однаково будеш: не на і не поруч, а під, під, ідійотко. Та це ти вже, я чую, од Моки набралася!»*

Важливими персонажами є тьотя Мотя Розторгуєва з Курська та дядько Тарас Мазайло з Києва. Хоча за ідейними поглядами вони антагоністи і по-різному

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

ставляться до зміни прізвища, усе ж мають немало спільного. У них автор утілив цілий набір стереотипів, упереджень та забобонів, зокрема й стосовно української культури. Ось тьотя Мотя цілком щиро висловлює обурення побаченим на харківському вокзалі: *«Не бачили, не читали? «Харків» — написано. Тільки що під'їхали до вокзалу, дивлюсь — отакими великими літерами: «Харків». Дивлюсь — не «Харьков», а «Харків»! Нащо, питаюсь, навіщо ви нам іспортілі город?»* На думку героїні, *«прілічнєє бить ізнасілованной, нєжелі україінізірованной»*, а основний її аргумент у дискусії такий: *«Єтого нє может бить, потому што єтого нє может бить нікада»*. Цей образ швидше нагадує українофобську маску, комічно-гротесковий силует певного соціально-культурного явища, аніж людський характер.

Наталія Ужвій у ролі тьоті Моті в постановці театру «Березіль» (*1929*)

Образ дядька Тараса також «силуетний». Його затятість в обстоюванні думок, що їх він вичитує зі свого записника, наближається до крайньої межі, за якою людина перестає слухати й розуміти співрозмовника. Охоплений підозрами та страхами, він переконаний, що українізація — це не що інше, як підступний задум антиукраїнських сил: *«Їхня українізація — це спосіб виявити всіх нас, українців, а тоді знищити разом, щоб і духу не було…»*. (Та зауважимо, що цей його вислів став пророчим.) Налаштованість на конфронтацію, зацикленість на дріб'язкових фактах та сумнівних критеріях в оцінці людей, духовна обмеженість — усі ці риси є як у дядька Тараса, так і в його антагоністки тьоті Моті.

Коментар фахівця

Усі постаті комедії — тільки легкі й дотепні маски, і спроби знайти політичний зміст у комедії тільки позбавлять її головної її прикмети — нечуваної в українському театрі легкості. Добрі мені позитивні герої комсомольці, що приходять у чужу хату з футбольним м'ячем і — «бах ногою м'яча» — і при цьому проповідують таку суспільну систему, де кожний буде тільки нумером, — «всесвітню нумерну систему». Добрий мені позитивний герой Мокій, що мало не плаче від віршика «Під горою над криницею горювали брат з сестрицею» і «як стане коло української афіші — читає-читає, думає-думає, чи справжньою написано мовою, чи фальшивою!» Що ж уже казати про дядька Тараса!

Ні, Куліш не був тієї думки, що українське питання вирішується в хаті Мини Мазайла на Холодній Горі, і то в змаганні сповненого правильних проізношеній віршика «Пахнет сеном над лугами» з таким маленьким, але, Господи, яким же жалісним «Під горою над криницею». Звичайно, час від часу в цьому граціозному перегоні масок виблискують колючі політичні репліки, але це тільки той перець, яким присипано традиційну комедію-балет про кружляння без ладу, мети й системи людців, поглинених формою життя, чи то буде всесвітня нумерна система, чи позірність прізвища.

***Юрій Шерех**, літературний критик*

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Опрацьовуємо прочитане

1. Складіть схему персонажів твору. Поділіть їх на групи залежно від ставлення до зміни прізвища.

Запрошуємо до дискусії

2. Оберіть для себе роль певного персонажа комедії «Мина Мазайло». Захистіть позицію цього персонажа щодо зміни прізвища Мазайло. Призначений модератор дискусії визначає учасника, який був найбільш переконливим.

Читацький практикум

У розділі «Читацький практикум» електронного додатка до підручника знайдіть і виконайте завдання до твору М. Куліша «Мина Мазайло».

Опрацьовуємо прочитане

1. Яких незручностей завдало Мині Мазайлові його прізвище? Що турбувало його дочку та дружину? Як ви гадаєте, проблеми були справжніми чи надуманими?
2. У чому комічність і трагічність розмови, у якій герої з'ясовують, хто такі українці?
3. Схарактеризуйте персонажів тьотю Мотю і дядька Тараса. Яка їхня функція у творі? Висловте своє ставлення до цих персонажів.
4. Назвіть імена комсомольців, які беруть участь у дискусії родини Мазайлів. Хто з них діє в запропонованому уривку? Яке враження справили на вас ці персонажі? Схарактеризуйте їхню роль у творі.
5. Що говорять про українізацію Мина Мазайло і дядько Тарас? Як ви сприймаєте ці репліки — як ще одну деталь до зображення комічних характерів персонажів чи як висловлення гіркої правди і передбачення подальших трагічних подій?
6. Уявіть, що ви перекладач і перекладаєте комедію «Мина Мазайло» якоюсь іншою мовою. Які труднощі могли б у вас виникнути? Поміркуйте, як би ви передали розмову Рини, Мокія та Улі про слова *бразолійний, бриніти*.

Виявляємо творчі здібності

7. Оберіть уривок із п'єси «Мина Мазайло» для інсценізації. Розподіліть ролі, виберіть режисера. Інсценізуйте уривок. Представте свою інсценізацію на загальношкільному заході.

Виявляємо обізнаність у сфері культури

8. Перегляньте фільм «Мина Мазайло» (1991, реж. С. Проскурня). Визначте, які переваги має фільм, порадьте його подивитися своїм знайомим. Напишіть анонс фільму.
9. З'ясуйте, чи йдуть вистави за творами М. Куліша в театрах вашого міста (або найближчого до вас районного/обласного центру). За можливості разом відвідайте театр або перегляньте в мережі Інтернет вистави за творами М. Куліша. Організуйте обговорення вистави. Напишіть відгук на виставу. Опублікуйте відгук у шкільній газеті, соціальній мережі тощо.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Запрошуємо до бібліотеки

Завітайте до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника та знайдіть п'єси М. Куліша «Маклена Граса», «Патетична соната», «Народний Малахій»; твори І. Сенченка, В. Домонтовича, М. Йогансена, В. Гжицького, А. Любченка, О. Слісаренка, Д. Гуменної. Ознайомтеся з творами та обговоріть їх у класі.

Виявляємо творчі здібності

Використовуючи ілюстративний матеріал із віртуальної картинної галереї в електронному додатку до підручника, підготуйте мультимедійну презентацію на тему «Розстріляне відродження».

ПОВТОРЮЄМО ТА УЗАГАЛЬНЮЄМО

1. Що означає поняття «розстріляне відродження»?

А творчість митців, яких було страчено в 1920—1930-х рр.
Б літературний процес 1910-х рр.
В літературно-мистецьке покоління 1920-х рр.
Г створення Спілки радянських письменників у 1934 р.

2. Яка з названих літературних груп була об'єднанням українських футуристів?

А ВАПЛІТЕ
Б «Плуг»
В «київські неокласики»
Г «Нова генерація»
Д «Гарт»

3. Установіть відповідність між іменами письменників і твердженнями про них.

Письменник

1 М. Хвильовий
2 М. Рильський
3 Ю. Яновський
4 М. Куліш

Твердження

А створив роман, однією з тем якого є становлення українського кіно
Б розпочав літературну дискусію 1925—1928 рр.
В написав твір у жанрі сатиричної комедії
Г у фіналі його твору герой посилає поцілунок місту
Д належав до групи «неокласиків»

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

4. Установіть відповідність між іменем персонажа і цитатою з твору.

Персонаж

1 Тамара Василівна
2 доктор Тагабат
3 дід Панько
4 Богдан

Цитата

А *«Про що, властиво, він писав? Ніде протягом сотні сторінок не здибав він людини — того, що мучиться й прагне, що божевільні пориви зароджує в болі, того, що нидіє і буяє, плазує й підноситься на верховини».*

Б *«Ви були коли-небудь на річці на Осколі, що тече Харківщиною нашою аж у річку Північний Донець? Не були? Побувайте!»*

В *«Море підкидало хвилі. Біля моря ми почували себе сильнішими. Далеке Місто тонуло в тумані наступаючого вечора».*

Г *«З далекого туману, з тихих озер загірної комуни шелестить шелест: то йде Марія».*

Д *«Письменник не так живе й не так росте, як проста собі людина».*

5. Схарактеризуйте історичні обставини, у яких розвивалась українська література в 1920-х рр.

6. Розкажіть про футуризм в українській літературі, літературну діяльність М. Семенка.

7. Поясніть значення і походження терміна «кларнетизм».

8. Визначте основні мотиви вивчених творів Є. Плужника.

9. Назвіть основні риси творчості «неокласиків».

10. Схарактеризуйте значення постаті М. Хвильового в українській літературі.

11. Висловте свою думку про те, чому В. Підмогильного можна назвати «єдиним справді великим українським прозаїком» (за Ю. Шерехом).

12. Доведіть, що роман Ю. Яновського «Майстер корабля» має ознаки неоромантизму.

i Визначити рівень засвоєння теми ви зможете за допомогою онлайн-тестів в електронному додатку до підручника.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Перлини західноукраїнської літератури

Матеріал цього розділу відкриває перед вами широкі можливості для усвідомлення єдності естетичних цінностей із морально-етичними.

Опрацьовуючи матеріал розділу, ви маєте змогу набути та виявити такі компетентності:

- **літературну** — уміння розповідати про розвиток української літератури в Західній Україні до 1939 року, називати її основних представників, давати загальну характеристику їхній творчості, виразно й усвідомлено читати поезії, коментувати їх, пояснювати умовність зображення, особливість і роль композиції для втілення головних думок твору;
- **ключові** — уміння знаходити необхідну інформацію, творчо використовувати довідкові матеріали, словники, висловлювати власні міркування про вартість мистецтва, грошей, почуттів людини тощо, спираючись на текст, проводити аналогії із сучасним життям.

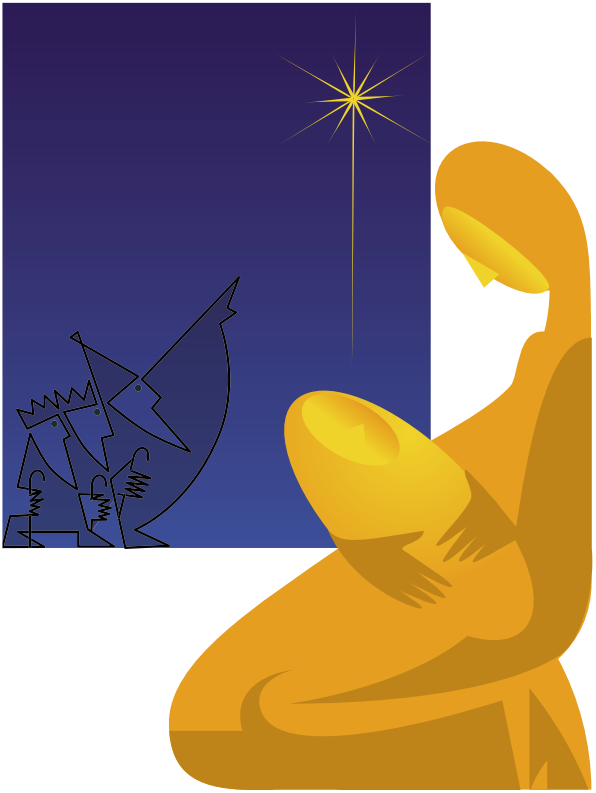

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Базар в Ужгороді
(*Йосип Бокшай, 1927*)

До початку XX століття західні українські землі — Східна Галичина, Північна Буковина й Закарпаття — входили до складу Австро-Угорської імперії. По завершенні Першої світової війни імперія припинила своє існування. Натомість у 1918 році постали нові держави, серед яких була й Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) зі столицею у Львові.

Унаслідок агресії польського війська ця Українська держава 1919 року припинила своє існування. Східна Галичина потрапила до складу Польщі, Північну Буковину окупувала Румунія, а Чехословаччина захопила Закарпаття.

Перед українським населенням постала загроза культурної асиміляції. Українські школи було перетворено на польсько-українські, а у Львівському університеті припинено роботу українських кафедр. Польська адміністрація всіляко придушувала український визвольний рух, що був природною реакцією на національні обмеження й переслідування.

За цих умов громадська роль літератури відчутно зросла. Письменники підтримували культурний розвиток західноукраїнського населення та сприяли піднесенню національної самосвідомості. Не обмежуючись ідейними пошуками, вони збагатили літературу новими художніми знахідками: сміливо сприймали зарубіжні традиції, зокрема такі мистецькі напрями, як імпресіонізм, символізм, експресіонізм, сюрреалізм.

На Гуцульщині
(*Осип Курилас, 1932*)

Собор Святого Юра на заході сонця
(*Олекса Новаківський, 1938*)

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Фрагменти оформлення
літературно-мистецького місячника «Митуса» (*1922*)

У Західній Україні в цей період існували й літературні організації. У Львові діяла група «Митуса», до якої входили Р. Купчинський, О. Бабій, В. Бобинський, Ю. Шкрумеляк та ін. Письменники християнського спрямування об'єдналися у групу «Логос» (Г. Лужицький, С. Семчук, В. Мельник, О. Назарук та ін.). Діяли також творчі об'єднання «Дажбог» (Б.-І. Антонич, Б. Кравців, Є. Пеленський), «Горно» (В. Бобинський, С. Тудор, Я. Кондра, О. Гаврилюк), «Дванадцятка» (Б. Нижанківський, З. Тарнавський, А. Курдидик, В. Гірний, В. Ковальчук та ін.).

Література цього періоду збагачується творами різних жанрів. Зокрема, високого рівня досягла лірика, у якій повною мірою розкрився талант видатного поета Б.-І. Антонича. Набула значного поширення історична проза, зокрема повісті О. Назарука, Ю. Опільського, А. Чайковського. Завоювала популярність творчість І. Вільде, що збагатила літературу новими жіночими образами. З'явилося немало драматичних творів: «Гетьман Мазепа» В. Пачовського, «Голгофа» Г. Лужицького, «Самсон» Д. Николишина та ін.

Незважаючи на несприятливі умови, література в Західній Україні плекала й поширювала національні ідеали та була важливим чинником духовного і громадського життя.

Опрацьовуємо прочитане

1. Обговоріть у малих групах і презентуйте висновки однокласникам та однокласницям.

- Якими були умови розвитку української літератури в Західній Україні?
- Які літературні організації діяли в Західній Україні?
- Про що свідчить існування в українській літературі Західної України різних мистецьких напрямів?

2. У зручній для вас формі занотуйте відомості про літературу Західної України.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Богдан-Ігор Антонич

(1909—1937)

Богдан-Ігор Антонич

Богдан-Ігор Антонич народився 5 жовтня 1909 року в селі Новиці на Лемківщині в сім'ї греко-католицького священика. Закінчив гімназію, вступив на філософський факультет Львівського університету. Студіював польську філологію. Входив до гуртка україністів при Товаристві прихильників освіти. Цікавився сучасною літературою, зокрема й українською. Добре знав і цінував поезію П. Тичини, М. Рильського, Є. Плужника.

Віршувати почав у гімназії, тоді ще польською мовою. В університеті перейшов на українську. Уперше опублікував свою поезію 1931 року в журналі «Вогні». Тоді ж захопився музикою й малярством. По закінченні університету, окрім поезії, писав ще й літературознавчі статті, фейлетони, працював над художніми перекладами. Його твори друкувалися у виданнях «Дзвони», «Вісник», «Назустріч», «Наша культура», «Ми». Деякий час був співредактором журналів «Дажбог» і «Карби». Випробував сили в прозі та драматургії (збереглись незакінчена новела «Три мандоліни», фрагмент повісті «На другому березі», лібрето до опери «Довбуш»).

Пам'ятний знак на батьківщині поета в с. Новиця (Івано-Франківська область)

Головним творчим набутком Б.-І. Антонича є поезія. Він видав збірки «Привітання життя» (1931), «Три перстені» (1934), «Книга Лева» (1936). А «Зелена Євангелія» (1938) й «Ротації» (1938) побачили світ уже після його смерті. Критики називали Б.-І. Антонича *«найбільшим після Франка національним поетом»*.

Помер Богдан-Ігор Антонич 6 липня 1937 року на двадцять восьмому році життя.

Сторінками спогадів

Антонич у цей час був немовби на роздоріжжі. Не знав, чому присвятити себе — музиці чи малярству. «Про поезію, — говорив мені не раз, — я якось не думав. Може, тому, що підсвідомо відстрашували мене труднощі, які прийдеться переломити при вивченні мови». Труднощі справді були великі,

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

бо Антонич розмовляв лемківським діалектом, а літературну українську мову треба було вивчати від початку.

***Ольга Олійник**, наречена поета*

Опрацьовуємо прочитане

1. Які факти життєвого та творчого шляху Б.-І. Антонича вас зацікавили, вразили, здивували? Про які факти ви хотіли б дізнатися більше? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість?
2. У зручній для вас формі (текст, план, таблиця, схема) складіть опорний конспект для розповіді про життєвий та творчий шлях Б.-І. Антонича.

Досліджуємо самостійно

3. Знайдіть у мережі Інтернет відеолекторій WiseCow і перегляньте лекцію про Б.-І. Антонича із циклу «Українська література в іменах». Як сучасний критик оцінює внесок Б.-І. Антонича в українську культуру? Якими фактами ви хотіли б доповнити розповідь про письменника? Про що ви хотіли б дізнатися більше?

ДОБРА НОВИНА
(«ЗЕЛЕНА ЄВАНГЕЛІЯ»)

Обкладинка першого видання збірки Б.-І. Антонича «Зелена Євангелія» (*1938*)

Ця поезія — радісний і піднесений, стилізований під євангельську «добру звістку» гімн «воскресінню», у якому органічно злилися мотиви весни й кола як універсальних символів. Погляд ліричного героя на світ вітаїстичний, як, приміром, у творах П. Тичини або Є. Плужника.

У першому катрені поет вибудовує панорамну картину весняної ночі. Асоціативно поєднуються яскраві образи: рух *«білих коней»* навколо гірського села, що потопає у квітучих садах, і червоний місяць — *«мов тюльпан»*. А у другому катрені картина звужується до ритуального столу для звершення особливої, язичницької «літургії» (*літургія* — один із різновидів богослужіння в християнській церкві). Світлий настрій передається через образи поклоніння *«стобарвній»* землі й *«доброї новини»* весняного оновлення.

Творчість Б.-І. Антонича міфологічна й асоціативна. Вона розрахована на ерудицію та інтуїтивне сприйняття. **Міфологізм** передбачає художнє переосмислення давніх міфів, як у цій поезії, що синтезує християнські та язичницькі уявлення в один образний комплекс. А досягається цей синтез шляхом **асоціативності** — несподіваного й дивного поєднання дуже різних образів, що сприймаються головним чином за допомогою інтуїції, а не логіки. Так, приміром, символіка образу *«білих коней»* на *«каруселі»* не потребує буквального потрактування.

Поезії Б.-І. Антонича багатозначні, адже сприйняття їх залежить і від асоціацій, ерудиції та культурного досвіду читача.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Коментар фахівця

Антоничева стихія — це занурення у глибини природи, в прапервісність світу, відчуття себе, свого духовного «я» ланкою в безконечному кільці метаморфоз…

***Микола Ільницький**, дослідник літератури*

Читацький практикум

Зелена Євангелія

Весна — неначе каруселъ,
на каруселі білі коні.
Гірське село в садах морель,
і місяць, мов тюльпан, червоний.

Стіл ясеновий, на столі
слов'янський дзбан, у дзбані сонце.
Ти поклоняйся лиш землі,
землі стобарвній, наче сон цей!

1934

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас поезія Б.-І. Антонича? Які почуття вона викликала? Можливо, у вас виникли запитання? Обговоріть їх з однокласниками, однокласницями та вчителями.
2. Як ви зрозуміли назву поезії? Які асоціації вона викликає? Поміркуйте, яку роль у розумінні змісту твору вона відіграє. У яких зорових образах ця назва розкривається?
3. Об'єднайтеся в малі групи, висуньте гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.
   - Чому поет порівнює весну з каруселлю?
   - Які реалії можуть бути приховані за образом *«білих коней»*?
   - Чому в поезії «Зелена Євангелія» названо багато кольорів, але немає зеленого?
   - Чому поет добирає до слова *«дзбан»* епітет *«слов'янський»*?
   - Як ви зрозуміли образ *«у дзбані сонце»*?
   - Чому поезія завершується образом сну?

Досліджуємо самостійно

4. З'ясуйте, художнім образом чи реалістичною деталлю в поезії постає червоний колір місяця. Можливо, для обґрунтування гіпотези вам знадобляться знання з фізики, астрономії та географії.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

5. Щоб дати уявлення про ліричного героя «Зеленої Євангелії», ваші однолітки склали «хмарину тегів». Якими словами ви доповнили б характеристику ліричного героя, які характеристики видаються вам хибними? Обґрунтуйте свої міркування.

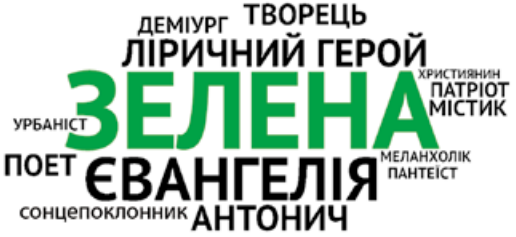

6. Складіть «хмарину тегів» до теми «Поезія «Зелена Євангелія» Б.-І. Антонича».

◆ РІЗДВЯНА КАЗКА
(«РІЗДВО», «КОЛЯДА»)

У літературі використовується художній прийом очуднення, або одивнення. Він полягає у формуванні автором несподіваного погляду на світ з метою вразити читачів. Цей погляд дещо казковий, адже виводить нас поза межі буденності, викликає подив і вражає свіжістю та новизною.

У вірші «Різдво» диво стається у звичайному містечку Дуклі. Саме там здійснюється різдвяна містерія, перетинаються реальний лемківський простір і священний час звершення дива!

Сани замість вертепу, а лемки в ролі волхвів. Ось вони вже перед новонародженим зі своїм дарунком. Це перша картина. А в другій композиція змінюється: вона стає стилізовано іконописною, хай і не в канонічному дусі. На тлі нічного містечка у *«сніговій завії»* — Марія зі світлим дарунком на долоні… Поезія асоціативна й багатозначна, у ній розкрито переживання свята, що стає органічною часткою людського буття.

У поезії «Коляда» спостерігаємо дещо подібне. Ясна Пані й Дитя, а попереду — дорога в *«синь незнану»*. Ще зима, а вже *«сняться веснянії сни»*. Зі сходом сонця розпочинається мандрівка — *«снігом стелиться життя»*. Усе це символічні образи, тлумачення яких залежить від конкретних читацьких асоціацій. І, можливо, ця химерна *«коляда»* не лише про Різдво, а й про початок будь-якого людського життя?

Коментар фахівця

Поета часто називають «містиком», але це дуже вузьке бачення. Адже Антонич шукає себе в різних формах — то він співець пантеїзму, то іде в сферу релігійної лірики. Ці пошуки є ознакою зацікавлення долею людства, яка зробила Антонича майстром поезії світового рівня.

***Роман Лубківський**, письменник*

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Читацький практикум

Коляда (*Віктор Зарецький, 1987*)

Різдво

Народився Бог на санях
в лемківськім містечку Дуклі.
Прийшли лемки у крисанях
і принесли місяць круглий.

Ніч у сніговій завії
крутиться довкола стріх.
У долоні у Марії
місяць — золотий горіх.

1934

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас ця поезія? Які емоції вона викликала у вас? Чим зацікавила, здивувала?
2. Чи всі слова в цьому тексті вам зрозумілі? З'ясуйте значення незрозумілих слів за словником.
3. Які «реалістичні» образи створює поет? Яким чином підкреслено їхню «реалістичність»?
4. Які символічні образи постають у творі?
5. Об'єднайтеся в малі групи, висуньте гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.
   - У поезії Б.-І. Антонича «реалістичні» лемки в крисанях принесли місяць, а Свята Діва Марія дарує золотий горіх. Горіхами в Україні на Різдво пригощали дітей і дорослих. З якою метою автор застосовує прийом «очуднення»? Наведіть інші приклади застосування цього прийому в поезії «Різдво».
   - З якою метою автор поєднує «реалістичні» і символічні образи?
   - Що символізує Різдво у творі?

Читацький практикум

Коляда

Тешуть теслі з срібла сани,
стелиться сніжиста путь.
На тих санях в синь незнану
Дитя Боже повезуть.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Тешуть теслі з срібла сани,
сняться веснянії сни.
На тих санях Ясна Пані,
очі наче у сарни.

Ходить сонце у крисані,
спить слов'янськеє Дитя.
Їдуть сани, плаче Пані,
снігом стелиться життя.

1934

Коляда
(*Олекса Новаківський, 1910*)

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас ця поезія? Які асоціації викликала? Чим зацікавила, здивувала? Поділіться своїми враженнями з однокласниками.
2. Що таке коляда? Що ви знаєте про історію, традиції коляди?
3. Об'єднайтеся в малі групи, проведіть дослідження, зробіть висновки й презентуйте однокласникам та однокласницям. Ви пам'ятаєте, що Б.-І. Антонич був сином греко-католицького священика і, безумовно, добре знав історію релігійних свят, обрядів. Доведіть, що двоїстість коляди, яка збереглася в народі, знаходить відтворення в поезії Б.-І. Антонича «Коляда»:
   - на рівні образної системи;
   - на лексичному рівні;
   - у будові вірша.
4. Оберіть рівень складності, виконайте завдання та презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.
   - ◔ Доведіть або спростуйте тезу: «Вірші Б.-І. Антонича «Різдво» і «Коляда» пов'язані між собою тематично».
   - ◑ Доведіть або спростуйте тезу: «Вірші Б.-І. Антонича «Різдво» і «Коляда» пов'язані між собою на рівні образної системи».
   - ◕ Доведіть або спростуйте тезу: «Вірші Б.-І. Антонича «Різдво» і «Коляда» — це своєрідний диптих, пов'язаний одним сюжетом».
   - ● Прочитайте висловлювання Р. Лубківського про поезію Б.-І. Антонича. Напишіть есей, розкрийте в ньому провідну тезу висловлювання письменника.

Виявляємо обізнаність у сфері культури

5. У мережі Інтернет знайдіть і послухайте пісні, літературною основою яких стали вірші Б.-І. Антонича «Різдво» і «Коляда». Яке враження вони на вас справили? Твори в чиєму виконанні вам сподобалися найбільше? Чому?

Готуємо проект

6. Дослідіть образ поета Б.-І. Антонича у творах мистецтва. Презентуйте однокласникам та однокласницям свою роботу (у формі мультимедійної презентації, усного журналу, літературно-музичної композиції тощо).

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Осип Турянський

(1880—1933)

Осип Турянський

Осип Васильович Турянський (псевдонім Іван Думка) народився 22 лютого 1880 року в селі Оглядові на Львівщині. Навчався у Львівській українській гімназії, закінчив філософський факультет Віденського університету, згодом захистив докторську дисертацію. В університеті захопився літературою, писав новели.

Декілька років був учителем у Перемишлянській гімназії. Восени 1914 року письменника мобілізували до війська й відправили на сербсько-австрійський фронт. Наступного року він потрапив до сербського полону. Був у таборі інтернованих осіб в Італії. Після Першої світової війни жив у Відні, викладав в університеті.

1923 року письменник повернувся до Галичини й розгорнув активну літературну діяльність, брав участь у заснуванні видавництва «Журавлі», у якому друкував свої твори. Не полишав викладацької праці: учителював у Яворівській та Дрогобицькій гімназіях, у державній польській школі Львова. У його літературній спадщині переважає проза, зокрема повість-поема «Поза межами болю» (1917—1921), повісті «Дума пралісу» й «Син землі», збірник оповідань «Боротьба за великість».

Помер Осип Турянський 28 березня 1933 року.

Опрацьовуємо прочитане

1. Які факти життєвого та творчого шляху Осипа Турянського вас зацікавили, вразили, здивували? Про які факти ви хотіли б дізнатися більше? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість?
2. У зручній для вас формі (текст, план, таблиця, схема) складіть опорний конспект для розповіді про життєвий та творчий шлях Осипа Турянського.
3. Скористайтеся довідковою літературою, матеріалами мережі Інтернет і знайдіть цікаві факти про письменника, його творчий, життєвий шлях, його родину, друзів. Ознайомте із цими фактами однокласників та однокласниць (у формі виступу на уроці з повідомленням, на своїй сторінці в соціальній мережі, у дружньому спілкуванні).

Читаємо взірці української художньої літератури

Завітайте до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника та знайдіть твір О. Турянського «Поза межами болю». Прочитайте його. Порівняйте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статтях підручника.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Людина і війна («Поза межами болю»)

◆ ІСТОРИЧНЕ ТА БІОГРАФІЧНЕ ПІДҐРУНТЯ

Світові війни мають глобальний характер. Вони спричиняють численні людські жертви. Перша світова війна спалахнула влітку 1914 року й обернулась для народів Європи справжньою катастрофою: забрала понад 10 мільйонів життів солдатів та цивільного населення. Вона не була українською війною, однак сотні тисяч українців брали в ній участь — воювали по різні боки фронту. І потрапляли туди не з власної волі, а були мобілізовані до російського або австрійського війська. Мусили захищати не батьківщину, а чужі державні інтереси.

1914 року вчитель і письменник Осип Турянський теж був узятий до австрійського війська. Опинився на австрійсько-сербському фронті, а згодом — у сербському полоні. Узимку 1915 року серби мали перейти через засніжені албанські гори. Із собою повели 60 тисяч полонених. Цей перехід одержав назву «дороги смерті»: 45 тисяч бранців загинуло від холоду, голоду і хвороб.

«Дорогою смерті» пройшов і Осип Турянський. Вижив дивом: його врятував лікар Василь Романишин, про якого письменник тепло згадав у передньому слові до твору. Дуже цінував О. Турянський духовну підтримку рідних — не випадково твір присвятив дружині й синові. Думка про близьких людей додавала йому сил, у часи зневіри наповнювала життя сенсом.

Автор вважав, що має обов'язок перед тими, хто не вижив. Його повість — це спогад про всіх загиблих, нагадування про жахи війни й застереження майбутнім поколінням.

Похорон
(*Олександр Богомазов, 1920*)

◆ ПРОБЛЕМНО-ТЕМАТИЧНА ОСНОВА

Письменник звернувся до **теми воєнного лихоліття**, уже маючи за плечима особистий досвід та свіжі враження. Він розповів про поневіряння сімох полонених, котрих безжальна доля поставила перед лицем смерті: розкрив їхні душевні стани й переживання. А ключову **проблему людини** осмислив у дусі **експресіонізму**.

Експресіонізм постав як реакція на духовну кризу початку XX ст. У ньому переважає трагічне світовідчуття, а ідейну основу становить конфлікт людини з негуманним світом.

Цей конфлікт розкривається через низку проблем, які постають перед героями твору: проблеми родини й родинних цінностей, милосердя, дружби та взаємної підтримки. У «межовій» ситуації герої вповні розкривають себе: близькість смерті «оголює» їхні душі, показує справжню сутність кожного.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Письменник звинуватив суспільство, у якому панують жадоба безмежної влади та збагачення. Фальшивим цінностям він протиставив ідею гуманізму.

Коментар фахівця

Антивоєнне, гуманістичне звучання роману, ідея перетворення світу силою людського духу й любові, експресіоністична поетика підносять роман «Поза межами болю» в один рівень із кращими європейськими творами на воєнну тематику.

***Наталя Мафтин**, дослідниця літератури*

ЖАНР, ХУДОЖНЯ ОРГАНІЗАЦІЯ, ПЕРСОНАЖІ

Автор супроводив твір промовистим підзаголовком — «Картина з безодні». Це, звичайно, метафора, адже йдеться про безодню внутрішню, що вимірюється передсмертними стражданнями. У моторошній «картині» змінюються переживання, думки й марення кількох приречених на смерть — саме вони опиняються на передньому плані, натомість подієвий складник майже не розвивається.

Поема в прозі — ліро-епічний прозовий твір, що відзначається властивою для поеми фрагментарністю в змалюванні подій.

Твір прозовий (хоч і тяжіє до ритмізації художнього мовлення), а за обсягом нагадує повість. У ньому є «зовнішній» і «внутрішній» (психологічний) сюжети. Це й дозволяє визначити «Поза межами болю» як **поему в прозі** — твір, що поєднує епічний і ліричний компоненти (з переважанням останнього).

Поема має переднє слово й п'ять частин. На початку — масова хода полонених: «*…голод і мороз ведуть їх на стрічу смерті*». А вже в першій частині з безликої маси вирізняються семеро втікачів, котрі залишають «*дорогу смерті*», маючи лише слабку надію на порятунок. Це вояки австрійської армії, а нині військовополонені: українці Оглядівський і Добровський, австрієць Штранцінгер, поляк Пшилуський, угорець Сабо, серби Ніколич і Бояні.

Утікачі мають кимось пожертвувати: узяти одяг найслабшого й розпалити вогонь. Основою першої частини є моторошний танець — у такий спосіб постановили визначити жертву: хто перший утратить сили і впаде («*…доля сама вирішить, кому з нас найскорше вмерти*»). Це дивне, страшне й драматичне випробування.

В уста героїв автор вкладає слова протесту: «*Хай би боги, царі і всі можновладці, що кинули людство у прірву світової війни, перейшли оце пекло мук, у якому люди караються! Хай би вони самі відчули й пізнали бездонну глибінь людського страждання!*». Письменник послідовно реалізує свій задум: прагне виразити відчуття катастрофи — показати пекельну безодню війни.

Іде з життя знесилений Бояні, а його товариші нарешті розпалюють вогонь. Вогнище визначає простір, навколо якого все й відбувається в наступних трьох частинах. Немов у калейдоскопі, змінюються різні фрагменти: монологи й діалоги героїв, їхні спогади, думки, переживання, марення. Лиш остання, п'ята частина

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

організована дещо інакше: Оглядівського знаходять серед померлих і повертають до життя.

Усі герої не з власної волі опинились на війні. Вони хоч і стали заручниками чужих злих і корисливих намірів, але й у цих умовах залишаються людьми. Кожен з них війну переживає як особисту трагедію. Штранцінгер притискає до себе скрипку. Він осліп через поранення, його мати померла з горя, а наречена наклала на себе руки. Пшилуський дізнався про зраду дружини, і через це болить його душа. Молодий хлопець Бояні перед смертю кличе матір. Організатор танцювальних вечорів Добровський пригадує мирні часи. А Оглядівський до болю переживає за найближчих людей, дружину й сина.

У жорстокому випробуванні родина лишилась чи не єдиною духовною опорою. Її утрата позбавила Штранцінгера й Пшилуського душевних сил. А в душі Оглядівського, навпаки, світлі думки про кохану дружину й сина стали головним чинником у боротьбі за життя.

Читацький практикум

i У розділі «Читацький практикум» електронного додатка до підручника знайдіть і виконайте завдання до твору О. Турянського «Поза межами болю».

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справив на вас твір О. Турянського «Поза межами болю»? Які почуття, емоції викликав? Які запитання у вас виникли? У який спосіб ви могли б знайти на них відповіді?
2. Які враження автора покладено в основу твору «Поза межами болю»?
3. Який підзаголовок має твір? Кому письменник його присвятив?
4. Хто є оповідачем у творі? Яким описом починає свою розповідь оповідач?
5. Як сталося, що семеро полонених *«відійшли набік від «шляху смерті»*? Що об'єднує цих людей? Як склалися їхні долі?
6. Складіть «анкети» персонажів, указавши ім'я, прізвище, національність, фах, сімейний стан, інші відомості. Що спільного між цими людьми?
7. Об'єднайтеся в малі групи, висуньте гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.
   - Чому автор позбавив своїх персонажів імен, залишивши їм тільки прізвища?
   - Чому автор указує національність своїх персонажів?
   - Що допомагає оповідачу вижити?
8. Оберіть рівень складності й виконайте завдання.
   - ◔ Чому твір О. Турянського має жанрове визначення *поема в прозі*?
   - ◑ Поясніть значення назви «Поза межами болю».
   - ◕ Визначте особливості стилю твору О. Турянського. До якого літературного напряму можна віднести цей твір?
   - ● З якими творами західноєвропейської літератури в ідейно-тематичному плані перегукується твір «Поза межами болю»?

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Виявляємо обізнаність у сфері культури

9. Знайдіть у мережі Інтернет екранізацію твору О. Турянського «Поза межами болю», здійснену режисером Ярославом Лупієм у 1989 р. Твір якого мистецтва — літератури чи кіно — справив на вас більший емоційний вплив? Чому? Поділіться своїми враженнями з однокласниками та однокласницями.

10. Завітайте до віртуальної картинної галереї в електронному додатку до підручника. Поміркуйте, картини яких майстрів могли б стати ілюстраціями до твору О. Турянського.

Виявляємо творчі здібності

11. Напишіть есей на тему «Антивоєнне спрямування твору «Поза межами болю».

Запрошуємо до бібліотеки

Завітайте до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника та прочитайте інші твори представників західноукраїнської літератури. Обговоріть твори у класі.

ПОВТОРЮЄМО ТА УЗАГАЛЬНЮЄМО

1. Укажіть рядок, у якому вказано назви віршів Б.-І. Антонича, об'єднаних спільним мотивом.

А «Різдво», «Коляда»
Б «Зелена Євангелія», «Різдво»
В «Зелена Євангелія», «Коляда»
Г «Коляда», «Поза межами болю»

2. Укажіть рядок, у якому подано визначення жанру твору О. Турянського «Поза межами болю».

А ліро-епічний прозовий твір, що відзначається властивою для поеми фрагментарністю у змалюванні подій
Б невеликий епічний твір про незвичайну подію з несподіваним фіналом
В великий складний епічний твір, у якому широко зображено життя багатьох персонажів
Г невеликий епічний твір, сюжет якого заснований на одному або кількох епізодах із життя небагатьох персонажів

3. Поезії Б.-І. Антонича властиве поєднання різних образів, що сприймаються головним чином за допомогою інтуїції. Яку назву має ця особливість?

А асоціативність
Б міфологізм
В очуднення
Г реалізм

Визначити рівень засвоєння теми ви зможете за допомогою онлайн-тестів в електронному додатку до підручника.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Під чужим небом

Матеріал цього розділу відкриває перед вами широкі можливості для усвідомлення того, що життєва позиція кожного впливає на розвиток усієї країни, значення свободи для духовного розвитку, активної життєвої позиції як вияву європейськості.

Опрацьовуючи матеріал розділу, ви маєте змогу набути та виявити такі компетентності:

- **літературну** — уміння розповідати про історичні умови і функціонування української літератури за кордоном; розкривати особливості художнього осмислення долі України в поезії Є. Маланюка, характеризувати погляди митця на призначення поезії; коментувати зміст роману І. Багряного «Тигролови», визначати його жанрові особливості, характеризувати образи, висловлювати власне ставлення до основних проблем, порушених у творі;
- **ключові** — здатність виявляти ініціативу, готовність брати на себе відповідальність; розуміння зв'язку історичного минулого із сучасністю; уміння толерантно відстоювати власну позицію в дискусії; уміння використовувати різноманітні читацькі стратегії, утілювати власні задуми в життя, логічно та виразно висловлювати власні думки, використовуючи навички критичного мислення.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Обкладинка журналу «Український скиталець» (*1923*)

Обкладинка альманаху «МУР» (*1946*)

Після поразки визвольних змагань 1917—1921 років чимало учасників національного руху опинились у вигнанні. Серед них були й письменники, котрі, на відміну від літераторів радянської України, виробили альтернативний погляд на теперішнє й майбутнє своєї Батьківщини.

Вони мали більш тісні контакти з європейським письменством, ефективніше засвоювали новий мистецький досвід. Були й більш вільними: не залежали від радянської ідеології й цензури, а покладались переважно на власні естетичні пріоритети та ідейні переконання. Їхній погляд «із відстані» хоч і не враховував усієї конкретики сучасного українського життя, однак дозволяв по-філософському осмислювати історію, сучасність і майбутнє України.

Значна кількість емігрантів опинилась у Чехословаччині, де для них у Празі відкрили Український вільний університет і Український високий педагогічний інститут ім. Михайла Драгоманова, а в Подєбрадах — Українську господарську академію. Літературно-мистецьке життя представляла «**Празька школа**» — неформальне творче об'єднання однодумців.

До «Празької школи» відносять Євгена Маланюка, Юрія Клена, Олексу Стефановича, Оксану Лятуринську, Олега Ольжича, Олену Телігу, Леоніда Мосендза, Юрія Дарагана, Наталю Лівицьку-Холодну та ін. Більшість із них були поетами: натхненним словом виховували нове покоління вольових і відповідальних за долю нації українців.

Друга світова війна додала до еміграційного руху багатьох утікачів із радянської України, які рятувалися від тоталітарного сталінського режиму. З їхньої ініціативи в повоєнній Німеччині було засновано «**Мистецький український рух**» (**МУР**). До нього ввійшли письменники й критики Іван Багряний, Віктор Домонтович, Ігор Костецький, Іван Майстренко, Юрій Шерех, Улас Самчук, Юрій Косач, Володимир Державин, Михайло Орест, Василь Барка, Докія Гуменна, Тодось Осьмачка та ін. МУР поставив перед собою важливе завдання — піднести якість українських творів до рівня найкращих зразків світового письменства, але при цьому не втратити національної самобутності.

Значна частина українських емігрантів у 1950-ті роки переїхала до США: Григорій Костюк, Юрій Шерех, Василь Барка, Улас Самчук, Докія Гуменна. утворили літературне об'єднання «**Слово**», що продовжувало й розвивало традиції «Мистецького українського руху». У США також діяла **Нью-Йоркська група** українських поетів, до якої входили Богдан Бойчук, Юрій Тарнавський, Емма Андієвська, Богдан Рубчак, Віра Вовк, Марко Царинник, Марія Ревакович та ін.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Версаль. Дахи міста
(*Зінаїда Серебрякова, 1924*)

Прага
(*Адальберт Ерделі, 1930-ті*)

Коли Україна здобула державну незалежність, еміграційна література стала доступною для всіх українців. Нині вона є важливою складовою мистецького й духовного надбання нашого народу.

Опрацьовуємо прочитане

1. Обговоріть у малих групах і презентуйте висновки однокласникам та однокласницям.
- Чинники виникнення української еміграційної літератури у XX ст.
- Осередки та творчі об'єднання українських письменників-емігрантів.

2. Складіть «хмарини тегів» на теми «Українська еміграційна література 30-х рр. XX століття», «Українська еміграційна література другої половини XX століття». Презентуйте їх однокласникам та однокласницям.

Запрошуємо до дискусії

3. Подискутуйте на тему: «Переваги та втрати митця в еміграції».

Готуємо проект

4. Під час опрацювання теми «Еміграційна література» радимо підготувати проекти:
- «Празька школа»
- «Творчі долі. Друга еміграція»

Коментар фахівця

Поезія емігрантів відчула й передала втрату не тільки сподіваних ідеалів, а й рідної землі, батьківщини, що викликало в ній історичні мотиви в своєрідному аспекті — оживлення історії в собі, присутність в єстві ліричного героя далекого і близького минулого через зміщення часових та просторових площин. Чужина — прихильною чи ворожою вона б не була — породжувала в поетів комплекс біженця, якого постійно супроводжує «хрест доріг», що його кожному треба нести на свою Голгофу.

***Микола Ільницький**, дослідник літератури*

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Євген Маланюк

(1897—1968)

Євген Маланюк

Євген Маланюк на початку Першої світової війни, під час навчання в Київській школі прапорщиків (*1914*)

Євген Филимонович Маланюк народився 1 лютого 1897 року в містечку Новоархангельську, що на Херсонщині (нині Кіровоградська область). Середню освіту одержав у Єлисаветградському реальному училищі, навчався в Петербурзькому політехнічному інституті.

Під час Першої світової війни був на фронті. Згодом брав активну участь у національно-визвольних змаганнях. А після падіння Української Народної Республіки емігрував, потрапив до табору інтернованих осіб поблизу польського міста Каліша. Поезію писав ще зі школи, але по-справжньому захопився творчістю, коли був у таборі. Тоді разом з однодумцями видавав журнал «Веселка», надрукував у ньому свої вірші. 1923 року переїхав до Чехословаччини, де закінчив Українську господарську академію, працював інженером.

Лише 1925 року видав свою першу поетичну збірку «Стилет і стилос». Віра в майбутню перемогу становить її ідейний зміст. Адже після поразки національно-визвольних змагань загострилась потреба долати зневіру й розчарування, підтримувати натхненним словом українську громаду. На це головним чином і була спрямована поезія Є. Маланюка.

З 1929 року він жив і працював у Варшаві, входив до літературної групи «Танк». Варшавський період був плідним у творчому плані: тоді поет видав нові збірки «Земля й залізо», «Земна мадонна», «Перстень Полікрата», «Вибрані поезії».

А після Другої світової війни Є. Маланюк жив у Німеччині, був учасником Мистецького українського руху, згодом переїхав до США. Працював інженером, але й не забував про творчість: опублікував поетичні книжки «Влада», «Остання весна», «Серпень» та ін.

Євген Маланюк є автором багатьох публіцистичних і літературно-критичних статей. Видав їх у збірниках «Книга спостережень» та «Нариси з історії нашої культури».

Помер Євген Маланюк 16 лютого 1968 року в Нью-Йорку.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Опрацьовуємо прочитане

1. Які факти життєвого та творчого шляху Євгена Маланюка вас зацікавили? Про які факти ви хотіли б дізнатися більше? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість?
2. У зручній для вас формі (текст, план, таблиця, схема) складіть опорний конспект для розповіді про життєвий та творчий шлях Євгена Маланюка.
3. Скористайтеся довідковою літературою, матеріалами мережі Інтернет і знайдіть цікаві факти про письменника, його творчий, життєвий шлях, його родину, друзів. Ознайомте із цими фактами однокласників (у формі виступу на уроці з повідомленням, на своїй сторінці в соціальній мережі, у дружньому спілкуванні).

Коментар фахівця

Світова війна закінчилася для Євгена Маланюка в лютому 1918 року. Проте склалося так, що після короткої відпустки йому знову довелося воювати: він став на захист Української держави. На нього чекали ще три роки війни. Війни, у якій тричі доводилося здавати ворогові Київ, у якій був «кривавий листопад» 1919 року, коли внаслідок жорстоких боїв та тифу в сотнях залишалося 5—10 бійців, а полки нараховували 50—60 багнетів.

***Леонід Куценко**, дослідник літератури*

З ВІРОЮ В ПЕРЕМОГУ
(«УРИВОК З ПОЕМИ»)

Назва «Уривок…» підкреслює, що, на переконання поета, боротьба українців за волю ще триває. Адже вірш написано 1924 року, коли вже минув перший пекучий біль від поразки в національно-визвольних змаганнях і настав час прийняти цю подію не лише як утрачений шанс відродити державу, а як один з етапів на шляху до безсумнівної перемоги в майбутньому. І тоді «поему» буде завершено.

Автор проводить лінію спадкоємності в боротьбі українців за незалежність. І він сам учасник цієї боротьби, гордий *«праправнук січовика»*. Про це свідчить і епіграф, слова бельгійського поета Еміля Верхарна: *«Je suis un fils de cette race…»* (*«Я син своєї раси…»*).

Дослідник В. Панченко відзначив: *«Противник матеріалізму, Євген Маланюк вірив у Дух і Волю, тому й узявся за божевільно складне завдання: «перекодувати» українську вдачу, сформувати нового українця, випекти з його душі комплекси раба-малороса, породжені хворобами бездержавності»*. Поет послідовно вибудовував тяглість традиції воїнів, тому й з української історії вирізнив лінію визвольної боротьби: згадав запорожців, воїнів Богдана Хмельницького, гетьмана Івана Мазепу, повстанців-гайдамаків та їхніх лідерів Максима Залізняка й Івана Гонту. Свобода понад усе, ліпше загинути в боротьбі, але не миритися з рабством. Саме такою є життєва філософія «раси» воїнів, що з нею ототожнив самого себе автор поезії.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Алюзія — натяк, що відсилає до певного сюжету чи образу, культурного явища, історичної події в розрахунку на проникливість читача, який може цей натяк зрозуміти.

У творі чимало алюзій, і не лише історичних. Очевидно, що вірш розрахований на достатньо ерудованого українського читача. Утверджуючи волелюбний дух народу, автор в одному місці фактично цитує Т. Шевченка (*«Вставайте! Кайдани порвіте!»*). А полемічним *«Не паралітик і не лірник / Народ мій…»* відсилає читачів до вступу з Франкового «Мойсея»: *«Народе мій, замучений, розбитий, / Мов паралітик той на роздорожжу…»*.

Віра в майбутню перемогу становить ідейну основу твору. Адже після поразки національно-визвольних змагань гостро стояло завдання долати зневіру й розчарування, підтримувати натхненним словом українську громаду. На це й спрямована поезія Є. Маланюка.

Опрацьовуємо прочитане

1. Як потрактовано в статті підручника назву вірша «Уривок з поеми»? Як це пов'язано із часом та обставинами написання твору?
2. Який епіграф має вірш Є. Маланюка? Поясніть його значення.
3. Яке завдання, на думку дослідника В. Панченка, ставив перед собою поет? Як це виявляється в пропонованому вірші?
4. Що становить ідейну основу твору? Чому ці ідеї були особливо актуальними в часи створення вірша?

Читацький практикум

Уривок з поеми

Je suis un fils de cette race...
E. Verhaeren

Внук кремезного чумака,
Січовика блідий правправнук,
Я закохавсь в гучних віках,
Я волю полюбив державну.

І крізь папери, крізь перо,
Крізь дні буденні — богоданно
Рокоче запорозька кров
Міцних поплічників Богдана —

Тих отаманів курінних,
Що під гармати революцій
Уміли кинуть п'яний сміх
В скривавлене обличчя — муці.

Чия залізна голова
І з-під катівської сокири
Жбурляла в чернь такі слова,
Що їй мороз ішов за шкіру.

Хто в дикий вихор гопака
Втіляв життя назустріч степу,
Й чия упевнена рука
Зміцняла сивого Мазепу.

Коли ж в батуринськім огні
Держава рухнула, тоді-то
Вони взяли свячений ніж,
Залізняка майбутні діти!

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Хай згинуло, хай загуло —
Вони лишилися, як криця!
І жадний примус, жадне зло
Їх не примусило скоритися.

Херсонські прерії — мов Січ,
А кобзарем — херсонський вітер,
І рідним був одразу клич:
— Вставайте! Кайдани порвіте!

Бо ж там тече козацький Буг
Й — не раз червоная — Синюха,
А я там весен вербний пух
І дух землі — з дитинства нюхав.

Як не калічила Москва,
Не спокушав її розгон той —
Та враз підвівсь, і запалав,
І з серця кров'ю крикнув Гонта.

...Даремно, вороже, радій —
Не паралітик і не лірник
Народ мій — в гураган подій
Жбурне тобою ще, невірний!

Ще засилатимеш, на жаль,
До Києва послів московських —
І по паркету наших заль
Ступати лаптю буде сковзько.

1924

Кобзар
(*Андрій Винничок, 2013*)

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справив на вас прочитаний вірш? Які літературні асоціації у вас виникли? До яких роздумів спонукав вірш?
2. Визначте мотив твору.
3. Зачитайте самохарактеристику ліричного героя. Які риси підкреслено в цій характеристиці?
4. Простежте, яким чином автор відтворює у вірші плин української історії.
5. Прокоментуйте висновок поета щодо майбутнього України. На вашу думку, цей висновок є оптимістичним чи песимістичним? Чому ви так вважаєте?
6. Знайдіть у вірші епітети, метафори, уособлення. Наведіть приклади художніх засобів, які здаються вам найбільш яскравими.

Досліджуємо самостійно

i

7. Назви яких річок згадуються в «Уривку з поеми» Є. Маланюка? Користуючись мережею Інтернет та іншими довідковими джерелами, проведіть дослідження про значення цих річок в історії українського народу. Презентуйте результати дослідження. Зробіть висновок: яку роль виконують ці назви у вірші Є. Маланюка?
8. Назвіть історичних осіб, яких згадано в «Уривку з поеми». Що вам відомо про них з уроків історії України? Що, на вашу думку, вони символізують у творі Є. Маланюка «Уривок з поеми»?

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Запрошуємо до дискусії

9. Чи є, на вашу думку, актуальними висловлені у вірші Є. Маланюка думки? Наведіть аргументи на її доказ своєї позиції.

Виявляємо творчі здібності

10. Знайдіть у мережі Інтернет і послухайте аудіозапис вірша Є. Маланюка «Уривок з поеми» у виконанні І. Мурашка. Чи відповідає така манера виконання вашим враженням від цієї поезії, емоціям, які вона викликала?

11. Уявіть себе актором, якому запропонували записати для аудіокнижки «Уривок з поеми» Є. Маланюка. Підготуйте виразне читання твору (за можливості запишіть на диктофон). Проведіть у класі презентації-прослуховування.

ПРО ТВОРЧЕ ПОКЛИКАННЯ
(«НАПИС НА КНИЗІ ВІРШІВ»)

Для Є. Маланюка творчість була не лише мистецтвом, а ще й національною самопрезентацією. *«Мистецька творчість нещадна і мстива,* — писав поет. — *Вона викриває в творі національність творця, вона зраджує в нім найглибше — расу».* Тому й не відділяв автор поетичного від національного. І в поезії, і в боротьбі волів бути собою. Його «Напис на книзі віршів» звернений насамперед до нащадків. Це спроба пояснити, чому поезія для нього мусила стати зброєю — мала бути одночасно і *«стилосом»*, і *«стилетом»*. Образи, звичайно, символічні і для поета не випадкові. Їх винесено в назву збірки «Стилет і стилос», у якій є вірш зі схожою назвою («Стилет чи стилос?»).

Стилет — це короткий гострий ніж, бойова зброя, а стилос — зроблена з дерева паличка для письма, знаряддя поета в давнину. І якщо спершу автор вагався, який вибір зробити (*«Стилет чи стилос? — не збагнув. Двояко / Вагаються трагічні терези»*), то в «Написі на книзі віршів» він утверджує неподільність творчості й боротьби.

Цей вірш — самохарактеристика поета й водночас цікавий мистецький твір. У ньому автор досить оригінально стилізував творчий процес під воєнні дії: ліричний герой — *«залізних імператор строф»* — веде свої поезії, *«як когорти»* бійців, у наступ.

Коментар фахівця

Поет виробив власну мову символів, що є водночас і знаряддям, і результатом його світоаналізу. Саме символізм визначає одну із провідних рис поетичного мовлення Маланюка — лаконічність як принцип, що регулює структуру тексту.

***Леонід Куценко**, дослідник літератури*

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Здрастуй, Цезаю! Приречені на смерть вітають тебе!
(*Жан-Леон Жером, 1859*)

Чотирнадцять кинджалів
(*Кей Сейдж, 1942*)

Читацький практикум

Напис на книзі віршів

Напружений, незломно-гордий,
Залізних імператор строф —
Веду ці вірші, як когорти,
В обличчя творчих катастроф.

Позаду — збурений Батурин
В похмурих загравах облуд, —
Вони ж металом — morituri* —
Сурмлять майбутньому салют,

Важкі та мускулясті стопи
Пруживий одбивають ямб —
Це дійсності, а не утопій
Звучить громовий дифірамб.

Ось — блиском — булаву гранчасту
Скеровую лише вперед:
Це ще не лет, але вже наступ,
Та він завісу роздере.

Шматками розпадеться морок,
І ти, нащадку мій, збагнеш,
Як крізь тисячолітній порох
Розгорнеться простір без меж.

Збагнеш оце, чим серце билось,
Яких цей зір нагледів мет,
Чому стилетом був мій стилос
І стилосом бував стилет.

1925

* Поет використовує слово з латинського вислову «*Ave, Caesar, morituri te salutant!*» або «*Ave, Imperator, morituri te salutant!*» (*лат. «Здрастуй, Цезарю (Імператоре), приречені на смерть вітають тебе!»*) — традиційне привітання гладіаторів, яким вони демонстрували свою відданість і готовність до боротьби.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас поезія? Які почуття викликала? Які запитання виникли у вас під час читання? Обговоріть їх з однокласниками, учителями. У який інший спосіб ви зможете знайти відповіді на свої запитання?

2. Якого року написана поезія? Пригадайте, які події відбувалися в цей час у творчому житті митця. На вашу думку, який вплив мали ці події на тему, пафос поезії «Напис на книзі віршів»?

3. Визначте провідні образи поезії. Які з них пов'язані з античністю? Які — з минулим України? Які — із сучасністю?

4. До кого звернена поезія? Поміркуйте, чому поет обрав саме такого адресата.

5. Пригадайте твори української та зарубіжної літератури, у яких розкривається мотив призначення поета і поезії. На вашу думку, що спільного мають ці твори з твором Є. Маланюка «Напис на книзі віршів»?

6. Об'єднайтеся в малі групи, висуньте гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.

   - Твір «Напис на книзі віршів» відкриває видану Є. Маланюком у 1930 р. збірку «Земля й залізо», епіграфом до якої поет обрав цитату з твору Лесі Українки:

     У тих піснях, що в чорних водах Стіксу,
     Відбилося криваве лихоліття.

     Цікаво, що цих рядків поетеса за життя не оприлюднила, а надруковані вони були вже після її смерті. Поміркуйте, якого додаткового значення надає поезії «Напис на книзі віршів» цей епіграф.
   - Чому, говорячи про свою поезію, Є. Маланюк використовує античні образи?
   - Чому у вірші одне слово подане латиною?

7. Оберіть рівень складності, виконайте завдання й презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям. Наведіть аргументи на доказ тез дослідника Леоніда Куценка.

   ◔ *«Поет виробив власну мову символів…».*

   ◑ *«Поет виробив власну мову символів, що є водночас і знаряддям, і результатом його світоаналізу».*

   ◕ *«…символізм визначає одну із провідних рис поетичного мовлення Маланюка — лаконічність…».*

Виявляємо творчі здібності

8. Використовуючи ілюстративний матеріал із віртуальної картинної галереї в електронному додатку до підручника, підготуйте мультимедійну презентацію на тему «Життя і творчість Євгена Маланюка».

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Іван Багряний

(1906—1963)

Іван Павлович Лозов'яга (Багряний — літературний псевдонім) народився 2 жовтня 1906 року в місті Охтирці Харківської губернії (нині Сумська область). Закінчив Краснопільську художньо-керамічну школу. Вступив до Київського художнього інституту, однак навчання не закінчив.

Творчістю захопився ще в шкільні роки. Мріяв про літературну кар'єру, спершу входив до мистецької організації «Плуг». Був близький до літературного об'єднання МАРС. Публікував свої твори в журналах «Глобус», «Всесвіт», «Життя й революція», «Червоний шлях». Видав поетичну збірку «До меж заказаних», поеми «Монголія», «Вандея», «Газават», «Ave Maria», п'єсу «Бузок», роман у віршах «Скелька».

За літературну творчість навесні 1932 року І. Багряний потрапив до в'язниці, а потім на заслання. Майже п'ять років провів на Далекому Сході. Після втечі був заарештований. 1940 року через хворобу вийшов на волю й повернувся до рідної Охтирки.

Під час Другої світової війни виїхав до Галичини, брав участь у роботі українського підпілля. Тоді й написав роман «Тигролови». А 1945 року емігрував до Німеччини. Виступив із памфлетом «Чому я не хочу вертатись до СРСР?», у якому гостро засудив тоталітарну радянську владу.

В еміграції провадив політичну й журналістську діяльність. Брав активну участь у «Мистецькому українському русі». Тоді написав романи «Сад Гетсиманський», «Маруся Богуславка», «Людина біжить над прірвою», повісті «Розгром», «Огненне коло».

Останні роки життя І. Багряний провів у лікарнях та санаторіях. Помер 25 серпня 1963 року.

Іван Багряний

Меморіальна дошка на батьківщині поета — в Охтирці

Опрацьовуємо прочитане

1. Які факти життєвого та творчого шляху Івана Багряного вас зацікавили? Про які факти ви хотіли б дізнатися більше? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість?

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

2. У зручній для вас формі (текст, план, таблиця, схема) складіть опорний конспект для розповіді про життєвий та творчий шлях Івана Багряного.
3. Скористайтеся довідковою літературою, матеріалами мережі Інтернет і знайдіть цікаві факти про письменника. Ознайомте із цими фактами однокласників у зручній для вас формі.

Читаємо взірці української художньої літератури

Завітайте до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручнику і знайдіть твір І. Багряного «Тигролови». Прочитайте його. Порівняйте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статтях підручника.

Лишатися людиною («Тигролови»)

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ

У 30-х роках минулого століття сотні тисяч українців перебували в радянських тюрмах і концтаборах. Комуністична влада прагнула зламати волю народу, перетворювала людей на заляканих і покірних рабів.

Розповідь про ці страшні події автор «Тигроловів» поєднав з особистими враженнями, адже за національні переконання він і сам побував на засланні. На Далекий Схід потрапив не з власної волі. У чужому краї несподівано зустрів українських переселенців, які освоювали ці землі ще з XIX століття. За переписом 1926 року там виявилось понад триста тисяч українців. Місцем їхнього компактного проживання став Зелений Клин. На засланні письменник збагатився новим життєвим досвідом. Він щиро полюбив мужніх людей, котрі займались небезпечним мисливським промислом. Можливо, тоді й виник задум роману. А коли настав час його втілити, то робота пішла дуже легко й забрала лише чотирнадцять днів: *«Мені не треба було нічого вигадувати. Життя товпилося в моїй душі і вирувалося, як Ніагара. Країну, про яку я писав, я любив як свою другу батьківщину, хоч і потрапив у неї невільником…»*.

Тигр у тропічному штормі, або Сюрприз! (*Анрі Руссо, 1891*)

Твір побачив світ 1944 року в журналі «Вечірня година» під назвою «Звіролови». На літературному конкурсі у Львові він здобув перше місце. А після переїзду до Німеччини автор підготував нову редакцію роману й змінив назву

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

на «Тигролови». Твір швидко здобув популярність. Уже кілька років по тому його було видано англійською, нідерландською й німецькою мовами.

◆ ОСОБЛИВОСТІ ЖАНРУ

Ознакою **пригодницького роману** є наявність незвичайного героя — сильної і цілісної особистості. Важливим є і мотив переслідування: події розгортаються швидко, змінюються несподівано, а загальна художня атмосфера твору зазвичай позначена таємничістю та драматизмом.

Так і в «Тигроловах»: у центрі — сильний духом **непересічний герой.** Григорій Многогрішний утікає з «поїзда-дракона», що везе невільників у безвість. Утікач заглиблюється в небезпечну тайгу — подалі від радянських концтаборів.

Пригодницький роман — великий епічний твір, для якого характерні драматизм, загадка, швидка зміна подій, мотив переслідування.

А до **мотиву втечі** додається ще одна «пригодницька» риса — **несподіванка**. У тайзі Григорій зустрічає приязних і близьких за духом людей. Це українські переселенці — родина мисливців Сірків. Пригодницький складник збагачується епізодами полювання. А далі ще одна несподіванка: герой натрапляє на свого заклятого ворога — майора Медвина. Тоді вже втікач обертається на мисливця, а лютий кат дістає заслужену відплату. Фінальний епізод має так само пригодницький характер: закохані Григорій і дочка Сірків Наталка успішно переходять кордон і залишають позаду попереднє життя.

Усі «пригоди» в романі підпорядковані утвердженню ідеалів людяності, свободи й патріотизму. Юрій Шерех слушно зауважив: *«Тигролови» — коли абстрагуватися від ідеології — типовий західноєвропейський або навіть американський пригодницький роман… Перенесення цього жанру в українську сферу, поєднання його з українською войовничою ідеологією — річ дуже добра й варта навіть наслідування. Передусім з виховного погляду, а кінець кінцем і для жанрового збагачення української літератури*».

◆ ТЕМАТИЧНА ОСНОВА, ПРОБЛЕМАТИКА

В англійському перекладі роман одержав назву *«The Hunters and the Hunted»*, тобто *«Мисливці й польовані»*. Назва скеровує читацьку аудиторію до провідної теми твору — боротьби людини за особисту й національну свободу. Головний герой не кориться силі й не приймає рабського становища, своїми діями доводить, що навіть одна людина здатна протистояти навалі добре організованого зла. У розкритті теми автор використав ефектну метафору — полювання. Герой порівнюється з непокірним *«тигром»*, на якого влаштовано лови. А в слушний момент він і сам перетворюється на мисливця — убиває самовдоволеного переслідувача.

Із ключовою темою автор пов'язав декілька важливих підтем: розповів про життя й побут українських колоністів на Далекому Сході, багато уваги приділив

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Тигр
(*Франц Марк, 1912*)

мисливському й рибальському промислам. Не оминув і корінних народів: зобразив колоритні постаті вправного мисливця тунгуса Пятра Дядорова та літнього удегейця — чи не останнього з *«напівміфічного… наївного племені дітей природи, що вже доходить до краю і стоїть на порозі небуття»*.

Важливу роль у тематичному комплексі твору відіграє кохання. Герой-утікач знаходить свою «половинку», і вони разом розпочинають нове життя.

Тематика визначила й коло проблем, що їх порушив автор. Майже всі вони стосуються людини у її боротьбі за життєві принципи та ідеали. Це проблеми індивідуальної й національної свободи, справедливості, морального вибору, волі до життя, активної дії та боротьби.

◆ ПЕРСОНАЖІ

«Юнак — 25 літ, русявий, атлет, авіатор тчк… Суджений на 25 років тчк… На ймення — Григорій Многогрішний». Це телеграма про розшук небезпечного *«державного злочинця»*. Він перерізав дошки й вистрибнув із поїзда з невольниками (*«Шістдесят коробок-вагонів — шістдесят суглобів у дракона»*). Утікач — *«безумний сміливець»*, який не скорився долі й утік. Утік у безвість, брів тайгою *«навпростець, без доріг»*.

Про «передісторію» Многогрішного читач дізнається від антагоніста героя — слідчого Медвина. Майор Медвин пригадує незвичну поведінку в'язня, якого не зламали найстрашніші катування: *«Спершу зухвало і скажено відбивався, вибухав прокльонами й сарказмом, плював в обличчя йому, слідчому, а потім лише хекав крізь зуби і мовчав, розчавлений, але завзятий. Мовчав презирливо…»* Многогрішний уже втікав, потім знов потрапив до в'язниці й під трибунал, а ось тепер іще раз утік. Укотре непокірний українець демонструє волю до життя. Здається, його вчинок майже безнадійний: чужий далекосхідний край із його концтаборами, натреновані переслідувачі, сповнена несподіванок тайга.

Характеристику свого героя автор супроводжує відсиланням до історії. Пише про «гордого нащадка першого каторжанина Сибіру, про правнука гетьмана Дем'яна Многогрішного». Дослідник М. Сподарець зазначив: *«Історія України спочатку постає як невблаганна повторювана циклічність, з якою, починаючи від гетьмана Дем'яна Многогрішного, потрапляють торованим шляхом до Сибіру борці за волю своєї країни. Головний герой «Тигроловів» Григорій Многогрішний ніби розриває це замкнене коло, породжує надію, вказує шлях до визволення,*

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

свободи». Перед нами цілісна натура, сильний, зображений у дусі неоромантизму герой, який не мириться з роллю жертви. Кидає виклик переслідувачам, бо вірить у свою перемогу.

Цю віру героєві допомагають підтримувати вільні й красиві душею люди — українські переселенці. Далеко від України вони зберігають куточок рідного краю — у традиціях, звичаях, мові. Це родина мисливців: старші Денис Сірко та його дружина, їхні діти Наталка й Грицько. Не від доброго життя вони колись залишили рідну Полтавщину. Як сумовита козацька дума звучить розповідь старого Сірка: *«Рідну землю покидали, уклін їй складали, береги сльозами поливали і довго-довго руками та шапками з моря Чорного махали, у чужі краї, далекі, за тридесят земель-морів, на край світу мандрували, щастя-долі шукали…»*.

З особливою теплотою письменник зобразив дочку Сірків Наталку. Навіть у мисливській справі вона нічим не поступається чоловікам і при цьому не втрачає жіночності. Автор характеризує її як *«лісову дівчину»*, *«лісову мавку»*: *«Якесь дивне поєднання надзвичайної дівочої краси і суворості. Гнучка, як пантера, і така ж метка, мабуть, а строга, як царівна…»*. Кохання до неї змусило Григорія Многогрішного інакше поглянути на світ. Григорій і Наталка разом перетинають кордон і залишають позаду країну, де панують зло й несправедливість.

Письменник завершив свій твір оптимістично. Перед героєм та його нареченою відкривається нове, не позбавлене випробувань, але вільне життя.

◆ ОБРАЗИ ПРИРОДИ

Образи природи додають всьому твору неоромантичного колориту. Автор створює яскраві, навіть екзотичні малюнки далекосхідної тайги: *«Скільки оком сягнеш, розпростерся хвилястий, зелений океан, збрижений велетенськими химерними хвилями, що йшли одна за одною: то ліс підіймався на кряжі гір, опускався і знову підіймався… Найближчий гребінь — синьо-зелений, зубчастий. За ним — сизо-фіалковий: ліворуч, скільки оком сягнеш, і праворуч тягся ламаний контур. Потім — сизо-голубий… Голубий… І все вище й вище. Фантастична, дивовижна панорама. Могутня в своїй красі і… страшна»*.

Пейзажі нерідко суголосні психічним станам героя, котрий сприймає тайгу як простір свободи. Адже саме в тайзі зрівнюються шанси Многогрішного й Медвина і *«всемогутній»* слідчий втрачає звичну впевненість у собі, обертається на розгубленого боягуза й дістає заслужену кару.

Органічно співіснують із природою, немов стають її частиною, українські колоністи. Автор широко й докладно представив щоденний побут цих людей. Вони дуже вправні мисливці й рибалки — тим і заробляють на життя. А Григорій в усьому допомагає своїй новій родині. Він бере участь у небезпечному полюванні на тигра. Григорій навчається любити й поважати сувору далекосхідну природу, берегти її, брати від неї лише те, що необхідно для життя.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Читацький практикум

У розділі «Читацький практикум» електронного додатка до підручника знайдіть і виконайте завдання до твору І. Багряного «Тигролови».

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справив на вас твір І. Багряного «Тигролови»? Які почуття, роздуми він викликав? Які запитання у вас виникли? У який спосіб ви могли б знайти на них відповіді? Які з них ви хотіли б обговорити з однокласниками, однокласницями й учителями?
2. Якою була перша назва «Тигроловів»? Поміркуйте, чому письменник її змінив? Яку назву має роман в англійському перекладі? На вашу думку, яка з назв найбільш відповідає змісту твору, його тематиці, провідній ідеї? Обґрунтуйте свої міркування. Проведіть обговорення цього питання в класі під час дружнього спілкування з однокласниками та однокласницями.
3. Де і коли відбуваються основні події твору?
4. Який життєвий матеріал покладено в основу роману «Тигролови»? Поміркуйте, у чому виявляється автобіографічність твору. Звернувшись до тексту, обґрунтуйте свої міркування.
5. Розкажіть про структуру твору. Визначте основні елементи його сюжету й композиції. У зручній для вас формі (тексту, таблиці, схеми) занотуйте цю інформацію, презентуйте однокласникам та однокласницям. Чи змінилися ваші уявлення про сюжет і композицію твору після презентацій інших учнів і учениць? Перевірте, чи потребує ваш запис доповнень, уточнень.
6. Об'єднайтеся в малі групи та доведіть, що риси пригодницького роману властиві твору на всіх його рівнях:
   - на сюжетному;
   - композиційному;
   - стильовому;
   - ідейному.

   Висновки свого дослідження презентуйте однокласникам та однокласницям.
7. Яке враження справили на вас епізоди полювання на тигра? Якими постають герої в цих епізодах?
8. Про що думав Григорій під час полювання? Як повівся на ловах? Які риси своєї вдачі виявив?
9. Які віковічні закони мешканців тайги порушують Медвин та його супутник? Як це їх характеризує?
10. Порівняйте дві сцени: ловів тигра та вбивства Медвина. За яким принципом вони побудовані — схожості чи контрасту? Обґрунтуйте свої міркування.
11. Об'єднайтеся в малі групи, висуньте гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

- Чому розділ, левову частку якого складає розповідь про лови тигра, має назву «На кішку», а не, наприклад, «На тигра»?
- Перечитайте уважно сцену вбивства Медвина і його супутника. Які літературні асоціації вона у вас викликає? На вашу думку, чи свідомо автор прагнув викликати такі асоціації?
- Убивство людини — страшний гріх. А Григорій позбавляє життя не тільки свого ката Медвина, а і його супутника, про якого нічого не знає. Чи виправдовують його поведінку Сірки? Чи виправдовує його автор?

12. Пригадайте, про які події йдеться в останньому розділі роману. Яку назву має цей розділ? Поміркуйте, чому назви третього й останнього розділів перегукуються.

13. Як ви розцінюєте рішення Наталки йти з Григорієм? Які риси характеру дівчини виявилися в сцені «заручин»?

14. На вашу думку, який фінал має роман — щасливий, трагічний, відкритий? Поміркуйте, чому таку форму фіналу обрав автор.

Запрошуємо до дискусії

15. Існує думка, що пригодницький твір є «продуктом масової літератури», не переобтяженої ні глибоким змістом, ні досконалістю та вишуканістю форми. На вашу думку, пригодницький елемент роману І. Багряного «Тигролови» — це його недолік чи перевага?

Виявляємо творчі здібності

16. Напишіть есей на одну із запропонованих тем.

- Жіночі образи роману І. Багряного «Тигролови»
- Людина і природа в романі І. Багряного «Тигролови»
- Символічні образи в романі І. Багряного «Тигролови»
- Національне й загальнолюдське в персонажах роману І. Багряного «Тигролови»
- Народ і влада в романі І. Багряного «Тигролови»

Готуємося до ЗНО

1. У зручній для вас формі занотуйте інформацію про Є. Маланюка та його вірш «Уривок з поеми». Запишіть асоціації, які допоможуть вам швидко повторити художні особливості твору.

2. Занотуйте основні відомості про І. Багряного (життєві віхи, справжнє прізвище). Складіть «літературний паспорт» до твору «Тигролови». Зазначте автора твору, жанр, тему та проблематику, імена персонажів, особливості сюжету й композиції.

Запрошуємо до бібліотеки

Завітайте до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника та прочитайте інші твори представників української еміграційної літератури. Обговоріть твори в класі.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

ПОВТОРЮЄМО ТА УЗАГАЛЬНЮЄМО

1. Укажіть рядок, у якому названо об'єднання українських митців в еміграції.

А ВАПЛІТЕ, «Нова генерація», «Плуг», «Аспис»

Б «Празька школа», МУР, «Слово», Нью-Йоркська група

В «неокласики», МАРС, «Гарт»

Г ВУСПП, «Аспанфут», «Плуг»

2. «Залізних імператор строф» — це

А самохарактеристика ліричного героя у вірші Є. Маланюка «Уривок з поеми»

Б характеристика українського народу у вірші Є. Маланюка «Уривок з поеми»

В самохарактеристика ліричного героя у вірші Є. Маланюка «Напис на книзі віршів»

Г характеристика одного з героїв роману І. Багряного «Тигролови»

3. У якому рядку вказано ознаки пригодницького роману?

А гострий непримиренний конфлікт, який завершується загибеллю героя

Б драматизм, загадка, швидка зміна подій, мотив переслідування

В поглиблений психологізм, ліризм і філософічність

Г викриття, засудження й висміювання суспільних і людських вад

4. Установіть відповідність між образами роману «Тигролови» і цитатами з твору.

Образ

1 тигри

2 Україна

3 «ешелон смерті»

4 тайга

Цитата

А *«Не з китайських казок і не з пагод Тібету — він знявся десь з громохкого центру країни «чудес», вилетів з чорного пекла землі людоловів і гнав над просторами...»*

В *«Вони панують в уяві кожного як символ, як страшний і привабливий образ тієї невідомої землі».*

Г *«Скільки оком сягнеш, розпростерся хвилястий, зелений океан, збрижений велетенськими химерними хвилями, що йшли одна за одною».*

Д *«Тії сади вишневі, тії степи широкі, ріки тихі, ночі ясні, зоряні».*

i Визначити рівень засвоєння теми ви зможете за допомогою онлайн-тестів в електронному додатку до підручника.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Воєнне лихоліття

Матеріал цього розділу відкриває перед вами широкі можливості для розуміння особливостей світовідчуття українців, національного характеру, народної моралі та етики, усвідомлення важливості культурної самоідентифікації особистості, визначення значущих для себе національних і загальнолюдських цінностей.

Опрацьовуючи матеріал розділу, ви маєте змогу набути та виявити такі компетентності:

- **літературну** — уміння розповідати про літературу воєнного періоду, творчу біографію О. Довженка як письменника та кінорежисера, художньо-стильові особливості його творів, оперувати поняттями *«кіноповість»*, *«публіцистичність»*; аналізувати проблематику й образи героїв новели О. Гончара «Модри Камень», визначати основну ідею твору, аргументувати його жанрову належність;
- **ключові** — уміння зіставляти специфіку розкриття певної теми в різних видах мистецтва, указувати на прояви національного мислення, світовідчуття в характерах героїв; критично оцінювати результати людської діяльності в природному середовищі; аналізувати життєву ситуацію з різних позицій, застосовувати різноманітні комунікативні стратегії залежно від мети спілкування.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Друга світова війна стала трагічною сторінкою в житті всього українського народу. Не маючи власної держави, українці воювали проти Німеччини та її союзників у складі різних військових утворень, а найбільше — у Радянській та Українській повстанській арміях. У ході війни українські землі було окуповано німецькими, румунськими й угорськими військами. У часи воєнного лихоліття загинув кожен п'ятий українець (сукупні втрати склали близько 8 мільйонів життів).

Сестриця
(*Марат Самсонов, 1953*)

Література не могла лишатися осторонь загальнонародної біди. У часи випробувань письменники гостро усвідомлювали нагальну потребу бути зі своїм народом, захищати його інтереси. Багато з них пішли на фронт, брали участь у бойових діях, були військовими кореспондентами. Інші потрапили до евакуації, працювали в газетах і на радіо. Реакцією на початок війни стали поезії «Ми йдемо на бій» Павла Тичини, «Клятва» Миколи Бажана, «За землю рідну» Максима Рильського, «Ми переможемо» Володимира Сосюри. Ці твори, хоч і не були позбавлені радянських ідеологічних штампів, відзначались патріотизмом та щирими закличними інтонаціями.

Українські поети підтримували віру в перемогу, гостро засуджували війну. Найбільшого розвитку набула громадянська лірика. У часи війни М. Рильський видав збірки «Слово про рідну матір», «Світова зоря», написав поему «Жага». Перу В. Сосюри належать книжки віршів «В годину гніву», «Під гул кривавий». Андрій Малишко написав цикл «Україно моя».

Перемога
(*Євсей Мойсеєнко, 1972*)

З'явились і нові прозові твори. Вийшла збірка оповідань та нарисів Юрія Яновського «Земля батьків». У прозі повною мірою розкрився талант Олександра Довженка. Йому належать оповідання «Ніч перед боєм», «Мати», новела «Воля до життя», кіноповість «Україна в огні». Писали антивоєнну прозу Андрій Головко, Юрій Смолич, Семен Скляренко, Олександр Ільченко, Олександр Копиленко та ін.

Твори письменників друкували на сторінках газет «За Радянську Україну», «За честь Батьківщини!», «Література і мистецтво». Виходили журнали «Україна» і «Перець», працювали радіостанції «Радянська Україна», «Дніпро» та ін.

В окупованому Києві діяло українське націоналістичне підпілля. Його учасниками було створено Спілку українських письменників на чолі з Оленою Телігою. Вони рішуче виступали за створення незалежної української

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Солдат (*Віктор Зарецький, 1962*)

Розбирання руїн у звільненому місті

держави й через це зазнали переслідувань: 1942 року німці розстріляли поетку Олену Телігу, поета Івана Ірлявського, редактора газети «Українське підпілля» Івана Рогача, публіциста Ореста Чемеринського.

Важливою прикметою літератури часів війни була **публіцистичність**. Публіцистичний твір спонукає до обговорення важливих питань, викриває недоліки, закликає до дії й боротьби.

Публіцистика — твори, що висвітлюють актуальні суспільні проблеми.

Письменники прагнули активно впливати на громадську думку, надихати людей на боротьбу з ворогом.

Українській літературі часів війни властиві такі риси:

- переважання патріотичної тематики;
- уславлення захисників рідного краю й засудження ворогів;
- зображення народного горя;
- посилена увага до теми родини й родинних цінностей;
- звернення до української історії, змалювання героїчних постатей минулого;
- віра в перемогу та в нове, краще майбутнє України після війни.

Опрацьовуємо прочитане

1. У зручній для вас формі (текст, план, схема тощо) визначте особливості розвитку української літератури в часи «воєнного лихоліття».

Ділимося читацьким досвідом

2. Пригадайте, які твори про війну проти фашистських загарбників ви читали в попередніх класах, самостійно. Яке враження вони на вас справили? Які риси властиві цим творам?

Готуємо проект

Під час опрацювання теми «Воєнне лихоліття» пропонуємо підготувати проекти:

- «Українські письменники у Другій світовій війні»
- «Режисер Олександр Довженко»

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Олександр Довженко

(1894—1956)

Олександр Довженко

Олександр Довженко
(*автопортрет, 1924*)

Олександр Петрович Довженко народився 10 вересня 1894 року на хуторі В'юнище (нині — у межах селища Сосниці) на Чернігівщині в сім'ї селян. Його дитячі роки пройшли в мальовничій місцевості поблизу Десни. «*Далека красо моя!* — зізнавався митець. — *Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду, ходив босий по твоїх казкових висипах, слухав рибальських розмов на твоїх човнах і казання старих про давнину…*».

Навчався О. Довженко в Сосницькій школі та Глухівському вчительському інституті. У цей час познайомився з українською літературою. Після інституту вчителював у Житомирі. 1917 року переїхав до Києва, працював учителем та одночасно навчався в Комерційному інституті, слухав лекції в Українській академії мистецтв.

Під час національно-визвольних змагань зі зброєю в руках захищав Українську Народну Республіку. Побував у полоні, лише дивом урятувався від загибелі. Деякий час жив і працював у Варшаві й Берліні, майже рік навчався в школі відомого німецького художника Віллі Геккеля.

Улітку 1923 року О. Довженко оселився в Харкові — тодішній столиці України. Там опанував професії художника-ілюстратора й карикатуриста, публікував твори під псевдонімом Сашко. 1926 року захопився кінематографом, переїхав до Одеси, був режисером на місцевій кіностудії. За час роботи в кіно зняв стрічки «Звенигора», «Арсенал», «Земля», «Іван», «Аероград» та ін. Його фільми завоювали світове визнання. Кінокартина «Земля» на Всесвітній виставці в Брюсселі 1958 року ввійшла до числа 12 найкращих фільмів усіх часів і народів.

Під час Другої світової війни О. Довженко був фронтовим кореспондентом. Писав нариси, оповідання, повісті, кіносценарії.

Останні роки життя митець провів у Москві. Помер 25 листопада 1956 року.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Коментар фахівця

Довженко став художником у країні, де основною вимогою було вірне слугування класовій ідеології — властиво новій релігії. З огляду на трагічні обставини (Довженка було заарештовано ЧК зі зброєю в руках як петлюрівця) митець на все життя потрапив у полон. Той самий — назвіть його єгипетський, вавилонський, російський, комуністичний — для українців — без різниці. Доводилося спокутувати «гріхи», і художник Довженко змушений був боротися більшовицькою зброєю ілюстратора, плакатиста проти… Української Народної Республіки, Петлюри та всього-всього, що вчора ще він захищав як військовик-петлюрівець. Він був далеко не першим — це також ціла невольнича традиція, ганебна, трагічна, що притаманна різним народам, які перебувають у колоніальному ярмі.

***Роман Корогодський**, мистецтвознавець*

Опрацьовуємо прочитане

1. Які факти з біографії О. Довженка вас зацікавили, вразили?
2. Що дозволяє назвати О. Довженка одним із найвидатніших українських митців XX ст.?
3. У чому трагічність долі О. Довженка? Дайте відповідь, спираючись на статтю підручника та висловів мистецтвознавця Р. Корогодського.

Готуємо проект

4. Об'єднавшись у групи, перегляньте на вибір фільми О. Довженка «Звенигора», «Земля», «Іван». Після завершення вивчення творчості О. Довженка організуйте засідання кіноклубу.

Записки часів війни («Щоденник)

ЩО ТАКЕ ЩОДЕННИК?

Існує особлива література — документальна. Вона заснована на реальних подіях. Недарма її називають літературою факту. А щоденник — один із жанрів документальної літератури. Він фіксує важливі для автора події, а також містить його думки, переживання, враження. Зазвичай люди пишуть для себе й не розраховують на публікацію. Це записи особисті й набагато відвертіші за публічні висловлювання, вони містять подробиці приватного життя. А ще мають монологічну форму, хоча трапляється, що автори вдаються й до діалогів з уявними опонентами.

Особливий інтерес становлять щоденники письменників. У різний час були опубліковані щоденні записки Тараса Шевченка, Володимира Винниченка, Остапа Вишні, Олександра Довженка, Василя Стуса та інших літераторів. Вони допомагають краще пізнати видатних особистостей.

Опрацьовуємо прочитане

1. У чому особливість документальної літератури? Чому саме до такої літератури відносять щоденники?
2. Поміркуйте і поясніть, у чому цінність письменницьких щоденників.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Читаємо твори української літератури

i Завітайте до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника та знайдіть «Щоденник» О. Довженка. Прочитайте щоденникові записи О. Довженка за 1941—1945 рр. Порівняйте власні враження з матеріалом, запропонованим у статтях підручника.

ДУМКИ, ЕМОЦІЇ, ПЕРЕЖИВАННЯ

Олександр Довженко розпочав свої записи 1941 року. Можливо, саме війна підштовхнула митця до фіксації щоденних вражень. «Записні книжки» (по одній на рік) після смерті автора почали публікувати разом — як «Щоденник». Найповніший текст записок уперше видано 1989 року.

У записах 1941—1945 років ключова тема — «Україна і війна». Війну показано з експресіоністською виразністю — очима письменника й кінорежисера. Автор збирався використати записи про народні страждання і героїзм воїнів у створенні кіносценаріїв і фільмів. Не випадково зізнавався: *«Якщо вибирати між красою і правдою, я вибираю красу. У ній більше глибокої істини, ніж у одній лише голій правді. Істинне те, що прекрасне»*.

Про війну О. Довженко розповідав як митець: творив епопею народного подвигу й народних страждань. Він бачив усе як глобальну катастрофу: *«Війна стала великою, як життя, як смерть. Воює все людство. Ніби земна куля влетіла в якусь криваву божевільну туманність»*.

Митець розмірковував і над тим, як саме слід писати про війну: *«Дійсність стала багато страшнішою за всяку, навіть позбавлену смаку, уяву. І її так і треба показати. Душа людська міряється повною мірою, та такою, про яку навіть і не підозрював світ. Книги і фільми про нашу правду, про наш народ мусять тріщати од жаху, страждань, гніву і нечуваної сили людського духу»*.

Тема війни єднається в автора записок із темою патріотизму. Не радянського, а передусім українського. Це важливо для розуміння позиції автора: хоч і трапляються в нього неминучі радянські ідеологічні штампи, однак вони поступаються національним переживанням, адже найперше вболіває автор за свою, рідну землю: *«На українських ланах і селах в огні і полум'ї вирішується велетенська проблема світової гегемонії, вирішується доля людства на нашій недолі. Така нещаслива земля наша. Така наша доля нещаслива»*.

Національне в письменника — щось дуже заповітне й особисте: *«Образ нещасної моєї України, на полях, і на костях, і на сльозах і крові якої буде здобута перемога, заслонив уже в моїй душі все, з чим я і закінчу своє життя»*.

Автор шукає причини історичних прорахунків. Роздуми приводять його до культури й історії, від яких залежить виховання молоді: *«Єдина країна в світі, де не викладається в університетах історія цієї країни, де історія вважається чимось забороненим, ворожим і контрреволюційним, — це Україна. Другої такої*

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

країни на земній кулі нема». Не оминає й теми української школи.

Автор розмірковує над повоєнним життям та застерігає від культурної асиміляції України: *«Наїдуть чужі люди і утворять на ній мішанину. І буде вона не Росія, не Вкраїна, а щось таке, що й подумати сумно».*

Як особисту драму митець переживає заборону кіноповісті «Україна в огні». А найгіршим є вигнання: йому не дозволено жити й працювати в Україні. Він на засланні в Москві, і це гнітить найбільше. З гіркотою нарікає: *«Я вмру в Москві, так і не побачивши України».*

Портрет Олександра Довженка
(*Алла Горська, 1960-ті*)

Як колись геніальний Т. Шевченко не з власної волі мусив жити поза батьківщиною, так і О. Довженко опинився в примусовому вигнанні: *«Доле, пошли мені силу. Дай мені мужність проливати на чужині кров мого серця, як благотворну росу, і всміхатися крізь сльози».*

Коментар фахівця

«Щоденник» Довженка переповнений вщерть наріканнями на долю недержавної нації, апеляціями до Бога, любов'ю до українського народу, ненавистю до вгодованих гнобителів-яничарів, історичними ремінісценціями, сльозами й плачами. За моральним комплексом «караюсь, мучуся» вони, гадаю, могли б стати духовним продовженням «Кобзаря».

***Роман Корогодський**, мистецтвознавець*

Опрацьовуємо прочитане

1. Яка тема була ключовою в щоденникових записах О. Довженка 1941—1945 рр.?
2. Які ще теми розкрито в щоденнику О. Довженка?
3. Чи згодні ви з тим, що війну в щоденнику О. Довженка зображено з погляду письменника і режисера? Наведіть приклади з тексту на підтвердження своєї думки.
4. Які думки про завдання мистецтва висловлює О. Довженко? Чи згодні ви з ними?
5. Про які проблеми історії та культури України пише видатний митець? Чи є ці проблеми, на вашу думку, актуальними в наш час?

Читацький практикум

i

У розділі «Читацький практикум» електронного додатка до підручника знайдіть і прочитайте уривок зі «Щоденника» О. Довженка. Виконайте завдання до нього.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Виявляємо обізнаність у сфері культури

1. Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте фільм «Довженко. Щоденник 1941—1945» (1993). Упродовж фільму ми чуємо уривки зі щоденника О. Довженка в читанні М. Вінграновського — поета й актора, режисера та сценариста фільму. Чому, на вашу думку, М. Вінграновський вибрав саме ці уривки? Які думки він передає глядачам? Яке враження справляє на вас відеоряд фільму, інтонації актора?
2. Розгляньте портрет О. Довженка роботи А. Горської (с. 135). Назвіть свої асоціації до цього зображення. Поясніть їх.

Ділимося читацьким досвідом

3. Пригадайте, у якому творі української літератури прототипом одного з героїв став О. Довженко. Розкажіть про свої враження від цього героя. Порівняйте їх із враженнями, які справив на вас образ письменника в його щоденникових записах. Що в цих образах спільного, чим вони різняться? У чому, на вашу думку, причини відмінностей?

Виявляємо творчі здібності

4. Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте документальний фільм «Довженко. Роздуми після життя» (1992, реж. М. Донець). На основі своїх вражень від фільму підготуйте короткий виступ на тему «Краса і правда в мистецтві: що важливіше?». Аргументуйте свою думку прикладами з біографії та творів О. Довженка.

Мандрівка до світу дитинства («Зачарована Десна»)

ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ, ХУДОЖНЯ ОРГАНІЗАЦІЯ

Задум «Зачарованої Десни» виник у О. Довженка ще під час Другої світової війни. А працював він над твором майже чотирнадцять років (1942—1956). Писав не лише як літератор, а й як кінорежисер. Можливо, розраховував у майбутньому зняти фільм на основі твору. Тому й вийшла кіноповість — побудована із застосуванням прийомів кіномистецтва. «Зачаровану Десну» можна легко переробити на кіносценарій: її «складено» з невеликих епізодів, що змінюються, немов кадри у фільмі. Діалоги у творі лаконічні, авторські відступи чіткі й точні — як і має бути у сценарії.

Кіноповість — повість, складена з невеликих епізодів, що змінюються, немов кадри у фільмі. Тому її легко переробити на кіносценарій.

Кіноповість автобіографічна. Автор, людина вже немолода й досвідчена, розповів про своє дитинство — зобразив таким, яким бачив його крізь прожиті роки. Реальні факти зазнали значного переосмислення: темні сторони життя відійшли на задній план, поступились світлим дитячим враженням.

Ось, для порівняння, спогад із «Щоденника»: *«Далекі літа дитячі виринають з тьми часу, і багато дечого з'ясовується в справжній своїй суті — і батьківські*

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

запої, і лайки, і бійки, і тяжкий увесь отой нелад, ота відсутність святої тиші, що позначила нашу хату, і смуток, і темне відьомство, і прокльони дітей, і много іншого зла, яким мов притавровані були мої батьки і дід». Натомість у повісті реальні факти романтизовано, хоча навіть при цьому автор визнає, що життя не було ідилічним: *«Всі прожили свій вік нещасливо, кожен по-своєму — і прадід, і дід, і батько з матір'ю».*

Поєднались разом радість і смуток: світлі емоції дитинства й жаль через змарноване, не реалізоване повною мірою людське призначення героїв, які *«були народжені для любові і мали всі талант до неї»*. Поєднання розбіжних емоцій забезпечено наявністю одразу двох оповідачів: перший — малий Сашко, який сприймає життя з безпосередністю дитини, а другий — уже доросла людина, котра оцінює дитинство з позиції набутого досвіду.

Кадр із кінофільму «Зачарована Десна» (*1964*)

За рахунок чого авторові вдалося переосмислити темні сторінки життя? Він сам дав підказку, зазначивши в «Щоденнику» таке: *«Основна риса нашої сім'ї — насміхались над усім і в першу чергу один над одним і над самими собою. Ми любили сміятись, дражнити один одного, сміялись і в добрі і в горі, сміялись над владою, над Богом і над чортом, мали велику любов і смак до смішного, дотепного, гострого».* А й справді, не лише щирим ліризмом, а й іронією та самоіронією перейнято кіноповість.

Твір узагалі не має чіткого сюжету, натомість складається з окремих епізодів, які дослідники порівнювали з мікроновелами. Навіть дали їм умовні назви: *«Город», «Смерть братів», «Смерть прабаби», «Повінь», «Сінокіс»* тощо.

Важливу роль в організації твору відіграють портретні та інші характеристики персонажів. Вони завжди яскраві й колоритні. Навіть негативні риси людей автор умів подавати з добродушним гумором і любов'ю.

А найбільше любові адресовано природі — недарма дитинство асоціюється з образом *«зачарованої»* Десни. Галерея людських портретів доповнюється яскравими пейзажами. Це саме той *«райський куточок»*, у якому автор шукає й знаходить спокій та розраду — духовну підтримку у вирі життєвих випробувань.

Читаємо взірці української художньої літератури

Завітайте до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника та знайдіть твір О. Довженка «Зачарована Десна». Прочитайте кіноповість. Порівняйте власне враження від твору з матеріалом, запропонованим у підручнику.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

◆ ТЕМА, ПРОБЛЕМАТИКА, ОБРАЗИ

Автор кіноповісті звернувся до теми дитинства й показав українське село, селянську родину з її щоденним побутом і традиціями, та ще й поєднав усе це з роздумами про призначення людини. Порушив низку важливих проблем: пам'яті, щастя, ролі сім'ї та природи у формуванні особистості, патріотизму, сенсу життя. А ще зауважив про спогади як неминучу закономірність: *«Що викликає їх? Довгі роки розлуки з землею батьків, чи то вже так положено людині, що приходить час, коли вивчені в давно минулому дитинстві байки й молитви виринають у пам'яті і заполоняють всю її оселю, де б не стояла вона»*.

На Десні
(*Микола Глущенко, 1960*)

І от уже пам'ять, немов машина часу, переносить до гармонійного куточка біля Десни, відроджує відчуття легкості та простоти існування, яке буває лише в дитинстві. Через це в роздумах оповідача є чимало про щастя й людське призначення: *«Дивно й жалісно часом думати, що нема у нас сили і ясності духу пройнятися щоденним розумінням щастя життя, мінливого в постійній драмі й радості, і що так багато краси марно проходить мимо наших очей»*.

Не одразу, а лише з роками усвідомлюють люди справжню цінність безтурботних дитячих літ: перших кроків, пізнання світу, щирої любові батьків, краси довкілля. Природа набуває в спогадах особливої гармонії.

Усе подається очима дитини. Це стилізований погляд, адже за *«малим Сашком»* завжди перебуває дорослий і досвідчений автор. Виділено лише найпомітніші риси персонажів. Дід Семен, цей *«добрий дух лугу і риби»*, *«розмовляв з кіньми, з телятами, з травами, зі старою грушою і дубом»*, був *«схожий на Бога»*, *«любив кашляти»*. Прабабуся Марусина *«проклинала все, що попадалось їй на очі, — свиней, курей, поросят»*. Дядько Самійло мав лиш один талант — *«був такий великий косар, що сусіди забули навіть його прізвище і звали його Самійло-косар, а то й просто Косар»*. Окремими чіткими штрихами автор змалював найістотніше — хоч цим дещо збіднив образи, але й зробив їх виразнішими, такими, що запам'ятовуються. Найповніше схарактеризував батька. Відзначив його працьовитість, гідність, зовнішню і внутрішню красу: *«З нього можна було писати лицарів, богів, апостолів, великих учених чи сіячів — він годився на все. Багато наробив він хліба, багатьох нагодував, урятував од води, багато землі переорав, поки не звільнився від свого смутку»*.

◆◆◆◆◆ Коментар фахівця

Від раннього дитинства Сашко Довженко був просто випоєний духом українства: пісні, думи, казки, оповідки, перекази батьків, дідів, апокрифи, повір'я, забобони, замовляння, обрядові дійства, плачі, розмаїті ритуали, давні уявлення. Поетичні

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

легенди, етнографія, космогонічні погляди, ужиткове мистецтво, релігія в самобутньому народному потрактуванні, коли органічно переплітаються християнство з поетичним ареалом поганства — всі ці «культурні переживання» письменник Довженко геніально відтворив у «Зачарованій Десні».

***Роман Корогодський**, мистецтвознавець*

Опрацьовуємо прочитане

1. Яке враження справив на вас твір? Які епізоди найбільше запам'яталися? Які запитання у вас виникли під час читання? Які з них ви хотіли б обговорити з однокласниками, друзями, учителями?
2. Розкажіть історію написання кіноповісті «Зачарована Десна».
3. Поясніть значення заголовка кіноповісті.
4. У творі виступають два персонажі — два авторських «я». Схарактеризуйте ці образи.

Читацький практикум

i У розділі «Читацький практикум» електронного додатка до підручника знайдіть і виконайте завдання до кіноповісті «Зачарована Десна» О. Довженка.

Виявляємо літературну компетентність

5. Оберіть рівень складності та виконайте завдання.
   - ◔ Наведіть приклади іронії у творі. Поясніть, з якою метою її застосовує автор.
   - ◑ Поміркуйте, чому письменник, який працював над твором понад 14 років, обрав фрагментарну форму оповіді. Які художні можливості в ній приховані?
   - ◕ У яких епізодах, на вашу думку, найяскравіше виявилися два авторських «я»?
   - ● Які «культурні переживання» (за визначенням мистецтвознавця Р. Корогодського) відтворив О. Довженко в «Зачарованій Десні»?

Виявляємо обізнаність у сфері культури

i 6. Знайдіть у мережі Інтернет і…
   - ◆ перегляньте виставу «Зачарована Десна», головні ролі в якій виконали студенти другого курсу факультету культури і мистецтв Національного університету імені Івана Франка. Яке враження справила на вас ця вистава? Яким настроєм вона сповнена? Чи сподобалася вам гра молодих акторів, художнє оформлення вистави? Напишіть відгук на виставу, презентуйте його однокласникам та однокласницям.
   - ◆ перегляньте художній фільм «Зачарована Десна» (1964 р.), знятий вдовою письменника Ю. Солнцевою. Яке враження справив на вас фільм? Які запитання у вас виникли? У який спосіб ви можете задовольнити свою цікавість? Напишіть рецензію на фільм, презентуйте її однокласникам та однокласницям.
   - ◆ послухайте пісню «Зачарована Десна» (музика І. Шамо, вірші Д. Луценка) у виконанні хору ім. Г. Верьовки. Поміркуйте, чи є суголосним настрій пісні «Зачарованій Десні» О. Довженка. Поділіться своїми роздумами з однокласниками.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Олесь Гончар

(1918—1995)

Олесь Гончар

Олесь (Олександр) Терентійович Гончар (Біличенко) народився 3 квітня 1918 року в селі Ломівці Катеринославської губернії (нині — у межах Дніпра) в родині Терентія та Тетяни Біличенків. У трирічному віці втратив матір. Потрапив на виховання до бабусі, жив у слободі Сухій на Полтавщині. При вступі до школи був записаний як Олесь Гончар (дівоче прізвище матері). В офіційних документах місцем свого народження завжди вказував Полтавщину.

Навчався в Українському книжково-газетному технікумі, а потім на філологічному факультеті Харківського університету. *«Коли я переступив поріг університету, у всьому місті, гадаю, не було людини, щасливішої за мене, здійснилася заповітна мрія: з радісним завмиранням серця ступив я в цей сонячний храм науки…»* — пригадував письменник. А вже в червні 1941 року пішов на фронт у складі студентського батальйону. Про це він розповів у романі «Людина і зброя».

Улітку 1942 року потрапив у полон, утік і знову воював у Червоній армії. Після війни завершив навчання в Дніпропетровському університеті. Писав новели, повісті. За романну трилогію «Прапороносці» одержав дві Сталінські премії. Відтоді обіймав різні високі й керівні посади в літературних, партійних та виборних радянських установах. Після успіху «Прапороносців» ще багато писав на воєнну тематику, також висвітлював повоєнне життя українців.

На 60-ті роки припав розквіт таланту Олеся Гончара: тоді побачили світ романи «Тронка» й «Собор». У наступні десятиліття він написав багато прозових творів у різних жанрах: «Берег любові», «Твоя зоря», «Бригантина», «Крапля крові», «Далекі вогнища» та ін.

Під час «революції на граніті» 1990 року, що відіграла важливу роль у становленні незалежності України, письменник підтримав вимоги учасників голодування і демонстративно здав свій квиток члена КПРС.

Олесь Гончар є одним із засновників Українського фонду культури — першої неурядової доброчинної організації, що сприяє розвитку національних культур усіх народів, які мешкають на теренах України.

Помер Олесь Гончар 14 липня 1995 року.

Опрацьовуємо прочитане

1. Чим зацікавила вас особистість Олеся Гончара? Які запитання у вас виникли? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість? Які запитання ви б хотіли обговорити з однокласниками, однокласницями й учителями?

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

2. За матеріалом підручника в зручній для вас формі (текст, план, таблиця, схема тощо) складіть опорний конспект для розповіді про письменника.

3. Перегляньте відеолекцію літературного критика Євгена Стасіневича про Олеся Гончара з курсу «Українська література в іменах» (проект WiseCow). Що нового ви дізналися про письменника? Які риси Олеся Гончара, що про них розповів критик, вас зацікавили? Які з них ви додали б до своєї розповіді про письменника?

Досліджуємо самостійно

4. Складіть перелік відомих творів Олеся Гончара. Знайдіть короткі характеристики цих творів. Визначте провідні теми творчості письменника.

Читаємо взірці української художньої літератури

Завітайте до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника та знайдіть новелу О. Гончара «Модри Камень». Прочитайте твір. Порівняйте власне враження від твору з матеріалом, запропонованим у підручнику.

І ЩЕ РАЗ ПРО КОХАННЯ
(«МОДРИ КАМЕНЬ»)

Дуже незвична назва — «Модри Камень». Це містечко у Словаччині (у перекладі — Блакитний Камінь). Під час Другої світової війни Олесь Гончар був артилеристом, воював поблизу цього міста. Пізніше написав твір, почасти навіяний тодішніми враженнями. Адже його герой — теж артилерист, розвідник.

Автор розкрив тему кохання — не дивно, що твір має неоромантичне забарвлення. Раптовий спалах почуттів, мить щастя й непоправна втрата відбуваються на тлі гірської природи, що надає новелі рис неоромантичного твору.

«Модри Камень» — це психологічна новела. У ній автор зосередився на переживаннях героя, а це додало твору емоційності й ліризму.

Можна відзначити певні тематичні збіги цього твору із новелою В. Винниченка «Момент». В обох випадках ідеться про закоханість, яка зародилася в екстремальних умовах, про мить щастя й збережені спогади про Неї. Але О. Гончар ускладнив тему кохання темою війни. Це й визначило специфіку проблем, які він порушив.

Головна проблема — «**людина і війна**». І розкривається вона через інші проблеми: кохання, пам'ять, душевна спорідненість, особисте щастя, доля, воєнне лихоліття.

В основі оповіді спогади головного героя та його уявне спілкування з утраченою коханою. *«Померкло, стерлося все»*, — нарікає він на властивість людини забувати. А після того йде промовисте зізнання: *«Чому ж ця випадкова зустріч, єдиний погляд, єдина ява у великій драмі війни, чому вона не меркне і, відчуваю, ніколи не померкне?»*

Під час небезпечного переходу засніженими горами розвідники зупинилися на короткий відпочинок у гірській хатині. Їх прихистили дві жінки: мати та її

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Листівка з краєвидами містечка Модри Камень до початку Другої світової війни

дочка Тереза, які перебували в жалобі за загиблим сином і братом. Спочатку герой почув лише її голос, а згодом побачив силует у білій сукні із чорною пов'язкою на рукаві. Потім відчув доторки рук дівчини, коли вона перев'язувала йому рану: *«Пальці твої були вправні й повні ніжного тепла»*. А розвідники вже мусили рухатися далі до своїх позицій. Знову її рука: *«Тонка рука, вся зіткана з чутливих живчиків, дрібно тремтить і гріє всього мене»*. І слова, сказані на прощання: *«Ми ще зустрінемось, Терезо. Ми не можемо не зустрітись!»*

Герой втратив свою кохану, але пам'ять та уява влаштовують закоханим нову зустріч: *«Як це гарно, що ми будемо завжди разом! Я так довго чекала вас після тої зимової ночі: мені здається, що не менше, як тисячу літ!»*

Про що, зрештою, цей твір? Про війну, про кохання, що непідвладне смерті, чи, може, про людину та її пам'ять?

У новелі неоромантична розбіжність між дійсністю та мрією реалізована навіть у доборі кольорів. У першому випадку переважають білий і чорний та їхні відтінки: білий вітер, біла сукня, чорна пов'язка, бліда мати, брудні бинти, чорні німецькі машини, білі завії снігу, чорне згарище. Ці кольори посилюють реальне відчуття війни й небезпеки. Уява натомість змінює майже все, лишає незмінною саму героїню — на ній та сама біла сукня і чорна пов'язка. А навколо неї вже геть інше — весняне кольорове оздоблення: небо, мов блакитний дзвін, зелений дуб, зелені гори, полонини, як сині озера, зелені спини гір.

Коментар фахівця

Для письменників його покоління визначальною, випробувальною в житті й творчості смугою стала Друга світова війна. Пройшовши курс її «окопних університетів», Гончар виніс звідти сумні враження про руйнівні сили життя і з допомогою слова став утверджувати протилежне…

***Михайло Наєнко**, дослідник літератури*

Опрацьовуємо прочитане

1. Яке враження справила на вас новела? Які почуття викликала, до яких роздумів спонукала?
2. Визначте тему твору. У яких мотивах ця тема розкривається? У зручній для вас формі (схема, таблиця, «хмарина тегів») відобразіть свої спостереження щодо теми та мотивів новели. Презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.
3. Схарактеризуйте головного героя. Чи можна його назвати неоромантичним? Обґрунтуйте свої міркування.
4. Об'єднайтеся в малі групи, запропонуйте гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

- Що означає назва твору? Чому, на вашу думку, письменник зупинився на цій назві?
- Чому уявна розмова героїв відбувається на фоні весняного пейзажу?
- Чому під час уявної розмови з дівчиною герой бачить її в білій сукні із чорною пов'язкою?
- Які неоромантичні риси властиві новелі «Модри Камень»?

Ділимося читацьким досвідом

5. Пригадайте твори української, зарубіжної літератури, у яких розкриваються теми «людина на війні» і кохання. Що нового, на вашу думку, зміг відкрити Олесь Гончар у цій темі?

Читацький практикум

У розділі «Читацький практикум» електронного додатка до підручника знайдіть і виконайте завдання до новели О. Гончара «Модри Камень».

Виявляємо літературну компетентність

1. Зі скількох розділів складається новела? Визначте значення кожного розділу в сюжеті й композиції твору. Занотуйте свої спостереження в зручній для вас формі.

2. Яким постає часопростір новели? Які події відбуваються в «сучасності»? Які події відбувалися в минулому? Які події були «реальними»? Які постають в уяві героя? Складіть схему, у якій відобразіть особливості часопростору твору.

3. Оберіть рівень складності та виконайте завдання.

- ◔ Розкрийте зміст назви твору.
- ◑ Розкрийте значення уявного діалогу героїв.
- ◕ У романтизмі розбіжність між мрією та реальністю зазвичай набувала трагічного характеру. Як вирішує цю проблему Олесь Гончар?
- ● Новела написана 1946 р. Чи відчуває читач, що письменник пише про події, пережити які йому довелося недавно? Обґрунтуйте свої міркування.

Виявляємо творчі здібності

4. Знайдіть у мережі Інтернет роботи на конкурс буктрейлерів до 100-річчя Олеся Гончара. Перегляньте їх. Яка робота сподобалась вам найбільше? Чому? Створіть свій буктрейлер до новели «Модри Камень».

Запрошуємо до бібліотеки

Завітайте до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника та прочитайте інші твори О. Гончара, О. Довженка. Обговоріть їх у класі.

Готуємося до ЗНО

У зручній для вас формі (тексту, плану, схеми, таблиці) запишіть відомості про життєвий і творчий шлях О. Довженка та О. Гончара. Складіть «літературні паспорти» до творів «Зачарована Десна», «Модри Камень».

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

ПОВТОРЮЄМО ТА УЗАГАЛЬНЮЄМО

1. Яке з поданих тверджень характеризує твір О. Довженка «Зачарована Десна»?

А В основі оповіді спогади головного героя та його уявне спілкування з утраченою коханою

Б Повість автобіографічна. Автор, людина вже немолода й досвідчена, розповів про своє дитинство — яким бачив його крізь прожиті роки

В Війну у творі показано з експресіоністською виразністю — очима письменника й кінорежисера

Г Автор розкрив тему кохання; твір має неоромантичне забарвлення

2. Оберіть рядок, у якому подано визначення кіноповісті.

А повість, складена з невеликих епізодів, що змінюються, немов кадри у фільмі

Б епічний твір частіше з однолінійним сюжетом, який за широтою зображення дійсності посідає проміжне місце між оповіданням і романом

В великий епічний твір, для якого характерні драматизм, загадка, швидка зміна подій, мотив переслідування

Г твір, який висвітлює актуальні суспільні проблеми

3. Яка з наведених подій новели «Модри Камень» не відбувається в реальності, а постає в уяві героя?

А ночівля в будинку словацької родини

Б прощання з Терезою

В звільнення Модри Каменя

Г розмова з Терезою після закінчення війни

4. Установіть послідовність подій у новелі О. Гончара «Модри Камень».

Послідовність

1 перша

2 друга

3 третя

4 четверта

Події

А Розвідники приходять до будинку Терези та її матері

Б Брата Терези Францішека розстрілюють

В Тереза проводжає розвідника до шосе

Г Поліціянти знаходять у будинку Терези закривавлений бинт

i Визначити рівень засвоєння теми ви зможете за допомогою онлайн-тестів в електронному додатку до підручника.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Літературне «шістдесятництво»

Матеріал цього розділу відкриває перед вами широкі можливості для формування себе як самодостатньої особистості, національно свідомого громадянина України; усвідомлення ролі мистецтва в житті людини; розвитку асоціативного мислення; усвідомлення високого сенсу почуття любові, засвоєння гуманних принципів у взаєминах між людьми.

Опрацьовуючи матеріал розділу, ви маєте змогу набути та виявити такі компетентності:

- **літературну** — розуміння зв'язку літературного явища «шістдесятництва» з дисидентським рухом, знання поетів-«шістдесятників», уміння характеризувати їхню творчість, аналізувати стильові особливості поезій, визначати основні мотиви, засоби поетичної мови; навички визначення теми прозового твору, його жанру, провідної думки; здатність висловлювати власні роздуми про проблеми, порушені у творі, поведінку героїв;
- **ключові** — уміння відстоювати власну життєву позицію, аналізувати проблемну ситуацію та знаходити шляхи її розв'язання; здатність виражати особисті та громадянські почуття; уміння використовувати різноманітні читацькі стратегії, креативне мислення під час аналізу поетичного твору; розуміння естетики образного слова; уміння вести діалог із текстом (автором, героями).

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

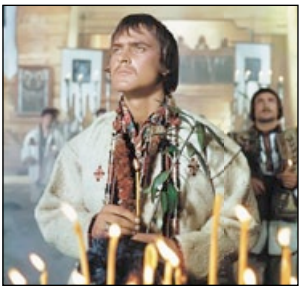

Кадр із кінофільму «Тіні забутих предків» (*1964, режисер — Сергій Параджанов, у ролі Івана Палійчука — Іван Миколайчук*)

Вогняна квітка
(*Алла Горська, 1960*)

Портрет
Сергія Параджанова
(*Георгій Якутович, 1964*)

Козак Мамай
(*Опанас Заливаха, 1969*)

Повоєнна українська література дуже потерпала через цензуру. Влада визнавала лише соцреалізм — штучний набір правил, за яким автори мали писати твори, а митців розглядала як пропагандистів тоталітарного радянського режиму.

Цей режим довго тримався на **«культі особи»** комуністичного диктатора Й. Сталіна. Після його смерті на чолі Радянського Союзу став Микита Хрущов, який виступив із викривальною доповіддю «Про культ особи та його наслідки». Із цього розпочався період **«хрущовської відлиги»**: ідеологічний тиск на культуру й мистецтво відчутно послабився. Тоді активізувались навіть деякі письменники старшого покоління — М. Рильський, М. Бажан, В. Сосюра, А. Малишко.

Моральне лідерство тоді вже перебрала генерація **«шістдесятників»**. Це були молоді митці, котрі заявили про себе наприкінці 50-х — у першій половині 60-х років минулого століття. Серед них — літератори Василь Симоненко, Ліна Костенко, Іван Драч, Дмитро Павличко, Микола Вінграновський, Василь Стус, Ігор Калинець, Григір Тютюнник, Євген Гуцало, Володимир Дрозд, Валерій Шевчук та ін.

«Шістдесятники» зробили внесок не лише в літературу, а й у музику (композитори В. Сильвестров, Л. Грабовський, В. Губа, М. Скорик, В. Івасюк), в образотворче мистецтво (А. Горська, О. Заливаха, Л. Семикіна, Г. Севрук, В. Зарецький, І. Марчук, Г. Якутович), у театр і кіно (актори І. Миколайчук, Б. Ступка, Л. Кадирова; режисери С. Параджанов, Л. Танюк, Л. Осика, Ю. Іллєнко). Рух за національно-культурне

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Кладовище втрачених ілюзій
(*Віктор Зарецький, 1965*)

Пробудження
(*Іван Марчук, 1992*)

оновлення міцнів і ширився. Його учасники влаштовували літературні читання, художні виставки. Активно діяли клуби творчої молоді (у Києві «Сучасник», у Львові — «Пролісок»).

Представники нової генерації обстоювали свободу творчості, виступали за повноцінний розвиток української мови й культури. Значного розголосу набув трактат Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Його автор писав: *«Я пропоную… одну-єдину річ: свободу — свободу чесного публічного обговорення національного питання, свободу національного вибору, свободу національного самопізнання і саморозвитку»*. Невдовзі «шістдесятники» склали помітну моральну опозицію радянській владі, яка, відчувши загрозу, відреагувала наступом на свободу слова.

Перші арешти й судові процеси над українськими **дисидентами** (від лат. *dissidens* — незгодний) припали на 1965 рік. Їх звинуватили в «антирадянській агітації та пропаганді». Наступна хвиля репресій прокотилася 1972 року. До радянських в'язниць і таборів запроторили багатьох митців і громадських діячів: Василя Стуса, Івана Світличного, Євгена Сверстюка, Ігоря Калинця, Валерія Марченка, В'ячеслава Чорновола та ін.

Декого залякали: одним заборонили друкуватися, інших виключили з університетів, звільнили з роботи. Чимало митців, аби вберегти себе, мусили оспівувати радянську владу. Дехто обрав *«третій шлях»*, або так звану *«внутрішню еміграцію»* — припинив активну громадську і творчу діяльність.

Трембітарі пам'яті
Алли Горської
(*Галина Севрук, 1970-ті*)

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Синій птах
(*Галина Севрук, 1966*)

Коментар фахівця

Серед ознак шістдесятників я б поставив на перше місце юний ідеалізм, який просвітлює, підносить і єднає… Другою ознакою я б назвав шукання правди і чесної позиції… Поетів тоді називали формалістами за шукання своєї індивідуальності. Насправді за шукання істини — замість ідеї, спущеної зверху для оспівування. Як третю ознаку я б виділив неприйняття, опір, протистояння офіціальній літературі та всьому апаратові будівничих казарм.

***Євген Сверстюк**, літературний критик*

Опрацьовуємо прочитане

1. Які історичні події зумовили піднесення української літератури в 1960-х рр.?
2. Хто такі «шістдесятники»? Назвіть імена «шістдесятників»-літераторів.
3. Як розвивались інші види мистецтва в Україні в 1960-ті рр.?
4. Які ознаки «шістдесятників» виділяє літературний критик Є. Сверстюк?
5. Чим завершився період «шістдесятництва»? Поміркуйте і зробіть висновок, чому митці-«шістдесятники» становили небезпеку для радянської влади.
6. Схарактеризуйте значення «шістдесятників» в українській історії та культурі.

Виявляємо творчі здібності

7. Подивіться на картину «Пробудження» художника І. Марчука (с. 147). Назвіть свої асоціації до неї. Які зв'язки можна встановити між темою цієї картини та періодом творчості «шістдесятників»?
8. Використовуючи ілюстративний матеріал із віртуальної картинної галереї в електронному додатку до підручника, підготуйте мультимедійну презентацію на тему «Шістдесятники» в українському мистецтві.

Готуємо проект

9. Об'єднайтесь у групи й дослідіть культурні та суспільні особливості періоду творчого піднесення «шістдесятників»: дисидентський рух 1960-х років, творчість композиторів, художників, акторів, режисерів; «шістдесятництво» в літературі. За підсумками дослідження проведіть захід у довільній формі.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Василь Симоненко

(1935—1963)

Василь Симоненко

Василь Андрійович Симоненко народився 8 січня 1935 року в селі Біївцях Лубенського району на Полтавщині. Закінчивши середню школу, вступив на факультет журналістики Київського університету. Брав активну участь у діяльності студентської літературної студії. Після університету працював у газетах «Молодь Черкащини», «Черкаська правда», був кореспондентом «Робітничої газети». Був учасником Клубу творчої молоді «Сучасник».

1962 року видав поетичну книжку «Тиша і грім». Деякі інші твори поета поширювались напівлегально — у так званому самвидаві (у рукописних чи друкованих копіях). Вони швидко здобули визнання. О. Гончар назвав В. Симоненка «витязем молодої української поезії».

Улітку 1962 року поета заарештували й побили у відділку міліції. Після того він захворів і прожив трохи більше року. Помер 14 грудня 1963 року.

Посмертно було видано збірки поета «Земне тяжіння», «Лебеді материнства», «Поезії». Збереглись також новели В. Симоненка (збірка «Вино з троянд») і казки для дітей («Подорож у країну Навпаки», «Цар Плаксій і Лоскотон»).

Поезія В. Симоненка була видана за кордоном разом із фрагментами його щоденника «Окрайці думок» у журналі «Сучасність» та у збірці «Берег чекань».

Коментар фахівця

Василь Симоненко абсолютно доступний формою кожній грамотній людині й глибоко хвилюючий змістом. Він раз у раз говорить про те, що тривожить людей. Про що й вони говорять, але — без тієї громадської висоти, ясності розуму й пристрасті слова.

***Євген Сверстюк**, літературний критик*

Опрацьовуємо прочитане

1. Чим зацікавила вас особистість Василя Симоненка? Чи виникли у вас запитання щодо його життєвого шляху, творчості? У який спосіб ви могли б знайти відповіді на ці запитання? Які запитання ви б хотіли обговорити з однокласниками, однокласницями й учителями?
2. У зручній для вас формі (текст, план, таблиця, схема тощо) складіть за матеріалом підручника опорний конспект для розповіді про письменника.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

3. Перегляньте відеофільм «Василь Симоненко» (автор сценарію і режисер Василь Образ) із циклу «Гра долі». Що нового ви дізналися про поета? Якими відомостями ви доповнили б свою розповідь про письменника?

Ділимося читацьким досвідом

4. Пригадайте твори В. Симоненка, які ви вивчали раніше. Розкажіть про свої враження від них.

РЕАБІЛІТАЦІЯ ГІДНОСТІ
(«Я…»)

Простота творів В. Симоненка приваблювала сучасників поета, які за її допомогою долали травматичний досвід попередньої доби сталінських репресій. За «хрущовської відлиги» люди потребували елементарної психологічної підтримки. Цю підтримку надавала література — вона допомагала долати страхи й відроджувала людську гідність. Література була не лише мистецтвом, а чимось значно більшим, соціально значущим і актуальним. Здається, такі прості слова: *«Ти знаєш, що ти — людина…»*. А за ними стояло дуже багато — повернення гідності, яку було вкрадено в українців.

Тому й незвична назва твору *«Я…»* сприймалась як провокативна: ішлося не про знеособлене радянське колективне *«ми»*, а про неповторне людське *«Я»*.

Блискавка
(*Віктор Зарецький, 1980-ті*)

І ось у вірші представлено типову реакцію того, хто звик вважати інших лише витратним матеріалом радянської тоталітарної системи: *«дивився… тупо», «гримів одержимо і люто», «кривилося гнівом лице рябе», «паден був мене розіпнути»*. Поза зовнішньою агресією приховано страх і розгубленість — немов утрачено опору під ногами колишнього *«володаря життя»*, якому й лишилося тільки що безсило лютувати.

А поет, немов абетку, спокійно «розжовує», як нам тепер здається, елементарні й самозрозумілі речі про гордість і самоповагу. Про те, що будь-яке *«ми»* — не тупа й сіра маса. І народ, як і вся світова спільнота, складається з багатьох неповторних *«Я»* — як *«безліч всесвітів різних»*.

В основі поезії світоглядний конфлікт двох позицій: рабській ментальності протиставлено гідність вільної духом особистості.

Справді, це дуже проста поезія, мистецька сила якої виявляється в її переконливій простоті.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Читацький практикум

Я...

Він дивився на мене тупо
Очицями, повними блекоти:
— Дарма ти себе уявляєш пупом,
На світі безліч таких, як ти.

Він гримів одержимо і люто,
І кривилося гнівом лице рябе,
Він ладен був мене розіпнути
За те, що я поважаю себе.

Не стала навколішки гордість моя.
Ліниво тяглася отара хвилин...
На світі безліч таких, як я,
Та я, їй-богу, один.

У кожного Я є своє ім'я,
На всіх не нагримаєш грізно,
Ми — не безліч стандартних «я»,
А безліч всесвітів різних.

Ми — це народу одвічне лоно,
Ми — океанна вселюдська сім'я.
І тільки тих поважають мільйони,
Хто поважає мільйони Я.

Виявляємо літературну компетентність

1. Розкажіть про свої враження від прочитаного твору.
2. Назвіть мотиви поезії «Я…» В. Симоненка. Яка головна думка поезії?
3. Прокоментуйте назву вірша.
4. Із ким, на вашу думку, сперечається ліричний герой? Опишіть цю людину. За допомогою яких деталей, художніх засобів автор створює образ опонента? Які почуття він у вас викликав?
5. Які аргументи використовує ліричний герой, щоб спростувати закиди опонента? Чи вважаєте ви ці аргументи переконливими? Чому?
6. Які рядки із цього вірша могли б стати афоризмами? Чому ви так вважаєте? Чи могли б ці рядки бути вашим життєвим девізом?
7. Доведіть або спростуйте висловлену в статті підручника думку про те, що у вірші «Я…» рабській ментальності протиставлено гідність вільної духом особистості.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Виявляємо обізнаність у сфері культури

8. Знайдіть у мережі Інтернет і послухайте аудіозапис вірша В. Симоненка «Я…» у читанні автора (фонотека «Живі голоси»). Які почуття вдалося передати авторові під час читання?

9. Роздивіться картину В. Зарецького «Блискавка» (с. 150). Який настрій вона створює? Чи подібний він до настрою вірша В. Симоненка? Чому ви так вважаєте?

Виявляємо творчі здібності

10. Об'єднавшись у групи, створіть картинки-«мотиватори» з рядками поезії В. Симоненка «Я…». Розмістіть їх у соціальних мережах чи на шкільному сайті. Обговоріть у класі результати творчості груп. За бажання створіть гумористичні «демотиватори».

◆ ПРО КОХАННЯ Й ЛЮБОВ
(«ЗАДИВЛЯЮСЬ У ТВОЇ ЗІНИЦІ…»)

Темі кохання поет майже завжди надавав універсальності: його ліричний герой переживає закоханість як щось не лише глибоко особисте, а й загальнолюдське, як вічне повторення й повернення («Ну, скажи, хіба не фантастично…», «Ікс плюс ігрек»). А от мотиву любові до батьківщини, навпаки, митець додав інтимності, увиразнив у ньому не пафосне, а щире синівське почуття.

Дзвонар
(*Опанас Заливаха, 1980*)

Для глибшого розуміння вірша «Задивляюсь у твої зіниці…» потрібно врахувати історичний і суспільно-політичний контекст.

Ось лише декілька фактів. Під час війни не дали друкувати кіноповість О. Довженка «Україна в огні», а 1951 року мало не заарештували В. Сосюру за вірш «Любіть Україну». Український патріотизм був під забороною, а з усіх офіційних трибун пафосно проголошували любов до радянської батьківщини. У тодішніх умовах нефальшиве слово В. Симоненка про любов до України відобразило почуття багатьох співвітчизників і стало голосом мільйонів. У цьому й полягає основне значення його твору.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Твір простий і дуже щирий, побудований загалом традиційно — як звернення відданого сина до матері. У розкритті мотиву поет дистанціювався від надмірної громадянської патетики, застосував інтимізацію тону: недарма його ліричний герой обстоює *«святе синівське право / З матір'ю побуть на самоті»*. Можливо, саме тому піднесені слова автора про відданість батьківщині сприймаються як природні й нефальшиві.

Вершник
(*Галина Севрук, 1967*)

Читацький практикум

* * *

Задивляюсь у твої зіниці
Голубі й тривожні, ніби рань.
Крешуть з них червоні блискавиці
Революцій, бунтів і повстань.
Україно! Ти для мене диво!
І нехай пливе за роком рік,
Буду, мамо горда і вродлива,
З тебе дивуватися повік...
Одійдіте, недруги лукаві!
Друзі, зачекайте на путі!
Маю я святе синівське право
З матір'ю побуть на самоті.
Рідко, нене, згадують про тебе,
Дні занадто куці та малі,
Ще не всі чорти живуть на небі,
Ходить їх до біса на землі.
Бачиш, з ними щогодини б'юся,
Чуєш — битви споконвічний грюк!
Як же я без друзів обійдуся,
Без лобів їх, без очей і рук?
Україно, ти моя молитва,
Ти моя розпука вікова...
Гримотить над світом люта битва
За твоє життя, твої права.

Портрет
Василя Симоненка
(*Алла Горська, 1954*)

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Ради тебе перли в душу сію,
Ради тебе мислю і творю...
Хай мовчать Америки й Росії,
Коли я з тобою говорю.
Хай палають хмари бурякові,
Хай сичать образи — все одно
Я проллюся крапелькою крові
На твоє священне знамено.

1962

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас ця поезія? Які літературні, мистецькі асоціації у вас виникли? Обговоріть їх з однокласниками й однокласницями.
2. До якого виду лірики, на вашу думку, належить цей вірш? Обґрунтуйте свої міркування.
3. Який образ є провідним у цій поезії? У яких мотивах його розкрито?
4. Яким постає ліричний герой поезії? Які риси ліричного героя вас приваблюють?
5. Об'єднайтеся в малі групи, наведіть гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям.
   - Чому автор вдається до риторичних запитань?
   - Яку роль у поезії виконують окличні речення?
   - Чому вірш не закінчується окличним реченням? Як ви вважаєте, першій чи другій частині поезії більше властиві пафос, піднесення? Обґрунтуйте свої міркування.
   - Чому поет, звертаючись до України, говорить: «*…ти моя* ***молитва****, / Ти моя* ***розпука*** *вікова…*»? Якого звучання набувають ці контекстуальні антоніми?
   - Як ви зрозуміли образ «*крапельки крові*»?
6. Оберіть рівень складності, виконайте завдання та презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.
   - ◔ Відобразіть поезію «Задивляюсь у твої зіниці…» у «хмарині тегів».
   - ◑ Доведіть або спростуйте тезу: «Вірш Василя Симоненка «Задивляюсь у твої зіниці» написаний шестистопним ямбом».
   - ◕ Напишіть тези до виступу за темою «Ліричний герой поезії Василя Симоненка «Задивляюсь у твої зіниці…».
   - ● Напишіть есей «Образ України в поезії Василя Симоненка «Задивляюсь у твої зіниці…».

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Дмитро Павличко

(Народився 1929 р.)

Дмитро Павличко

Дмитро Васильович Павличко народився 28 вересня 1929 року в селі Стопчатові на Івано-Франківщині. Навчався в Коломийській гімназії, а після приєднання Західної України до УРСР — у радянській десятирічці. Закінчив філологічний факультет Львівського університету. Завідував відділом поезії журналу «Жовтень». 1953 року видав першу збірку «Любов і ненависть». Згодом вийшли книжки «Моя земля», «Чорна нитка». Наклад збірки «Правда кличе» було вилучено за розпорядженням радянської цензури.

1964 року Д. Павличко переїхав до Києва, був сценаристом на кіностудії ім. О. Довженка, написав сценарії до кінофільмів «Сон» (у співавторстві з В. Денисенком) та «Захар Беркут». Із 1966 року працював у секретаріаті Спілки письменників України. Важливою віхою стала збірка «Гранослов» (1968), у якій поет осмислив проблеми людяності, патріотизму, національної культури.

У 1971—1978 роках Д. Павличко редагував журнал «Всесвіт». Видав книжки «Сонети подільської осені», «Таємниця твого обличчя». Писав твори для дітей — визнання в маленьких читачів здобули казки «Золоторогий Олень», «Дядько Дощ», «Де найкраще місце на землі». Він також є авторитетним літературним критиком і перекладачем.

Дмитро Павличко — один із організаторів Народного руху України, перший голова Товариства української мови імені Т. Г. Шевченка, народний депутат Верховної Ради України кількох скликань. У серпні 2006 року на IV Всесвітньому форумі українців Дмитра Павличка було обрано головою Української всесвітньої координаційної ради.

Опрацьовуємо прочитане

1. Чим зацікавила вас особистість Дмитра Павличка? Які запитання щодо його життєвого шляху, творчості у вас виникли? У який спосіб ви могли б знайти відповіді на них? Які з цих проблем ви б хотіли обговорити з однокласниками, однокласницями й учителями?
2. У зручній для вас формі (текст, план, таблиця, схема тощо) складіть за матеріалом підручника опорний конспект для розповіді про письменника.
3. Знайдіть у мережі Інтернет документальний фільм «Голос епохи. Дмитро Павличко». Яким постає поет у цьому фільмі? Які епізоди його спогадів вас зацікавили? Якими з них ви доповнили б свою розповідь про письменника?

Обкладинка збірки «Гранослов» (*1968*)

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Благословіння
(*Віктор Зарецький, 1969*)

◆ ПРОСТА ФІЛОСОФІЯ ДОЛІ («ДВА КОЛЬОРИ»)

«Два кольори» — немов ціла життєва філософія в художніх образах: мати, рідна домівка, молодість; спершу *«незнані шляхи»*, а потім і життєві дороги; нарешті, *«сивина»* як сумна вікова позначка. І звичайно, червоне і чорне — не лише на сорочці, а й у душі ліричного героя. Ціле життєве коло в тужливому емоційному оздобленні-чергуванні *«червоного»* і *«чорного»*.

«Шістдесятники» надолужували те, що було втрачене нашою літературою в часи сталінського терору — повертались до джерел. І зверталися не лише до фольклору, а й до літературних надбань. Згадати хоча б Олександра Олеся та його вірш «З журбою радість обнялась…». Такі самі наївність і простота, а в Д. Павличка ще й образ української вишитої сорочки додається, майстерно піднесений до символу. Дуже проста й дохідлива філософія, звернена до кожного чулого серця, яке неодмінно відреагує на усвідомлення неминучих життєвих утрат.

Недарма цей твір Д. Павличка став народною піснею. А про те, як вона виникла, розповів сам автор.

Сторінками спогадів

Пісню «Два кольори» я написав 29 лютого 1964 року, разом з композитором Олександром Білашем. Нам було нудно на комсомольському зібранні, а переді мною сиділа гарна жінка, у чорній хустці з вишитою на ній червоною трояндою, це нагадало мені мою сорочку, і першу строфу я написав просто на коліні… Я відчув, що це початок пісні, так само як золотошукач відкриває краплину золота. Ми втекли із засідання, і в той же день разом з Сашком дописали пісню. Вона лежала рік у Дмитра Гнатюка, а потім, напередодні жовтневих свят, Гнатюк показав її в ЦК, і там, як він мені розповідав, одна дуже поважна особа сказала — пісню потрібно переробити, тому що вона не є соціалістичною. Але я сказав, що нічого переробляти не буду, і нехай та поважна особа переписує сама. Петро Шелест (саме він був тією поважною особою), дізнавшись про мою відповідь, розлютився, але потім сказав, що чорт з нею, і нехай Гнатюк співає як є. Пісня прозвучала, і почала співатися повсюди. Після цього мене і Білаша викликали у партійну школу, де два кагебісти з нами вели бесіду і сказали, що я мав би прекрасно знати, що таке червоне і чорне — мовляв, ми написали бандерівський гімн. Нам тоді просто кості затерпли, бо ми розуміли, чим це загрожує. Я тоді почав говорити, що рушники, сорочки — навіть на Гуцульщині, звідки я родом, — вишивають червоно-чорними нитками. Я сказав, що це народна вишивка, а отже, і народна пісня.

Дмитро Павличко

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Читацький практикум

Два кольори

Як я малим збирався навесні
Піти у світ незнаними шляхами,
Сорочку мати вишила мені
Червоними і чорними нитками.

Два кольори мої, два кольори,
Оба на полотні, в душі моїй оба,
Два кольори мої, два кольори:
Червоне — то любов,
а чорне — то журба.

Мене водило в безвісті життя,
Та я вертався на свої пороги,
Переплелись, як мамине шиття,
Мої сумні і радісні дороги.

Мати і син
(*Алла Горська, 1965*)

Два кольори мої, два кольори,
Оба на полотні, в душі моїй оба,
Два кольори мої, два кольори:
Червоне — то любов, а чорне — то журба.

Мені війнула в очі сивина,
Та я нічого не везу додому,
Лиш згорточок старого полотна
І вишите моє життя на ньому.

Два кольори мої, два кольори,
Оба на полотні, в душі моїй оба,
Два кольори мої, два кольори:
Червоне — то любов, а чорне — то журба.

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас поезія? Які емоції вона викликала? Чи чули ви пісню «Два кольори»? Чи знаєте слова цієї пісні?
2. Пісня «Два кольори» стала справді народною. Поміркуйте, у чому секрет її популярності.
3. До якого виду поезії — ліричної, громадянської, патріотичної — можна віднести цей твір? Обґрунтуйте свої міркування.
4. Яким постає ліричний герой поезії? Завдяки яким образам ми розуміємо його життєву філософію?

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Виявляємо творчі здібності

5. У зручній для вас формі (малюнок, колаж, вірш, есей тощо) презентуйте образи, які дадуть уявлення про вас і вашу життєву позицію.

У КОЛІ МЕТАМОРФОЗ
(«Я СТУЖИВСЯ, МИЛА, ЗА ТОБОЮ…»)

Як розповісти про вічність справжнього, хоч і неподіленого почуття? У вірші «Я стужився, мила, за тобою…» поет робить це через звернення до промовистих образів природи.

У поезії звучить мотив метаморфози: спершу ліричний герой перетворюється на самотній явір, який, своєю чергою, переходить у нове втілення (*«Скрипку зроблять із його журби»*). Автор використав відомі ще в народній ліриці художні засоби — паралелізм і персоніфікацію, ускладнивши їх, щоб передати драму безнадійно закоханого та високу красу його почуттів.

Паралелізм — художній прийом, що передбачає зіставлення людського життя з описами природи з метою розкриття психологічного стану героїв.

Персоніфікація — уподібнення неживих предметів чи явищ природи людським якостям.

В осмисленні мотиву нерозділеного кохання Д. Павличко має чимало попередників, зокрема геніального Івана Франка з його «Зів'ялим листям».

Читацький практикум

Явір
(*Ейвінд Ерл, 1974*)

* * *

Я стужився, мила, за тобою,
З туги обернувся мимохіть
В явора, що, палений журбою,
Сам-один між буками стоїть.

Грає листя на веснянім сонці,
А в душі — печаль, як небеса.
Він росте й співає явороньці,
І згорає від сльози роса.

Сніг летить колючий, ніби трина,
Йде зима й бескидами гуде.
Яворові сниться яворина
Та її кохання молоде.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Він не знає, що надійдуть люди,
Зміряють його на поруби,
Розітнуть йому печальні груди,
Скрипку зроблять із його журби.

Поцілунок
(*Віктор Зарецький, 1980-ті*)

Виявляємо літературну компетентність

1. Чи сподобався вам твір Д. Павличка? Чим саме?
2. Назвіть мотиви вірша «Я стужився, мила, за тобою…».
3. У яких художніх творах найчастіше використовується паралелізм? Поясніть, у чому полягає використання цього художнього засобу у вірші Д. Павличка.
4. До яких образів природи звертається поет? Якої художньої мети він досягає за допомогою їх зображення?
5. Назвіть персоніфіковані образи, що створені у вірші «Я стужився, мила, за тобою». Які почуття вони у вас викликали?
6. Які почуття викликає у вас остання строфа вірша? Яка думка в ній переважає — про загибель явора чи про творення мистецтва завдяки коханню?

Досліджуємо самостійно

7. Використовуючи мережу Інтернет, знайдіть і презентуйте найцікавіші, на вашу думку, варіанти виконання пісні «Явір і яворина» на слова Д. Павличка та музику О. Білаша.

Ділимося читацьким досвідом

8. Пригадайте поезії І. Франка зі збірки «Зів'яле листя», у яких є мотив нерозділеного кохання. Порівняйте, через які образи, за допомогою яких художніх засобів розкривають цей мотив обидва поети.
9. Пригадайте твори світової поезії, у яких створено персоніфіковані образи дерев, наділених почуттями (Г. Гейне, М. Лермонтов). Якщо можливо, визначте риси, що об'єднують вірш Д. Павличка із цими творами.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Іван Драч

(1936—2018)

Іван Драч

Іван Федорович Драч народився 17 жовтня 1936 року в селі Теліженцях Тетіївського району на Київщині. Після школи вчителював, був комсомольським активістом. Після строкової військової служби навчався на філологічному факультеті Київського університету. Працював у редакції «Літературної газети». Навчався в Москві на Вищих сценарних курсах. 1962 року видав дебютну збірку «Соняшник». Коли почали переслідувати «шістдесятників», змушений був публічно покаятися у зв'язках з дисидентами, щоб здобути прихильність влади. Багато писав і часто видавав книжки: «Протуберанці серця», «Балади буднів», «До джерел», «Корінь і крона», «Київське небо», «Дума про вчителя», «Шабля і хустина», «Драматичні поеми», «Київський оберіг», «Храм сонця» та ін.

Певний час працював на кіностудії ім. О. Довженка, написав сценарії до фільмів «Криниця для спраглих», «Камінний хрест» (за мотивами творів В. Стефаника), «Іду до тебе» (про долю Лесі Українки) та ін. А з кінця 1980-х років творчу працю поєднував з політикою, належав до різних партій та організацій.

Помер Іван Драч 19 червня 2018 року.

Калинова балада. Портрет Івана Драча (*Алла Горська, 1964*)

Сторінками спогадів

Поезія Івана Драча у 60-ті роки стала таким свіжим вітром, який пробудив інтерес у багатьох не тільки до української поезії й української літератури, а ширше — взагалі до всього українського. Тоді поезія захоплювала уми багатьох людей. То був час, коли лише у метафорі можна було щось висловити, якимись натяками, щось таке, що не можна було висловити ніде. Іван Драч це теж дуже добре робив.

***Іван Малкович**, поет і видавець*

Опрацьовуємо прочитане

1. Чим зацікавила вас особистість Івана Драча? Які факти з біографії поета вам найбільше запам'яталися? Які запитання у вас виникли? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість? Які запитання ви б хотіли обговорити з однокласниками, однокласницями й учителями?

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

2. Як характеризує творчість Івана Драча сучасний поет, видавець Іван Малкович?
3. Знайдіть у мережі Інтернет записи публічних виступів поета. Яке враження справляє його манера говорити, читати свої вірші?

У ПОШУКАХ ВИРАЖАЛЬНИХ ФОРМ («БАЛАДА ПРО СОНЯШНИК»)

Поет І. Драч замолоду дуже любив експериментувати зі словом. Тим і виділявся серед інших «шістдесятників». Брав за основу традиційні жанри й образи і вдало їх переосмислював, підпорядковував духові свого часу. От і тему поетичного покликання розкрив у традиційному баладному жанрі, але по-своєму. Микола Ткачук у зв'язку із цим відзначив: *«І. Драч реформував жанр балади, відкинувши традиційні легендарно-історичні, героїчні й фантастичні її атрибути, але залишивши ліро-епічну структуру, напружений сюжет».*

Балада — ліро-епічний твір фантастичного, історико-героїчного чи соціально-побутового змісту з драматичним напруженим сюжетом.

Алегорія (інакомовлення) — втілення певної абстрактної ідеї в конкретному образі тварини, рослини або предмета.

Однак «фантастика» у творі І. Драча все-таки присутня, хоч і не зовсім така, як у фольклорній або романтичній баладі. Вона представлена метаморфозою — звичайно, внутрішньою, душевною.

Ось на початку простий сільський хлопчина у своїх щоденних забавах. І його дитинство, безтурботне й веселе — у гармонійному злитті з довкіллям. Аж раптом кульмінація: несподівана, немов осяяння, душевна метаморфоза, яку спричинила зустріч із сонцем-красою. А далі — уже новий шлях і прийняття свого творчого покликання.

Справжня поезія не дуже любить буквального, прямого слова: добре, коли лишається трохи простору для читацької співтворчості. І в баладі І. Драча такий простір теж є: скажімо, у ній доволі оригінально представлено алегорії (соняшника й сонця — поета й поезії). Вони спонукають до роздумів, можуть породжувати складні й несподівані асоціації. І лише насамкінець поет «підстраховується» і в останніх рядках твору вже прямо й дохідливо розкриває свою думку та розтлумачує використані алегоричні образи.

Соняшник
(*Опанас Заливаха, 1973*)

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Читацький практикум

Балада про соняшник

Соняшник життя
(*Марія Примаченко, 1963*)

Були руки і ноги в соняшника,
Було тіло — шорстке і зелене.
Він бігав наввипередки з вітром,
Він вилазив на грушу
І в пазуху рвав гнилиці,
І купався коло млина,
І лежав у піску,
І стріляв горобців з рогатки,
Він стрибав на одній нозі,
Щоб вилити з вуха воду, —
І раптом побачив сонце,
Красиве засмагле сонце
В золотих переливах кучерів,
У червоній сорочці навипуск.
Воно їхало на велосипеді,
Обминаючи хмари у небі...
І застиг він на роки і на століття
У золотому німому захопленні:
— Дайте покататися, дядьку!
А ні, то візьміть хоч на раму,
Дядьку, хіба вам жалко?!
Поезіє, сонце моє оранжеве!
Щомиті якийсь хлопчисько
Відкриває тебе для себе,
Щоб стати навіки соняшником.

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас ця поезія? Які асоціації виникли? Які образи поезії вас здивували, зацікавили?
2. Пригадайте, що таке *балада*. Які твори цього жанру ви вивчали на уроках української і зарубіжної літератури, читали самостійно?
3. До якого роду літератури (епосу, лірики, драми, ліро-епосу) належить жанр балади?
4. Поміркуйте, чи наявні ознаки цього роду літератури в «Баладі про соняшник». Обґрунтуйте свої міркування.
5. Які алегоричні образи постають у творі? Розкрийте їх значення.
6. Яке враження справив на вас фінал поезії?

Запрошуємо до дискусії

7. Відчуйте себе літературним критиком, визначте й обґрунтуйте свою позицію щодо винесеного на дискусію питання: «Те, що у фіналі поет розкриває смисл алегоричних образів, — недолік цього твору чи його перевага?»

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Микола Вінграновський

(1936—2004)

Микола Степанович Вінграновський народився 7 листопада 1936 року в місті Первомайську Миколаївської області. Закінчив школу, навчався в Київському інституті театрального мистецтва ім. І. Карпенка-Карого на акторському відділенні. Відомий режисер О. Довженко помітив талановитого юнака й запросив до Всесоюзного державного інституту кінематографії в Москві.

Микола Вінграновський

Здобувши вищу кінематографічну освіту, М. Вінграновський працював кінорежисером на Київській кіностудії ім. О. Довженка. Поетичні твори писав з кінця 50-х років. Видав збірки «Атомні прелюди», «Сто поезій», «Поезії». У 80-х роках опублікував книжки «На срібнім березі», «Київ», «Губами теплими і оком золотим». Літературознавець В. Моренець назвав поета *«першим з-поміж рівних у плеяді «шістдесятників»*. Поет був визнаним майстром інтимної лірики: збірки «Цю жінку я люблю», «З обійманих тобою днів», «Любове, не прощавай!».

На відміну від багатьох «шістдесятників», які з кінця 80-х років захопилися політикою, поет зберіг вірність творчому покликанню. Окрім «дорослої» поезії, написав багато віршових і прозових творів для дітей, що здобули визнання.

Помер Микола Вінграновський 26 травня 2004 року.

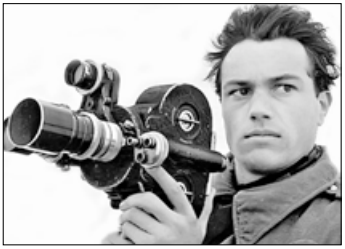

Микола Вінграновський з кінокамерою

Письменник про себе

Мене ніколи не вабила політика, бо я завжди маю роботу, яку люблю, і мене ніколи не точив черв'як заздрості до тих, хто часто з'являється на трибунах і телеекранах. Загалом же поет — до сорока років, великий поет — до тридцяти, а що робити далі? Тому багато йдуть у політику. А я пишу прозу і знімаю фільми.

Микола Вінграновський

Коментар фахівця

Хто не пам'ятає Миколу Вінграновського в образі солдата Івана Орлюка у фільмі О. Довженка і Ю. Солнцевої «Повість полум'яних літ»! Це було світове визнання ще студента Миколи Вінграновського як кіноактора, бо цей фільм був удостоєний відзнак на міжнародних кінофестивалях у Каннах, Лондоні та Лос-Анджелесі. Під магічним впливом режисерської майстерності свого вчителя Олександра Довженка

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

М. Вінграновський обирає кінорежисуру і ставить такі фільми: «Ескадра повертає на Захід», «Берег надії», «Дума про Британку», «Климко», «Тихі береги», «Довженко. Щоденник 1941—1945 рр.», «Галич — столиця князя Данила Галицького», «Чигирин — столиця гетьмана Івана Мазепи».

***Микола Жулинський**, дослідник літератури*

Опрацьовуємо прочитане

1. Що вам найбільше запам'яталося з біографічної довідки про М. Вінграновського? Чим, на вашу думку, може бути цікавою ця людина вашим сучасникам, одноліткам?
2. Прокоментуйте текст рубрики «Письменник про себе». Якою особистістю постає перед нами М. Вінграновський?
3. У зручній для вас формі (текст, план, таблиця, схема тощо) складіть за матеріалом підручника опорний конспект для розповіді про письменника.
4. Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте документальний фільм Першого національного телеканалу «Сімдесятники». Микола Вінграновський. Український Орфей». Що нового ви дізналися про поета? Які факти з життя Миколи Вінграновського вас зацікавили? Якими з них ви доповнили б свою розповідь про письменника? Яке враження справив на вас документальний фільм? Чи виникло у вас бажання поділитися своїми враженнями від фільму на сторінці телеканалу в соціальній мережі?
5. Перегляньте фрагменти фільму «Повість полум'яних літ» (1961, режисери — О. Довженко і Ю. Солнцева), у якому М. Вінграновський зіграв роль Івана Орлюка. Яке враження справила на вас гра актора? Які риси героя, на вашу думку, привабили Миколу Вінграновського найбільше? Обґрунтуйте свої міркування.

МІЖ МОРЕМ І НЕБОМ
(«У СИНЬОМУ НЕБІ Я ВИСІЯВ ЛІС…»)

Поезія М. Вінграновського майже цілком асоціативна. Її можна пояснити лише з погляду краси. Не випадково М. Жулинський писав: *«Красу Микола Вінграновський визначив основним естетичним критерієм своєї творчості і поривався підняти своє образне слово до таких висот, куди рідко сягала творча уява інших, також талановитих поетів. Він був один такий серед «шістдесятників», хто міг так ніжно вихопитися з-під сірої одностайності життя і мислення і збунтуватися проти нормативних приписів та ідеологічних повчань».*

Поєднання дуже різних образів, алогічність, руйнування усталених психологічних стереотипів — усе це виводить читацьку аудиторію М. Вінграновського в царину краси, таку далеку від приземлених буднів. Дуби й берези висіяно в синьому небі, а сни — уже в синьому морі. А потім вони, ці химерні дерева і сни, проростуть і розів'ються: *«І являть тебе вони в небі і в морі»*.

А наостанок — образ героя-подорожнього, цього дивного сіяча (*«дубовий мій костур, вечірня хода»*), який мандрує створеним уявою світом. І звичайно, на своїй дорозі він не один (*«і ти біля мене», «і небо над нами із тебе», «і море із тебе»*).

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Повтори, а особливо алітерації й асонанси забезпечують милозвучність, легкість читання твору за очевидної його внутрішньої, смислової складності. А ще ця поезія залишає широкий простір для читацької співтворчості — залежно від індивідуальних асоціацій, життєвого й емоційного досвіду.

Читацький практикум

* * *

У синьому небі я висіяв ліс,
У синьому небі, любов моя люба,
Я висіяв ліс із дубів і беріз,
У синьому небі з берези і дуба.

У синьому морі я висіяв сни,
У синьому морі на синьому глеї
Я висіяв сни із твоєї весни,
У синьому морі з весни із твоєї.

Той ліс зашумить, і ті сни ізійдуть,
І являть тебе вони в небі і в морі,
У синьому небі, у синьому морі...
Тебе вони являть і так і замруть.

Дубовий мій костур, вечірня хода,
І ти біля мене, і птиці, і стебла,
В дорозі і небо над нами із тебе,
І море із тебе... дорога тверда.

Виявляємо літературну компетентність

1. Розкажіть про свої думки та почуття, які виникли під час прочитання вірша. Чи здався він вам незвичним, особливим? Що саме привернуло в ньому вашу увагу?
2. Про що, на вашу думку, цей твір? Прокоментуйте його мотиви.
3. Доведіть або спростуйте думку про те, що у вірші поєднуються дуже різні образи.
4. Чи згодні ви з тим, що твір є милозвучним і легким для читання?
5. Наведіть приклади використаних у вірші звукових художніх засобів: повторів, алітерацій, асонансів.
6. Які ще художні засоби використано у творі? Підтвердьте свою думку прикладами з тексту. Якої художньої мети досягає автор за допомогою цих засобів?

Досліджуємо самостійно

7. Знайдіть у мережі Інтернет і послухайте записи, на яких вірш М. Вінграновського читають актори, школярі. Чи відповідає, на вашу думку, це виконання настрою твору? За бажання прочитайте вірш із тими інтонаціями, які ви вважаєте найбільш відповідними. Проведіть конкурс читців.

Виявляємо творчі здібності

8. Проведіть гру в асоціації за віршем «У синьому небі я висіяв ліс…»: спершу назвіть іменники, потім — прикметники. За підсумками гри обміркуйте ілюстрацію, яку могли б створити до вірша. Розкажіть, у якій техніці ви б її створили, які кольори використали б. За бажання реалізуйте свій задум у малюнку.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Григір Тютюнник

(1931—1980)

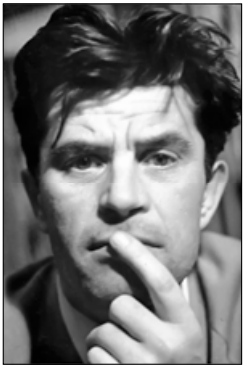

Григір Тютюнник

Григір (справжнє ім'я Григорій) Михайлович Тютюнник народився 5 грудня 1931 року в селі Шилівці на Полтавщині. У 1937-му його батька заарештували й відправили на заслання. Тоді Григора забрали на Донбас родичі, а під час Другої світової війни він повернувся до матері на Полтавщину.

У повоєнні роки Г. Тютюнник закінчив ремісниче училище, працював у Харкові на заводі. Захворів і повернувся до рідної Шилівки. За «втечу» із заводу (мусив відпрацювати три роки) був засуджений до чотирьох місяців колонії. Звільнившись, працював на Донбасі, служив на флоті. А після демобілізації закінчив вечірню школу і вступив до Харківського університету.

1961 року видав перше оповідання, тоді ще російською мовою. Згодом перейшов на українську й відтоді писав лише рідною мовою. Після університету вчителював на Донбасі. 1963 року переїхав до Києва. Працював у газеті «Літературна Україна», на кіностудії ім. О. Довженка, у видавництвах «Радянський письменник», «Молодь», «Дніпро», «Веселка».

Після першої книжки «Зав'язь» (1966) видав збірники новел «Батьківські пороги», «Крайнебо», «Коріння», книжки для дітей «Ласочка», «Степова казка», повісті «Климко» та «Вогник далеко в степу».

Письменник працював над художніми перекладами, зокрема переклав оповідання та кіноповісті російського прозаїка В. Шукшина, що увійшли до збірки «Калина червона».

Помер Григір Тютюнник 6 березня 1980 року.

Сторінками спогадів

Григір Тютюнник приїхав із Донбасу до Києва трошки пізніше, його ім'я на небосхилі тодішнього молодого слова засвітилось також трішки пізніше, коли вже дехто встиг заявити про себе на повну силу таланту. Проте нині оте «трішки пізніше» стерлось та призабулось, ім'я Григора Тютюнника стало поряд із іменем Василя Симоненка на чолі когорти так званих «шістдесятників».

***Євген Гуцало**, письменник*

Коментар фахівця

Правдивість зображуваних людських характерів, художня майстерність у відтворенні їхніх вчинків, емоцій — це те, чим найбільше приваблюють читача твори Григора Тютюнника, надаючи його слову цінності тривалої, неперехідної.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Той, кого він зображує, правдивий кожним своїм жестом, психологічною деталлю, найкоротшою реплікою, поглядом, виразом обличчя.

***Олесь Гончар**, письменник*

Опрацьовуємо прочитане

1. Чи зацікавила вас особистість Г. Тютюнника? Можливо, у вас виникли запитання щодо творчого шляху письменника? У який спосіб ви могли б задовольнити свою цікавість?
2. Які прикмети творчої манери, стилю Г. Тютюнника відзначив Олесь Гончар? Чи приваблюють вас твори, наділені такими особливостями?
3. Євген Гуцало називає Григора Тютюнника «шістдесятником». Ознайомившись із творчістю В. Симоненка, І. Драча, М. Вінграновського, який зміст у поняття «шістдесятник» вкладаєте ви? Чого ви очікуєте від творів Григора Тютюнника? Коли прочитаєте твір, порівняйте ваші враження з очікуваннями.
4. У зручній для вас формі (текст, план, таблиця, схема тощо) складіть опорний конспект для розповіді про письменника.
5. Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте відеолекцію Ярини Цимбал про Г. Тютюнника з курсу «Українська література в іменах» (проект WiseCow) або документальний фільм Першого національного телеканалу «Григір Тютюнник. Доля». Що нового ви дізналися про письменника? Якою інформацією ви доповнили б свою розповідь про нього?
6. Знайдіть інформацію про музей братів Тютюнників у селі Шилівка (Полтавська обл.). Підготуйте презентацію, проведіть віртуальну екскурсію.

«ТРИ ЗОЗУЛІ З ПОКЛОНОМ»

Новела Г. Тютюнника має автобіографічне підґрунтя. Її автор відзначив: *«У тридцять сьомому році, коли батькові сповнилось рівно сорок, його заарештували, маючи на увазі політичний мотив, і пустили по сибірських етапах…»*.

Утративши батька в шестирічному віці, письменник постійно про нього згадував. Це підмітив і товариш прозаїка Є. Гуцало: *«Йому забракло батька не тільки в ранньому дитинстві, а й забракло рідного батька в спогадах, і він із дивовижною наполегливістю знову й знову повертався до тієї дещиці спогадів, які його зогрівали, звичайно, не лише в зрілому віці в Києві, а й, очевидно, впродовж усіх попередніх життєвих поневірянь»*.

Новелу «Три зозулі з поклоном» письменник написав 1976 року, але за життя Г. Тютюнника вона не була надрукована. Твір має посвяту: «Любові всевишній присвячується». Головні герої новели — Михайло, Софія і Марфа, однак загадка любові у творі не зводиться до банального «трикутника». Усе набагато складніше, адже новела все-таки про «любов всевишню».

Автор скомпонував твір як враження студента, сина Михайла та Софії. Він і переповів історію про дивовижну здатність закоханої Марфи Яркової *«відчувати»* листа від Михайла, який із далекого заслання пише не їй, а законній дружині.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Саме Марфа щоразу першою дізнається про прихід цього листа — серцем його відчуває. Хоч і не до неї лист, але на хвилину випрошує його, *«пригортає його до грудей, цілує у зворотну адресу»*.

А ще є й передісторія: мати розповіла синові про часи, коли сім'ями збиралися *«на посиденьки»*. Тоді Марфа приходила зі своїм нелюбим чоловіком Карпом, але задивлялась на чужого… Ця ретроспекція потрібна для повнішого розкриття стосунків у «любовному трикутнику»: Михайло знає, що небайдужий Марфі, однак зберігає вірність своїй родині. Знає про Марфине кохання й Михайлова дружина, а проте навіть не сердиться, а, навпаки, по-доброму співчуває, сама каже чоловікові: *«…хоч би разочок на неї глянув»*. Терпимість і співчуття — замість суперництва й очікуваних ревнощів. А після арешту Михайла горе ще більше єднає двох жінок. Недарма Софія зауважує: *«У горі, сину, ні на кого серця немає»*.

Кульмінаційний фрагмент новели — *«Останній лист від тата»* (тут *«останній»* фактично дорівнює слову *«передсмертний»*). У листі є не лише теплі слова до дружини, гірке переживання розлуки з домом, а й прохання не забути про *«три зозулі з поклоном»* — для Марфи: *«Може, вона покличе свою душу назад, і тоді до мене хоч на хвильку прийде забуття»*.

Твір Г. Тютюнника не лише про кохання без надії на взаємність, дивовижну душевну спорідненість, родинну вірність і непередбачувану долю, а й про життєву філософію терпимості й любові, властиву звичайним людям у часи важких випробувань.

У фольклорі мотив «любовного трикутника» з'являється переважно в піснях-баладах, яким властивий драматичний, напружений сюжет. У новелі Г. Тютюнника весь драматизм винесено в психологічну сферу й виражено за допомогою різних художніх засобів. Це точні портретні характеристики, лаконічні діалоги й монологи, майстерне погодження часу теперішнього й минулого. А особливу роль відіграє художня деталь — зображена у творі подробиця, що означає більше, ніж проста життєва реалія, оскільки здатна уточнювати задум автора, увиразнювати психологічну характеристику персонажів, виявляти емоційну напругу твору. У новелі можна знайти чимало таких деталей: наприклад, лист від Михайла, сльози Марфи Яркової, очі в портретній характеристиці Михайла, сосни, які колись він посадив. Навіть згадка на початку твору про *«новенький дешевий костюм»* оповідача відсилає до стереотипів про життя *«бідного студента»*.

Читаємо взірці української художньої літератури

i Завітайте до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника та знайдіть новелу Г. Тютюнника «Три зозулі з поклоном». Прочитайте її. Порівняйте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статті підручника.

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справив на вас твір? Які почуття викликав? До яких роздумів спонукав? Пригадайте, чого ви очікували від твору письменника-«шістдесятника» Григора Тютюнника. Чи справдилися ваші очікування? Ви отримали більше чи

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

менше емоційних, естетичних вражень, ніж сподівалися? Можливо, у вас виникли запитання? Обговоріть їх з однокласниками, учителями, батьками.

2. Пригадайте, яку роль виконує заголовок твору, його назва. Він належить до сюжетних чи позасюжетних елементів? Що за допомогою назви твору можуть з'ясувати читачі?

3. Новела Григора Тютюнника має назву «Три зозулі з поклоном». Де в тексті новели містяться слова, що стали її назвою?

4. Чи натрапляли (чули, читали) ви на вислів *три зозулі з поклоном* раніше? Перевірте за фразеологічним словником, за допомогою пошукової системи в мережі Інтернет, чи є словосполучення *три зозулі з поклоном* фразеологізмом, чи це авторське утворення. Зробіть висновок, презентуйте його в класі.

5. Якщо ви користувалися пошуковою системою, то неодмінно натрапляли на тлумачення словосполучення *три зозулі з поклоном* у контексті новели Григора Тютюнника. Чи задовольнили запропоновані тлумачення вашу допитливість? Які запитання залишилися без відповіді? Презентуйте результати своїх розвідок однокласникам та однокласницям, винесіть запитання на обговорення.

6. Об'єднайтеся в малі групи, дослідіть, зробіть припущення, презентуйте в класі.

- Містичне, сакральне значення числа три у фольклорі, літературі, культурі.
- Символічне значення образу зозулі в народній творчості, літературі.
- Значення слова *поклін* (*уклін*); уживання його в мові розмовній та літературній.

Обміркуйте результати групових досліджень. Запропонуйте власне тлумачення назви твору.

7. Здійснивши подібне дослідження, ваші однолітки «переклали» назву твору в таких словесних формулах: «Божественність любові жіночої визнаю», «Перед незбагненністю долі схиляюсь (або схились)», «Всевишня любов перемогла (перемагає)». Оберіть варіант «перекладу» й доведіть його ймовірність чи хибність.

8. Як відомо, новела «Три зозулі з поклоном» має присвяту. На вашу думку, який зв'язок між назвою твору і присвятою?

9. Які ознаки жанру новели притаманні твору «Три зозулі з поклоном»?

10. Пригадайте, що таке обрамлення (за потреби скористайтеся словником). Яку функцію воно виконує у творі? Наведіть приклади творів з обрамленням українських, зарубіжних письменників. Поміркуйте, чому твір «Три зозулі з поклоном» деякі літературознавці вважають новелою з обрамленням. Обґрунтуйте свої міркування.

11. Схарактеризуйте будову твору. Скільки, на вашу думку, сюжетних ліній є у творі? Щоб обґрунтувати свої міркування, спробуйте визначити персонажів кожної сюжетної лінії та її структурні елементи: експозицію, зав'язку, розвиток дії, кульмінацію, розв'язку.

12. Яку роль у будові твору відіграє «Останній лист від тата»?

Виявляємо творчі здібності

13. Напишіть есей або твір-роздум на тему «Своєрідність розкриття теми кохання у творі Г. Тютюнника «Три зозулі з поклоном».

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Запрошуємо до бібліотеки

Завітайте до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника та прочитайте інші твори письменників-«шістдесятників». Обговоріть їх у класі.

Готуємося до ЗНО

У зручній для вас формі занотуйте інформацію про «шістдесятників» та художні особливості їхніх творів. Складіть «літературний паспорт» до твору «Три зозулі з поклоном».

ПОВТОРЮЄМО ТА УЗАГАЛЬНЮЄМО

1. «Шістдесятниками» називають

А письменників старшого покоління, які в період «хрущовської відлиги» пережили творче піднесення

Б молодих митців, які заявили про себе в першій половині 60-х рр. минулого століття

В українських письменників, яких було заарештовано 1965 року

Г культурних діячів, які боролися за права людини в СРСР

2. У якому творі поета-«шістдесятника» ліричний герой обстоює «святе синівське право з матір'ю побуть на самоті»?

А Д. Павличко «Я стужився, мила, за тобою»

Б М. Вінграновський «У синьому небі я висіяв ліс»

В І. Драч «Балада про соняшник»

Г В. Симоненко «Задивляюсь у твої зіниці...»

3. Про кого з «шістдесятників» ідеться в наведеному уривку з інтерв'ю поета В. Герасим'юка?

У цьому вірші є засвідчення, що він себе знайшов. У ті часи знизували плечима — ну, «у синьому небі, з берези і з дуба» — що тут такого?.. Хоча навіть ті, які не розуміли його масштабу, відчували, що тут є якась музика, яка своєю суттю вивергається з цього лінійного світу і своїм багатоманіттям набирає той масштаб, який справді підносить поезію.

А М. Вінграновського

Б Д. Павличка

В Г. Тютюнника

Г В. Симоненка

4. Яке з наведених тверджень про твір Г. Тютюнника «Три зозулі з поклоном» НЕ є правдивим?

А твір має автобіографічне підґрунтя

Б твір присвячено «любові всевишній»

В особливу роль у творі відіграє художня деталь

Г у творі розкрито проблеми суперництва та ревнощів у любовному трикутнику

Визначити рівень засвоєння теми ви зможете за допомогою онлайн-тестів в електронному додатку до підручника.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Митець і суспільство

Матеріал цього розділу відкриває перед вами широкі можливості для формування естетичного смаку, почуття відповідальності за вчинки, усвідомлення права на власний моральний вибір, розвитку духовних якостей.

Опрацьовуючи матеріал розділу, ви маєте змогу набути та виявити такі компетентності:

- **літературну** — знання творчої біографії Ліни Костенко, її ролі в історії «шістдесятництва»; уміння характеризувати образну природу поетичного твору, аналізувати засоби художнього увиразнення, висловлювати власну думку про особливості історичного мислення письменниці у творі «Маруся Чурай», визначати жанр твору, основні проблеми, пояснювати роль деталей, психологічну природу вчинків персонажів;
- **ключові** — осмислення естетичної вартості художнього твору, уявлення про прекрасне як чинник гармонізації власного внутрішнього світу, уміння висловлювати міркування, проводячи аналогії з сучасним життям.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Ліна Костенко

(Народилась 1930 р.)

Ліна Костенко

Ліна Василівна Костенко народилась 19 березня 1930 року в містечку Ржищеві на Київщині в сім'ї вчителів. Разом із родиною переїхала до Києва. Здобувши середню освіту, навчалась у Київському педагогічному інституті та в Літературному інституті в Москві.

1957 року дебютувала з поетичною збіркою «Проміння землі». Приєдналась до руху «шістдесятників», видала книжки «Вітрила» й «Мандрівки серця». Брала участь у роботі Клубу творчої молоді. Зазнала критики за «аполітичність» — її книжки «Зоряний інтеграл» та «Княжа гора» було заборонено. Письменниця виявляла активну громадянську позицію, протестувала проти арештів української інтелігенції, підтримувала переслідуваних радянською владою митців. Через це ім'я Л. Костенко довго не згадували в українській радянській пресі, а також заборонили друкувати її твори.

Чергова книжка поетеси «Над берегами вічної ріки» побачила світ лише 1977 року (після шістнадцятилітньої перерви). Помітною подією стала публікація роману у віршах «Маруся Чурай» (1979).

Перу Л. Костенко належать книжки «Неповторність», «Сад нетанучих скульптур», поема «Берестечко», вірші для дітей «Бузиновий цар». 2010 року побачив світ її роман «Записки українського самашедшого». Поетична книжка «Річка Геракліта» (2011) об'єднала раніше написані та нові твори Л. Костенко.

У часи української незалежності активна життєва позиція Л. Костенко виявилась, зокрема, у тому, що 2005 року письменниця взяла участь в історико-культурній експедиції до Чорнобильської зони. Вона працювала разом з ученими, рятуючи предмети побуту й народної культури від знищення і забуття.

Коментар фахівця

Уже перші поетичні збірки Ліни Костенко засвідчили прихід в українську літературу надзвичайно сильної поетичної особистості. Органічна відстороненість від імпульсів суєтної «злободенності», а натомість чутливе сприйняття й переживання великих моральних і громадянських проблем та запитів доби, природність і чистота ліричного світу, культура письма, незалежність голосу і виразно вгадувана масштабність творчої особистості — зразу привернули увагу читачів. І ця пристрасна й ревна увага не полишає її вже півстоліття, знаходячи в ній високе розуміння.

***Іван Дзюба**, літературний критик*

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Письменниця про себе

Було би гарно, якби можна було сказати: «Все, зараз я себе гармонізую». Щоб можна було, як біцепси, накачати себе гармонією, красою та іншими гарними речами. Мені здається, що я не дуже гармонійна людина. Завжди щось відчуваю, щось переживаю, щось хочу зробити.

Ліна Костенко

Опрацьовуємо прочитане

1. Що вас зацікавило, вразило в біографії Л. Костенко?
2. Як, на вашу думку, вплинуло на формування письменниці те, що вона народилася в сім'ї вчителів?
3. Які деталі з біографії Л. Костенко свідчать про те, що вона є сильною, незламною особистістю?
4. Як характеризує себе письменниця? Які прагнення висловлює? Про які її риси, на вашу думку, це свідчить?
5. Які риси Л. Костенко як поетеси відзначає літературний критик І. Дзюба? Поміркуйте, чому зосередженість на моральних проблемах на противагу злободенності можна вважати ознакою сильної творчої особистості.

Досліджуємо самостійно

i

6. Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте записи публічних виступів Ліни Костенко. Яке враження справляє її манера спілкуватися з аудиторією? Ліну Костенко вже давно називають «живим класиком». На вашу думку, чи властива їй «зірковість»?
7. Підготуйте мультимедійну презентацію на тему «Ліна Костенко і «шістдесятництво». Презентуйте її однокласникам та однокласницям.

◆ ОСОБЛИВОСТІ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ

Творчість Л. Костенко загалом традиційна: авторка не любить екстравагантних експериментів. Звертається до визнаних і перевірених часом джерел — до досвіду фольклору і класичної літератури. Але письменниця володіє рідкісним даром творчого осучаснення традиції.

Осмислюючи «вічні теми», тобто теми загальнолюдського значення, вона надає їм виразного національного забарвлення, актуального звучання, а подекуди навіть і вираженої публіцистичності. Характерні риси творчості Ліни Костенко — інтелектуалізм та філософічність, що поєднуються з виражальною простотою, а також психологізм та емоційність.

Вічні теми — літературні теми загальнолюдського значення (життя і смерть, добро і зло, любов і ненависть, людина і природа тощо).

Скажімо, мотиви життя і смерті поетеса поєднала з долею народу — звідси історизм її художнього мислення. Вона художньо досліджувала воєнне лихоліття і його наслідки («Мій перший вірш написаний в окопі», «Пастораль XX сторіччя»), філософський і моральний аспекти («Життя іде і все без коректур», «У драмі людській небагато дій…», «Мені відкрилась істина печальна…»).

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Поетеса завжди уважна до проблем творчості («Страшні слова, коли вони мовчать…», цикл «Силуети»). В інтимній ліриці розкрила високі переживання своєї героїні («Моя любове, я перед тобою…», «Світлий сонет», «Розкажу тобі думку таємну…», «Напитись голосу твого…»).

Творчість для Л. Костенко невіддільна від відповідальності митця й кожної людини перед довкіллям. Мотив «людина і природа» поетеса ускладнила й розкрила в різних варіантах. Не лише в екологічному аспекті, а ще й у зв'язку з роздумами про сенс і призначення людського життя («Я вранці голос горлиці люблю…», «Гроза проходила десь поруч…», «Послухаю цей дощ…», «Вечірнє сонце, дякую за день…»).

Лірична героїня Л. Костенко відзначається душевним аристократизмом, високою культурою почуттів, людяністю, щирістю та моральним максималізмом.

Коментар фахівця

У добу жорстокого ідеологічного насилля над мистецтвом і митцями її слово звучало як бунт проти покори й компромісності, ерзаців і стандартів. Тим самим воно виходило за рамки суто літературні, ставши фактором духовно-суспільним.

***Володимир Панченко**, дослідник літератури*

◆ ПРО ТВОРЧІСТЬ
(«СТРАШНІ СЛОВА, КОЛИ ВОНИ МОВЧАТЬ…»)

Чому *«слова мовчать»* і як подолати це мовчання? Напевно, у кожної людини є схожий досвід стосунків зі словом.

Поезія Ліни Костенко «Страшні слова, коли вони мовчать» розкриває сутність поетичного мистецтва та переживання митця, відповідального за слово, творчість. Провідний мотив твору — неповторність і вагомість поетичного слова.

У поезії Ліни Костенко відтворено динаміку творчого процесу. У першому катрені — розгубленість і навіть розпач ліричної героїні; у другому — роздум над складністю поезії, коли звичні для всіх слова слід *«вимовити вперше»*. Нарешті, останній чотиривірш містить розв'язку: прийняття ліричною героїнею загадкової й парадоксальної суті поезії-натхнення.

Читацький практикум

* * *

Страшні слова, коли вони мовчать,
коли вони зненацька причаїлись,
коли не знаєш, з чого їх почать,
бо всі слова були уже чиїмись.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Хтось ними плакав, мучився, болів,
із них почав і ними ж і завершив.
Людей мільярди, і мільярди слів,
а ти їх маєш вимовити вперше!

Все повторялось: і краса, й потворність.
Усе було: асфальти й спориші.
Поезія — це завжди неповторність,
якийсь безсмертний дотик до душі.

1977

Руки (*Галина Севрук, 1971*)

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справив на вас цей вірш? Про що він? Назвіть мотиви та ідею твору.
2. Що турбує ліричну героїню вірша?
3. Як відображено в поезії динаміку творчого процесу? Розкажіть, спираючись на аналіз вірша в статті підручника та підтверджуючи прикладами з тексту.
4. Які художні засоби використано у творі? Наведіть приклади. Які з них здаються вам найбільш виразними? Чому саме?

Запрошуємо до дискусії

5. Наведіть приклади з власного життя: чи переживали ви стан, подібний до того, у якому перебуває ліричка героїня твору? Адже періоди невпевненості трапляються не лише в поетів, а і в людей різного роду занять. Чи може, на вашу думку, вірш «Страшні слова, коли вони мовчать…» допомогти людині знайти вихід у такій ситуації?

ПРО КОХАННЯ
(«ХАЙ БУДЕ ЛЕГКО. ДОТИКОМ ПЕРА…», «НЕДУМАНО, НЕГАДАНО…»)

Інтимна лірика Л. Костенко вирізняється милозвучністю, повторами, алітераціями й асонансами, як, наприклад, у творі **«Хай буде легко. Дотиком пера…»**. А про кохання тут сказано лише натяками.

Власне, твір — не лише про кохання, а й про людську пам'ять, що зберігає почуття як переважно «світлий спогад». Легко, світло і водночас трохи гірко — такий образ відбився в пам'яті й набув самодостатності. І вже його оберігають як найдорожчий досвід: глибоке, найзаповітніше, суто духовне переживання. Адже навіть телефонний дзвінок (*«хай не розбудить смутку телефон»*) або лист (*«нехай печаль не зрушиться листами»*) загрожують додати небажаний дисонанс — «приземлити» це до краю ідеалізоване почуття, утілене у зворушливій елегійній формі.

Дещо інакше переживає закоханість героїня поезії **«Недумано, негадано…»**. Вона охоплена неймовірним емоційним піднесенням, дуже близьким до стану

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

ейфорії. Це кохання її окрилює, робить небачено сміливою й відвертою, та ще й світ навколо, у загострених відчуттях, теж неминуче змінюється — виникають незвичайні зорові образи, звуки й запахи сприймаються інакше, ніж завжди.

Весь внутрішній монолог героїні — це красиве освідчення (можливо, краще — зізнання) в коханні, але поки ще призначене для себе. На це вона зважується на самоті, немов щойно відкриває, по-справжньому глибоко усвідомлює свої почуття, проговорює їх, аби звикнути до незнаного досі емоційного *«сп'яніння»*. А слова про закоханість *«без вороття»* й *«на все життя»* набувають тут бажаної свіжості — як *«вимовлені вперше»*.

І в цьому вірші натрапляємо на дуже гарні та звичні для поезії Л. Костенко оздоби — повтори, алітерації й асонанси, що забезпечують неперевершену милозвучність твору.

Читацький практикум

Спогад
(*Агнес Пелтон, 1937*)

* * *

Хай буде легко. Дотиком пера.
Хай буде вічно. Спомином пресвітлим.
Цей білий світ — березова кора,
по чорних днях побілена десь звідтам.

Сьогодні сніг іти вже поривавсь.
Сьогодні осінь похлинулась димом.
Хай буде гірко. Спогадом про Вас.
Хай буде світло, спогадом предивним.

Хай не розбудить смутку телефон.
Нехай печаль не зрушиться листами.
Хай буде легко. Це був тільки сон,
що ледь торкнувся пам'яті вустами.

Виявляємо літературну компетентність

1. Які почуття викликав у вас прочитаний вірш?
2. Визначте мотиви, головну думку твору.
3. Які образи зі світу природи та із середовища людини створено у вірші? Яке, на вашу думку, їхнє значення?
4. Знайдіть у вірші назви кольорів. У творенні яких контрастних образів їх використано?
5. Які рядки вірша утворюють анафору? Які слова в цих реченнях однакові, а які різняться? Про які почуття сказано в цих рядках? Чи викликає вірш відповідні почуття в читачів?

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Читацький практикум

* * *

Недумано, негадано
забігла в глухомань,
де сосни пахнуть ладаном
в кадильницях світань.
Де вечір пахне м'ятою,
аж холодно джмелю.
А я тебе,
а я тебе,
а я тебе
люблю!

Ловлю твоє проміння
крізь музику беріз.
Люблю до оніміння,
до стогону, до сліз.
Без коньяку й шампана,
і вже без вороття, —
я п'яна, п'яна, п'яна
на все своє життя!

Виявляємо літературну компетентність

1. Розкажіть про почуття, настрій, що їх викликав у вас прочитаний твір.
2. Які зорові та звукові образи, образи запахів є у творі? Який пейзаж вони допомагають уявити читачеві? Яке значення має цей пейзаж для розкриття основного мотиву твору?
3. Які засоби забезпечують милозвучність твору? Наведіть приклади з тексту.
4. Поміркуйте, які засоби у творі дозволяють досягти емоційної напруги, передати відчуття душевного піднесення.

◆ ПРО ЧАС («ПО СЕЙ ДЕНЬ ПОСЕЙДОН ПОСІДАЄ СВІЙ ТРОН…»)

2011 року вийшла збірка Л. Костенко «Річка Геракліта», яку впорядкувала донька поетеси О. Пахльовська. У цій книзі надруковано не лише раніше відомі, а й нові твори авторки. А в назву винесено ім'я давньогрецького філософа, який уславився роздумами про людину і час. Саме Гераклітові належать парадоксальні слова: *«У ту саму ріку входимо і не входимо, існуємо і не існуємо. На того, хто входить у ту саму ріку, набігають все нові й нові хвилі»*.

Л. Костенко в одному з інтерв'ю зізналась: *«Дуже розумним у поезії бути погано. Я з юності страшенно любила читати філософські книги і дуже хотіла стати мудрою. Мені великою мірою це ніби вдалося. І от я читала, читала і раптом зрозуміла, що це починає мені заважати. У мене навіть був період зарозумних віршів. Але я відчувала, що поезія хоче іншого. Так у мене пройшло бажання бути розумною — і я дозволила собі бути вільною»*.

Очевидно, філософські роздуми про час позначились і на доборі поезій до «Річки Геракліта». Не випадково упорядниця збірки зазначила: *«Причали цієї річки Геракліта — це минуле і майбутнє, це міста і місця нашої пам'яті, це все, що нам дороге, це наші зустрічі, які завжди є початком нового»*.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

У цьому контексті й слід сприймати вірш «По сей день Посейдон посідає свій трон…». Він — про індивідуальне переживання часу, а ще про природне бажання гармонії та краси в людському житті. Образи античної міфології уособлюють у поезії бажаний ідеал, а сумним дисонансом виступають згадки про *«танкер»* і *«мазут»* як реальність сучасного світу.

Читацький практикум

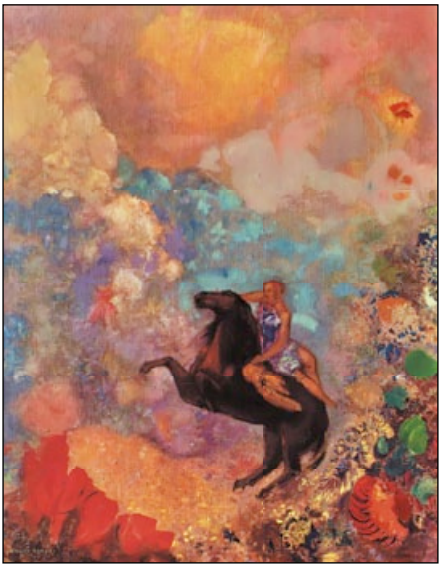

Муза на Пегасі
(*Оділон Редон, 1910*)

* * *

По сей день Посейдон посідає свій трон.
У правиці тримає тризуба.
В голубій одіссеї реліктових крон
причаїлась і зваба, і згуба.

За кущами заліг як не Фавн, то Амур.
А мужчини високі і мужні.
І виходить із піни антична ґламур,
виливаючи море із мушлі.

Понад хмари стоїть величавий Парнас.
На Олімпі лютує Юнона.
І Пегас, як фугас, пролетів і погас,
зачепивши крилом Посейдона.

Просто хочеться моря. Ні Скілл, ні Харибд.
І богиню із піни, невзуту.
Поки танкер якийсь не наскочить на риф
й не розіллє муари мазуту.

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справив на вас твір? Які запитання щодо твору ви хотіли б поставити автору?
2. Поміркуйте, яким чином у творі розкривається мотив єднання людини зі світом рукотворної краси (мистецтво) і природою.
3. Назвіть образи античної міфології, використані у творі. З якими образами сучасного світу вони контрастують?
4. Поясніть значення слова *муари* (за потреби скористайтеся тлумачним словником чи іншими довідковими джерелами). Який ефект створює поєднання слів *муари мазуту*?
5. Якою, на вашу думку, є ідея твору?

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Виявляємо творчі здібності

1. Спираючись на мотиви та художні знахідки лірики Л. Костенко, напишіть есей на одну з тем:
   - «Здатність людини протистояти дрібному й бачити величне: чому це важливо?»
   - «Пошуки справжнього (не оманливого) щастя: відображення в поезії».
2. Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте відеозаписи з виконанням ліричних творів Л. Костенко, які ви прочитали (читання поезій, виконання створених на їхній основі пісень). Виберіть ті варіанти, які вам найбільше сподобаються. Зніміть своє відео (читання віршів під музику).

Про кохання і творчість («Маруся Чурай»)

ДІВЧИНА З ЛЕГЕНДИ

Український народ зберіг легенду про Марусю Чурай, авторку пісень, серед яких «Віють вітри, віють буйні», «Засвіт встали козаченьки», «Ой не ходи, Грицю».

За легендою, поетеса народилась у Полтаві. Її батько Гордій Чурай брав участь у війні з поляками, потрапив у полон і був страчений ворогами.

Маруся мала неабиякий поетичний талант і гарний голос, сама складала й виконувала пісні. Була закохана в козака Полтавського полку Григорія Бобренка, який її зрадив. Образа й ревнощі підштовхнули дівчину до помсти. Зрадливий коханий одержав від Марусі отруйне зілля.

Доля Марусі Чурай зацікавила багатьох літераторів. Про легендарну піснярку писали С. Руданський, М. Старицький, В. Самійленко, О. Кобилянська та ін. Кожен виклав власний погляд на її трагічне кохання. Свою версію запропонувала й Л. Костенко в романі «Маруся Чурай».

ЖАНР ТА ІСТОРИЧНА ОСНОВА

Жанр історичного роману у віршах дозволив авторці не лише розкрити душевну драму героїні, а й відобразити доленосні події української історії. Взірцем вірності й патріотизму став для Марусі Чурай батько, який брав участь у битві під Кумейками, а потім загинув у польському полоні. Не випадково Маруся порівнює батька з іншим козаком — Грицем Бобренком, котрий хоч і воював під Берестечком, однак не витримав моральної перевірки вірністю в особистих стосунках. У романі згадано епізоди часів Хмельниччини (основні події орієнтовно припадають

Історичний роман — великий епічний твір про минуле, який поєднує історичну правду з художнім вимислом.

Роман у віршах — великий за обсягом віршований твір, у якому епічний спосіб зображення дійсності поєднується з ліризмом.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

на 1651 рік). Наприклад, у розділі «Проща» показано спалений ворожим військом Київ. Подано чимало історичних відомостей про Полтаву й участь Полтавського полку у війні під проводом Богдана Хмельницького. Саме цей гетьман відіграв вирішальну роль у скасуванні судового рішення у справі Марусі Чурай. У творі фігурують як історичні особи, так і суто літературні персонажі. Авторка не ставила за мету досягти повної точності в зображенні історичних діячів — вони або лише згадані, або зображені фрагментарно, або їхні образи суттєво переосмислені — відповідно до художніх завдань.

Читаємо взірці української художньої літератури

i

Завітайте до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника та знайдіть твір Л. Костенко «Маруся Чурай». Прочитайте його. Порівняйте власні враження від твору з матеріалом, запропонованим у статтях підручника.

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Твір поділено на дев'ять розділів — кожен зі своєю назвою. У першому є пролог зі згадкою про пожежу 1658 року, яка знищила Полтаву. Авторка пропонує читачам припустити, що в цій пожежі й згоріли всі книги магістрату із записами про суд над Марусею. В уяві письменниці постає книга, яка б могла вціліти в цій пожежі (*«І загула б та книга голосами…»*).

А судовий процес справді *«гуде голосами»*: дуже добре схарактеризовано громаду з її пошуками простих пояснень. Дівчину обвинувачують в отруєнні Гриця Бобренка.

Бобренчиха, численні свідки, війт, навіть Галя Вишняківна — усі висловились. На захист Марусі стали полковий обозний Іван Іскра, закоханий у дівчину, Марусина мати, Яким Шибилист і Лесько Черкес. Посланець із Січі, що саме прибув до полтавського полковника Пушкаря, пропонує *«інший вибрати закон, — не з боку вбивства, а із боку зради»*. Однак Марусю засуджують до страти.

Найдраматичнішим є третій розділ із промовистою назвою *«Сповідь»*. І вже тут не багато голосів, а лиш одна Маруся та її правда: *«Я не труїла. Те прокляте зілля / він випив сам. Воно було моє»*. Драматизмом позначений і п'ятий розділ — *«Страта»*. Знову громада (*«Стояли люди злякані, притихлі»*), а потім — поява невгамовного Івана Іскри з *«універсалом»*, що скасовує вирок. Це добра новина для більшості присутніх, але… не для самої Марусі: *«І не було ні радості, ні чуда. / Лиш тихий розпач: вмерти не дали»*.

З особистою драмою героїні авторка узгодила історичну сюжетну лінію, що стосується визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. Маруся Чурай теж бере участь у боротьбі: складає пісні й мелодії, що надихають воїнів-козаків. І навіть смертельно хвора, ледь стримує хвилювання, коли Полтавський полк на марші виконує саме її пісню.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

ТЕМА, ХУДОЖНІЙ КОНФЛІКТ, ПРОБЛЕМАТИКА

Кохання, зрада і війна — це ті теми роману, що, як кажуть, лежать на поверхні. І ще важливою є тема поезії, як в індивідуальному житті митця, так і в житті народу.

А поза цим «зовнішнім» комплексом тем стоїть те, що, можливо, хвилювало саму авторку найбільше — тема душевного й духовного аристократизму. Вона втілена в образі головної героїні, але не лише в ньому. До умовних «аристократів духу» можна віднести ще й Івана Іскру, Гордія Чурая, котрий постає у спогадах дочки взірцем патріотизму й вірності козацькому слову, а ще є лиш епізодично представлений Богдан Хмельницький зі своїм мудрим універсалом та мандрівний дяк із розділу «Проща».

Тема «духовного аристократизму», тобто здатності людини піднестися понад дрібними егоїстичними інтересами, визначає основний художній конфлікт. У романі дві групи персонажів. З одного боку — патріоти й захисники, які сповідують перевагу духовних цінностей. А з іншого — ті, хто живе суто меркантильними інтересами, наприклад нерозбірливий у засобах багатій Вишняк (*«Вся Україна полум'ям горить, він і на цьому теж нагріє руки»*).

Маруся Чурай
(*Іван-Валентин Задорожний, 1977*)

Головний конфлікт твору має ціннісний характер. Це протистояння різних життєвих переконань: духовного й приземленого, патріотизму й егоїзму, справедливості й корисливості. Наведений ряд ще можна продовжити, зокрема, додати до нього кохання й розрахунок, що визначають душевну роздвоєність, важливий внутрішній конфлікт Гриця Бобренка й пояснюють його зраду в коханні та пізніше розкаяння: *«Нелегко, кажуть, жити на дві хати. / А ще нелегше жить на дві душі!»*

Авторське бачення духовного аристократизму поширюється на становище поетеси в суспільстві й обумовлює її конфлікт з оточенням, власне, із громадою, що виявлено, наприклад, у зображенні судового процесу. Марусі доводиться вислухати на свою адресу різні закиди, зокрема, й абсурдне обвинувачення у відьомстві. Але на все це вона відповідає мовчанкою, не опускаючись до дріб'язкових суперечок, адже її високе творче покликання вимагає саме такої, гідної поведінки.

Із тематикою й конфліктом роману узгоджуються й основні проблеми, що їх порушила авторка. Це проблеми зради й вірності, патріотизму, соціальної

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

відповідальності, творчості й мистецького покликання. Окремо слід виділити проблему самовизначення жінки та її ролі в суспільстві й родині. Головна героїня не готова заради шлюбу поступатися своїми переконаннями та творчим покликанням. Вона хоче бачити поруч гідного й рівного їй супутника життя, не готова обмежувати себе буднями берегині домашнього затишку. Тому й протиставляє себе тому жіночому типові, до якого належить Галя Вишняківна: *«На неї можна нагримать, і можна її побити. / Вона простить, приголубить, розсолу тобі внесе. / Ти, може, від мене втомився. Мене потрібно любити. / А там треба тільки женитись. Ото женився — і все»*.

МАРУСЯ ЧУРАЙ І ГРИЦЬ БОБРЕНКО

Роман Л. Костенко в осмисленні особистої драми має чимало спільного з «Лісовою піснею» Лесі Українки. Адже у відомій драмі майже так само мова йде про кохання, зраду й запізніле усвідомлення непоправної втрати. Чи не так само — про слабовільного парубка, котрий піддається впливу прагматично налаштованої матері. А ще є та сама проблема душевної роздвоєності: Лукаш і Гриць дуже між собою схожі — обидва не здатні *«своїм життям до себе дорівнятись»*.

А от Мавка й Маруся Чурай суттєво різняться. У Л. Костенко замість символічного образу діє хоч і гранично ідеалізована, але цілком «земна» героїня. Ідеалізацію цього образу забезпечує мотив творчого покликання, що вимагає все, навіть кохання, оцінювати високою міркою творчості. Своїм покликанням Маруся не здатна поступитись — воно вже стало частиною її *«я»*. Усе міряє творчістю, навіть у стосунках зі зрадливим коханим: *«А я за тебе, Грицю, не піду. / Це ж цілий вік стоятиме між нами. / А з чого ж, Грицю, пісню я складу?!»*

Складати пісні й жити, жити і складати пісні. Це основа тієї життєвої філософії, якою піснярку наділила Л. Костенко. Моральний максималізм у творчості та в житті, єдність слова і вчинку — таку ідею втілено в образі Марусі Чурай. Про це говорить на суді Іван Іскра: *«Ця дівчина не просто так, Маруся. / Це — голос наш. Це — пісня. Це — душа»*. І в гетьманському універсалі так само: *«Її пісні — як перло многоцінне, / як дивен скарб серед земних марнот»*.

І звичайно, дівчина не здатна на вбивство через ревнощі: на відміну від попередніх літературних версій, у романі «Маруся Чурай» авторка «реабілітувала» свою героїню. У розділі *«Сповідь»* поетеса розкрила обставини смерті Гриця Бобренка, хороброго козака, якого щиро покохала Маруся, хоч і не розгледіла його роздвоєної душі. Навіть захищала перед іншими (*«Він, мамо, гордий. Він козак. Він лицар»*). А Гриць усе більше думав про достаток, брехав і зустрічався з дочкою багатіїв. Та все ж повернувся до Марусі: *«Як хочеш знати, — так, я їм продався, / але в душі на тебе я молюсь!»*. Зображуючи взаємини Марусі і Гриця, поетеса зосередилась на мотиві *«нерівності душ»*. Вона розкрила основні причини розладу в стосунках: виділила ціннісні розбіжності двох людей, яким так і не судилося бути разом.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Опрацьовуємо прочитане

1. Яке враження справив на вас роман у віршах Ліни Костенко? Які розділи мали найбільший емоційний вплив? Які розділи спонукали до роздумів про людину і світ, сенс людського життя?
2. Коли було опубліковано твір «Маруся Чурай»?
3. Що означає поняття *роман у віршах*?
4. Звідки Л. Костенко могла взяти відомості про Марусю Чурай?
5. Схарактеризуйте історичну основу твору Л. Костенко «Маруся Чурай».
6. Як у творі Л. Костенко зображено стосунки митця й оточення?
7. Розкрийте життєві ідеали Марусі Чурай.
8. Як у романі розкрито тему кохання? Чи можливий такий моральний максималізм у наш час?

Читацький практикум

Маруся Чурай

Історичний роман у віршах

(*Уривки*)

ЯКБИ ЗНАЙШЛАСЬ НЕОПАЛИМА КНИГА

Розділ перший

Влітку 1658 року Полтава згоріла дощенту.
Горіли солом'яні стріхи над Ворсклою.
Плавились бані дерев'яних церков.
Вітер був сильний. Полум'я гуготіло.
І довго ще літав над руїнами магістрату
легенький попіл
спалених паперів —
всіх отих книг міських Полтавських,
де були записи поточних судових справ.
Може, там була і справа Марусі Чурай?
Може, тому і не дійшло до нас
жодних свідчень про неї,
що книги міські Полтавські «през войну,
под час рабованя города, огнем спалені»?

А що, якби знайшлася хоч одна —
в монастирі десь або на горищі?
Якби вціліла в тому пожарищі —
немов неопалима купина?
І ми б читали старовинний том,
де писар вивів гусячим пером,

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

що Року Божого такого-то, і місяця такого-то, і дня
перед Мартином Пушкарем, полковником,
в присутності Семена Горбаня,
що був на той час війтом у Полтаві,
перед суддею, Богом і людьми
Чурай Маруся — на підсудній лаві,
і пів-Полтави свідків за дверми.

І загула б та книга голосами,
і всі б щось говорили не те саме.
І чорні бурі пристрастей людських
пройшли б над полем буковок хистких.

Тоді стара Бобренчиха, вдова,
суду такі промовила б слова:

— Пане полковнику і пане войте!
Ускаржаюся Богу і вам
на Марусю,
що вона, забувши страх Божий,
отруїла сина мого Григорія.
І втеди син мій Григорій наглою смертю вмер,
на здоровлі перед тим не скорбівши,
през отруєння і през чари бісовські.
То вам, панове, правдиво, під сумлінням, кажу
і людьми те освідчу.

Оскаржену Марусю Чураївну
тоді суддя суворо запитав, —
коли, чого і для якої причини
таке незбожне діло учинила?

Але вона ні слова не сказала,
усправедливлень жодних не дала,
тілько стояла, яко з каменю тесана. <...>

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справив на вас цей уривок? Яку роль він виконує в сюжеті, композиції роману?
2. Поміркуйте, з якою метою авторка на початку твору подає ліричний відступ про «неопалиму книгу».
3. Якою постає на початку роману головна героїня? Чому поведінка Марусі на суді для багатьох є доказом її вини?
4. Пригадайте, хто виступає на суді зі свідченнями. Яке враження справляють на вас ці свідки?

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

5. Хто стає на захист Марусі? Поміркуйте: Іван Іскра захищає Марусю Чурай лише тому, що кохає її?

СПОВІДЬ
Розділ третій

...Пройшло життя. Не варт було і труду,
Лише образи наберешся вщерть.
Останні дні вже якось перебуду.
Та вже й кінець. Переночую в смерть.

А що в житті потрібно ще мені?
Одбути всі ці клопоти земні.
Оці останні клопоти одбуть,
іти туди, куди мене ведуть, —
аби одбути, все уже одбути, —
і щоб не бути, щоб уже не бути!

Три дні дали на розмисли мені.
А нащо вже тим смертникам три дні? <...>

А втім, яка мені уже різниця?
Я теж убивця. Я убила Гриця.

Оце ж за те мені й заплата —
із кам'яних мурів кам'яная хата.
Старий кожух... солома... постелюсь...
Хоч так полежу... в пітьму подивлюсь... <...>

...А вже світає. Сумно, сумно, сумно
благословляється на світ.
Десь коні ржуть і глухо грають сурми.
Полтавський полк виходить у похід.

Десь грають сурми. В добрий час їм грати.
В литаври б'ють, так само, як колись.
Душа рвонулась — і застряла в ґратах,
прозорі руки з ґратами сплелись.

Далекий гомін сповнює в'язницю.
Десь вітер гонить куряву руду.
Це вперше, Грицю, це уперше, Грицю,
що я тебе в похід не проведу!

Ой, ллються сльози материнські, ллються!
Свята печаль, печаль без гіркоти.
Загинуть хлопці, то хоча б по-людськи.
А як загинув, як загинув ти?!

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Що кожен їде, — і вогню, і грому,
всього там буде в клекоті доріг.
А ти лежиш на цвинтарі старому,
де ще ніхто з козацтва не поліг. <...>

Чурай, той так: побачив свою долю, —
ось ти, ось я, тепер нас буде двоє.

А що у мене стіни голі, —
повісим костю саджені пістолі
та килим з дірком. І у курені
з тобою буде солодко мені.

А Гриць не так. То розум десь не татків:
— З'єднаєм що, нестатки до нестатків?
Багатому і діти чорт колише,
а бідному і янгол не рідня.
А як землі нам мати не одпише?
А ще ж стягтися треба й на коня.
Подбати мушу про якусь копійку.
Весілля мушу справити, ая.
То ж був один, тепер нас буде двійко.

Аж мати раз не втерпіла моя:

— Що ти все:
мушу, мушу, мушу, мушу?!
Земля, земля... А небо твоє де?
Як будеш так розношувати душу,
вона, гляди, із совісті спаде.

А він прийшов тоді з-під Берестечка.
Страшна поразка душі всім пекла.
Дражливий став. Ледь що, вже й суперечка.
Гіркі думки не сходили з чола.

Приходив рідко, лагідний не дуже.
Все курить, курить, люлька на губі.
Такий зробився, не прозирнеш у душу.
Якийсь чужий, — мені чи вже й собі?

А якось каже: — Щастя треба красти.
Хоч добре, не заклюнулось дитя.
Весілля знову мусимо відкласти.
Що зробиш, мила, як таке життя?

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Погане літо, не було врожаю.
Та ще ж тягтись на чоботи й кожух.
А я такий, я матір поважаю.
Я впоперек їй слова не скажу. <...>

Кого діждалась? Парубка чи воїна?
Чому не йде? Здавалося в ті дні —
моя любов, прогіркла й перестояна,
вже скоро душу випалить мені.

Я ж так боялась підлості і бруду!
Гули думки, сколошкані, як рій.
Сама нічого, якось перебуду.
А що скажу я матері старій?!

А мати знала. Мати все вже знала.
Снує чутки нещастя, як павук.
Не дорікала, не випоминала,
а тільки все їй падало із рук.

А раз сказала з розпачу гіркого:
— Є ж лицарі у нашому краю!
О Боже мій, на кого ж ти, на кого
збагнітувала молодість свою?!

...Мені немов полегшало відтоді.
Зболілася. Відмучилася. Годі.
Спинити Гриця не зробила й спроби.
Ходжу, хитаюсь, як після хвороби.
І хоч би злість яка чи ворожнеча, —
нема нічого. Пустка. Порожнеча.

Усе жаліла я його чомусь.
Або до Галі мислями звернусь:
— А може, хтозна, може, так і треба.
Бо хто я, Галю, проти тебе?

Ти Вишняківна. Рід у вас гучний.
Таких родів не густо у Полтаві.
Твій батько, Галю, чоловік значний.
У нього жінка ходить в златоглаві. <...>

Вишняк ішов угору все та вгору.
Вишнячка йшла ушир усе та вшир.
А Галя дбала в скриню та в комору.
А Бог на небі долю нам вершив. <...>

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

А може, я несправедлива до неї?
А може, саме таку дружину треба козакові, —
до печі і до городу, до коней і до свиней, і
до ради, і до поради, і вночі до любові?
Таку м'якеньку і теплу, як перестиглу грушу,
щоб тільки дивилася в очі і ні про що не питалась.

Приніс чоловік додому свою потовчену душу,
а жінка, як подорожник, до всіх виразок приклалась.
Що в неї й хата не хата, а так — прикалабок раю.
У неї — на двох глупоти, у нього — розум на двох.
У цьому твердому світі він, може, ніякий скраю,
зате як прийде додому — для жінки він цар і бог.
На неї можна нагримать, і можна її побити.
Вона простить, приголубить, розсолу тобі внесе.
Ти, може, від мене втомився. Мене потрібно любити.
А там треба тільки женитись. Ото женився — і все.

Так дай же вам, Боже, щастя. Прибийте собі підкову.
Нічим не журися, Грицю. Усе, як я, промине.
Але ні навмисно, Грицю, ні просто так, випадково,
ні словом лихим, ні добрим ніколи не згадуй мене. <...>

* * *

<...> ...Десь тихо жаби кумкають з болота.
Лягла на мур вечірня позолота.
Прощальний промінь блиснув на стіні.
І сонце, сонце — як жива істота,
єдина, що всміхається мені!

Я завтра, сонце, буду умирати.
Я перейшла вже смертницьку межу.
Спасибі, сонце, ти прийшло крізь ґрати.
Я лиш тобі всю правду розкажу.

Не помста це була, не божевілля.
Людина спроста ближнього не вб'є.
Я не труїла. Те прокляте зілля
він випив сам. Воно було моє.

Я ту отруту з розпачу зібрала.
Я змалку знаю, де яке зело.
Мені це ще од баби перейшло, —
її вважала відьмою Полтава. <...>

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Я наварила м'яти, драголюбу.
Не пособило. Наварила ще.
Вже скоро день, що їм іти до шлюбу,
мене ж пече всередині, пече! <...>

...Вже й воду брала з іншої криниці,
а вже й не знала, де себе подіть.
Дівчата потягли на вечорниці,
то я й пішла, щоб дома не сидіть.
Вони собі жартують з парубками,
а я сиджу, самотня, при стіні.
Пряду куделю. Не зберусь думками.
В мені умерли всі мої пісні.
Вони ж співають про якусь кирею,
про те, що хтось когось занапастив.
Я оступіла: Гриць прийшов із нею.
Мене побачив — очі опустив.

Враз поповзли по вилицях рум'янці.
Очима більше не стрічались ми.
Він танцював із Галею, і в танці
мов щось топтав і нищив чобітьми. <...>

...Мені всю ніч в очах це маячіло.
А після тих проклятих вечорниць
пройшло два дні, вже добре споночіло,
аж, Боже мій! — заходить в хату Гриць.

Якийсь чудний, запалені повіки,
пригаслі очі, під очима бриж.
— Марусю! — каже.— Я прийшов навіки.
Я на коліна стану, ти простиш?

— Я найдорожчі сплакала літа.
Чого вернувся до моєї хати?
Ми ж розлучились... Матінко свята!
Чи я ж тебе примушую кохати?!

Коли своїм коханням поступився
заради грошей і багацьких нив,
чи ти тоді од мене одступився,
чи сам себе навіки обманив?

— Себе, Марусю. Не дивись вороже.
Мені ті дні повік не одболять.
Тут двоє матерів, твоя і Божа.
Хай нас на шлюб вони благословлять.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Людей накличем, зробим перепросини,
щоб знали всі, хто чеше язиком.
Марусю, чуєш, зараз, ще до осени,
поберемось та й вступимо в закон.

А мати — з дому. Плачуть, затинаються
і говорить не хочуть ні про що.
А мати кажуть: — Руки не здіймаються.
Іди туди, ізвідки ти прийшов!

— Я зрадив, так.
Але це біль чи злочин?

Скажу всю правду, ми тепер одні.
Кому з нас гірше? Я одводжу очі,
а ти у вічі дивишся мені.

Я мучуся. Я сам собі шуліка.
Є щось в мені так наче не моє.
Немов живе в мені два чоловіка,
і хтось когось в мені не впізнає.

І що найтяжче: мука ж моя марна,
бо зрада — діло темне і брудне.
А ти — це ти.
Ти і в стражданні гарна.
Ти можеш навіть пожаліть мене. <...>

Відступник я. Нікчемний я і ниций.
Але ти любиш і тому прости.
Життя — така велика ковзаниця.
Кому вдалось, не падавши, пройти?

Він говорив, і відбувалось диво.
Він зраду якось так перетворив,
так говорив беззахисно й правдиво,
неначе він про подвиг говорив.

А я стояла як сліпа від сліз.
Душа марніла, як зів'яле клечання.
Хоч би мені хто
жменьку землі
з могили його приніс...
натертися проти серця... може б, трохи полегшало...

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Він взяв мене за плечі, звав єдиною.
Щось говорив про долю, про борги.
Що там, під Дубно, він ще був людиною,
а тут він сам з собою вороги.
Що Галя — гуска, що й по ній це видно.
І все. І годі. — Я од неї втік.
А може, й правду кажуть, що ти відьма,
приворожила — і пропав навік.
Бо що б мене інакше так палило,
чого ж я так страждаю і борюсь?
Куди б мене в житті не прихилило,
а все одно до тебе я вернусь.

Ти ж ніч моя і світло моє денне!
Вже тут брехать, — який мені хосен?
Прости за все, воно таке буденне.
А я ж не можу без твоїх пісень!

Коли я там і говорив, і клявся,
я знав одне: збрешу — не помилюсь.
Як хочеш знати, — так, я їм продався,
але в душі на тебе я молюсь!

Тоді я двері відчинила в ніч.
Він ще й не встиг збагнути, в чому річ,
як я сказала:
— Йди собі, іди! —
А він сказав:
— Мені ж нема куди.
— Іди до неї. Будеш між панами.
А я за тебе, Грицю, не піду.
Це ж цілий вік стоятиме між нами.
А з чого ж, Грицю, пісню я складу?!

...Лежала тінь від столу і до печі.
Лампадка тріпотіла в божнику.
А він сидів, зіщуливши ті плечі
і звісивши ту голову тяжку.

«Як не хочеш, моє серце,
Дружиною бути,
То дай мені таке зілля,
Щоб тебе забути.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Буду пити через силу,
Краплі не упущу.
Тоді я тебе забуду,
Як очі заплющу...»

Торкнувся шклянки білими вустами.
Повільно пив. І випив. І погас.
Ой сонце, сонце, промінь твій останній!
Оце і є вся правдонька про нас. <...>

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справив на вас розділ «Сповідь»? Чому він має таку назву?
2. Де відбуваються події цього розділу? Що читачі з нього дізнаються? Яку роль «Сповідь» відіграє в будові роману?
3. Якою постає Маруся? Прослідкуйте за текстом, як змінюється психологічний стан героїні. Що впливає на ці зміни? Свої спостереження занотовуйте в таблиці. Презентуйте результати спостережень однокласникам та однокласницям.

Над чим розмірковує героїня, про які події згадує	Морально-психологічний стан героїні
Висновок:	

4. Об'єднайтеся в малі групи, запропонуйте гіпотези, обґрунтуйте їх і презентуйте однокласникам та однокласницям. У п'ятому розділі «Страта» настає розв'язка події, з якої починається дія роману: рішення суду скасовано, Марусю не страчують, а звільняють. Але в композиції роману цей розділ займає не останнє чи передостаннє місце, а розміщений саме посередині твору. Чому?
5. Роман складається з дев'яти різних за обсягом розділів. Прослідкуйте, хто є оповідачем кожного розділу, про які події в ньому розповідається, які персонажі діють. Свої спостереження занотовуйте в таблиці. Зробіть висновок, з якою метою авторка змінює форму оповіді.

Назва розділу	Місце дії	Оповідач	Події, про які йдеться	Персонажі
Висновок:				

Запрошуємо до дискусії

6. Майже всі дослідники сходяться на думці, що в романі є дві сюжетні лінії. Проте які саме, дійти згоди не можуть. Наприклад, одні вважають, що ці сюжетні лінії можна означити так:

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

1. Особиста сюжетна лінія — трагічне кохання Марусі.
2. Історична сюжетна лінія — визвольна боротьба українського народу на чолі з Б. Хмельницьким проти польської шляхти.

Інші пропонують визначати сюжетні лінії в такий спосіб:

1. Маруся Чурай і суд людський.
2. Маруся Чурай і суд історії.

До якої думки схиляєтеся ви? Можливо, ви маєте власний погляд на сюжет твору? Обґрунтуйте свою позицію.

7. Оберіть рівень складності й дайте відповіді на запитання.

- ◔ Які історичні особи є персонажами роману Ліни Костенко «Маруся Чурай»? Яку роль вони виконують у сюжеті твору?
- ◔ Які образи роману допомагають авторці розкрити проблему «батьків і дітей»?
- ◑ Які проблеми авторка порушує завдяки протиставленню образів Марусі Чурай і Галі Вишняківни?
- ◑ Які проблеми авторка порушує завдяки протиставленню образів Івана Іскри і Григорія Бобренка?
- ◕ Яку роль у романі виконують ліричні відступи? Наведіть приклади ліричних відступів і проаналізуйте їх.
- ● Чому героїнею «історичного роману у віршах» Ліна Костенко обирає легендарну, а не історичну особу?

Досліджуємо самостійно

8. Проведіть пошук текстів і зображень у мережі Інтернет за запитом «Ліна Костенко цитати». Зробіть висновки щодо кількості знайдених результатів. Чому, на вашу думку, поезію цієї авторки так часто цитують, використовують як епіграфи та девізи? Якими особливостями її творчої манери це зумовлено? Під час читання творів Л. Костенко виберіть цитати, які ви могли б використати як епіграф, власне життєве гасло, статус у соцмережі.

Запрошуємо до бібліотеки

Завітайте до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника та знайдіть інші твори Л. Костенко. Прочитайте і обговоріть їх у класі.

Готуємося до ЗНО

У зручній для вас формі занотуйте інформацію про Л. Костенко, художні особливості її ліричного твору «Страшні слова, коли вони мовчать…». Складіть «літературний паспорт» роману у віршах «Маруся Чурай».

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

ПОВТОРЮЄМО ТА УЗАГАЛЬНЮЄМО

1. Яка з названих поезій розкриває переживання митця, відповідального за слово?

А «Недумано, негадано...»

Б «По сей день Посейдон посідає свій трон...»

В «Хай буде легко. Дотиком пера...»

Г «Страшні слова, коли вони мовчать...»

2. Укажіть уривок із вірша Л. Костенко, у якому вжито уособлення.

А *«...де сосни пахнуть ладаном /*
в кадильницях світань».

Б *«Сьогодні осінь похлинулась димом».*

В *«Хтось ними плакав, мучився, болів...»*

Г *«І Пегас, як фугас, пролетів і погас...»*

3. У який історичний період відбуваються події роману «Маруся Чурай»?

А у часи Хмельниччини

Б у добу Руїни

В під час правління гетьмана Мазепи

Г після скасування кріпацтва

4. Установіть відповідність між персонажами роману у віршах «Маруся Чурай» і цитатами з твору.

Персонаж

1 Іван Іскра

2 Вишняк

3 Гордій Чурай

4 Гриць Бобренко

Цитата

А *«Він народився під такою зіркою, /*
що щось в душі двоїлося йому».

Б *«В нас на кутку його не люблять наші. /*
Шляхетний дуже і чолом не б'є».

В *«Хто — за Богдана, хто — за короля. /*
А він — за тих, которії не проти».

Г *«...той так: побачив свою долю, — /*
ось ти, ось я, тепер нас буде двоє. /
А що у мене стіни голі, — /
повісим костю саджені пістолі...»

5. У яких творах Л. Костенко розкриває тему творчості, взаємин митця і суспільства? За допомогою яких образів вона це робить?

6. У чому особливість трактування теми кохання у творах Л. Костенко? Порівняйте з цього погляду її ліричні твори та роман у віршах «Маруся Чурай».

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Стоїчна українська поезія

Матеріал цього розділу відкриває перед вами широкі можливості для ствердження рис «стоїцизму», активної життєвої позиції, усвідомлення понять честі, людської гідності, мужності, сили духу на прикладі життя і творчості В. Стуса.

Опрацьовуючи матеріал розділу, ви маєте змогу набути та виявити такі компетентності:

- **літературну** — знання творчої біографії В. Стуса, розуміння суті екзистенціалізму в поезіях, уміння характеризувати межовий стан суб'єкта лірики, який протистоїть ідеологічно викривленій реальності, зіставляти мотиви, форми буттєвого самоствердження в поезіях, аналізувати засоби художнього увиразнення, висловлювати власну думку про важливість активної громадянської позиції в житті;
- **ключові** — осмислення естетичної вартості художнього твору, формування уявлення про поезію як чинник власного світогляду, уміння визначати ціннісні пріоритети життя на засадах громадянського суспільства, висловлювати міркування, проводячи аналогії з сучасним життям.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Василь Стус

(1938—1985)

Василь Стус

Скульптурний портрет Василя Стуса (*Борис Довгань, 1969*)

Василь Семенович Стус народився 6 січня 1938 року в селі Рахнівці Гайсинського району на Вінниччині. Разом із батьками переїхав до міста Сталіно (нині Донецьк). Закінчив середню школу, вступив на історико-філологічний факультет педагогічного інституту. Був учасником літературного об'єднання «Обрій». Після університету вчителював, служив в армії на Уралі. Повернувшись додому, працював учителем та літературним редактором газети «Соціалістичний Донбас».

Дмитро Стус, син поета, писав: *«Загалом горлівсько-донецький період у творчому плані був для Василя Стуса надзвичайно плідним. Широка лектура, чуттєвість, незле, як на донецький масштаб, творче товариство з літературної студії «Обрій» ніби провокували до праці. І хоча якість більшости віршів не задовольняла поета, але пошуки в різних напрямках дозволили відкинути «не свої» творчі пуні».*

1963 року вступив до аспірантури Інституту літератури ім. Т. Шевченка. Перебуваючи в Києві, брав участь у літературному житті, входив до Клубу творчої молоді.

У вересні 1965 року під час прем'єри фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків» у кінотеатрі «Україна» разом з іншими «шістдесятниками» публічно виступив проти арештів української інтелігенції. За це поета виключили з аспірантури. Довелося заробляти на життя на різних тимчасових роботах. Поезію не друкували: через «неблагонадійність» автора не було видано вже підготовлену збірку «Круговерть».

Дмитро Стус зауважує: *«Збірка «Круговерть» складалася з трьох розділів — «Рожеве півколо», «Біль — Білий день» та «Круговерть». На жаль, повністю реконструювати її текст неможливо, бо після того, як 1965-го року було розсипано її набір, поет не зберіг рукопис. Готуючи до друку збірку «Зимові дерева», він просто вийняв машинописи кількох десятків віршів і приєднав їх до нової книжки».*

Перша з опублікованих збірок мала назву «Зимові дерева» (вона вийшла за кордоном 1970 року). У збірці виявилося поетове ставлення до радянської дійсності, неприйняття

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

лицемірства й інтелектуальної задухи. Автор звернувся до мотивів кохання, розчарування, самоти. Готуючи збірку до видання, Василь Стус склав передмову — «Двоє слів читачеві», у якій розповів про себе найсуттєвіше й виклав свої погляди на поезію. Зокрема, він писав: «*…поет повинен бути людиною. Такою, що повна любові, долає природне почуття зненависті, звільнюється від неї, як од скверни. Поет — це людина. Насамперед. А людина — це, насамперед, добродій. Якби було краще жити, я б віршів не писав, а — робив би коло землі. Ще зневажаю політиків. Ще — цінную здатність чесно померти. Це більше за версифікаційні вправи! Один з найкращих друзів — Сковорода*».

У січні 1972 року за активну громадянську позицію поета заарештували й засудили до п'яти років позбавлення волі та трьох років заслання. У неволі він відмовився від радянського громадянства: «*Мати радянське громадянство є неможливою для мене річчю. Бути радянським громадянином — значить бути рабом…*». Після заслання поет повернувся до Києва, вступив до правозахисної організації — Української Гельсінської спілки.

Не минуло й року, як В. Стуса знов ув'язнили. І новий вирок: десять років таборів та п'ять заслання. Поетові забороняли побачення з родиною, а наглядачі знищували записи його творів. Нестерпні умови, створені табірною адміністрацією, викликали невдоволення ув'язнених. За виступи проти свавілля наглядачів поета кинули в одиночну камеру, а потім відправили в карцер. На знак протесту В. Стус оголосив безстрокове голодування. Помер 4 вересня 1985 року.

Орач. Портрет Василя Стуса
(*Віктор Зарецький, 1990*)

Уже після смерті поета за кордоном вийшла його поетична збірка «Палімпсести» (1986).

На початку 90-х років XX століття, коли з розпадом Радянського Союзу було знято ідеологічне табу з постаті поета, дослідниця Михайлина Коцюбинська впорядкувала збірку поезій «Дорога болю» і видала художню спадщину митця в шести томах (дев'яти книгах). Аналізуючи останню збірку («Палімпсести»), дослідниця однією з головних рис Стусової поетики називає внутрішню структуру палімпсестів: *«на давніший текст нашаровуються пізніші, новіші, але не стираючи, не нищачи претексту — він проступає виразно, взаємодіючи в оригінальний спосіб із пізнішими нашаруваннями. Спогади, враження — давні, ще і ще давніші — відсуваються на задній план, осідають, але проглядають крізь пізніші напластування».*

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Портрет В. Стуса
з книгою поезій Рільке
(*Віктор Зарецький, 1971*)

Коментар фахівця

Стус — поет у певному розумінні парадоксальний і дуже характерний для новітньої української свідомості. З одного боку — класичний прояв традиційно українського «шевченківського» типу поета — подвижника, пророка, мученика з його «караюсь, мучуся, але не каюсь», провісника — універсалізованого як голос і сумління нації. Саме таким передусім увійшов Стус у сьогоднішню масову свідомість.

Та за тим усім стоїть Поет — з його «ненавиджу політиків», з його прагненням у чисті сфери людського духу, до глибин філософського самоусвідомлення, до «розкошування як особистості».

***Михайлина Коцюбинська**, дослідниця літератури*

Опрацьовуємо прочитане

1. Розкажіть про життя В. Стуса. Що в його біографії здалося вам найбільш цікавим, вартим захоплення?
2. Яка подія спричинилася до зламу в житті поета?
3. Якими рисами, на вашу думку, був наділений В. Стус? Назвіть факти з його життя, що дозволяють це стверджувати.
4. Які дві іпостасі поета В. Стуса виокремлює М. Коцюбинська?

Досліджуємо самостійно

5. Об'єднавшись у три групи, перегляньте фільм про В. Стуса «Просвітлої дороги свічка чорна» (1992; реж. С. Чернілевський), підготуйте відгуки (кожна група — на одну частину трилогії). Поділіться ними на засіданні кіноклубу. Що нового ви дізналися з фільму про біографію та особистість В. Стуса? Що у вас викликало захоплення чи інші емоції?

Виявляємо обізнаність у сфері культури

6. Погляньте на скульптурний портрет В. Стуса роботи Б. Довганя (с. 196). Яку за характером людину зобразив митець? Чи відповідає цей портрет тому уявленню, яке склалося у вас після ознайомлення з біографією В. Стуса?

НА «ШЛЯХУ ПРАВДИВОМУ»
(«КРІЗЬ СОТНІ СУМНІВІВ Я ЙДУ ДО ТЕБЕ…»)

Чи можливо розділити в одній особі поета і громадянина? Колись слово Т. Шевченка перетворилося на громадський вчинок — стало чимось більшим, ніж просто мистецтво. Так само й у випадку В. Стуса — поета, котрий побував у тюрмах та на засланні, але не зрікся своїх переконань.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Портрет Василя Стуса
(*Опанас Заливаха, 1980-ті*)

Частина «шістдесятників» була змушена піти на співпрацю з владою, щоб зберегти життя, хай і в умовах духовної несвободи. Василь Стус свідомо зробив інший вибір: наперед поставив умовні «добро і правду» й до скону зберіг вірність цим ідеалам. Звичайно, спершу йому довелося пройти *«крізь сотні сумнівів»*, щоб остаточно визначити власну долю.

Світоглядна настанова В. Стуса споріднена з **екзистенціалізмом** (від лат. *exsistentia* — існування). Це філософія, що ґрунтується на свідомому виборі людиною власної долі — навіть у ворожому й абсурдному світі. Вона передбачає високий рівень індивідуальної відповідальності.

Коментуючи життєвий вибір поета, критик Юрій Шерех писав: *«У філософії екзистенціалізму, як відомо, ідея закиненості людини у світ не виключала людської активності, навпаки, радше вимагала її. Так і в Стуса. Свідомість своєї місії підносить його понад обставини біографії, понад всякі обставини побуту й географічної приналежності».* Навіть опинившись далеко від батьківщини у в'язничній неволі, він почувався внутрішньо набагато більш вільним, аніж ті його колеги по перу, котрі пішли на співпрацю з тоталітарним режимом і тим зберегли свою фактичну свободу.

У цьому світоглядному й моральному контексті поезія *«Крізь сотні сумнівів я йду до тебе…»* звучить як продумана декларація на тему екзистенційного вибору. В основу покладено мотив шляху як духовного зростання — у згоді зі здійсненим вибором, за який герой твору несе повну відповідальність. Це складний шлях випробувань і втрат, що веде *«поза смертні грані людських дерзань»* — незвіданий шлях *«за чорну порожнечу, де вже нема ні щастя, ні біди»*. І вже хто став на цей шлях, чує один лише голос: *«…не спиняйся, йди! То — шлях правдивий. Ти — його предтеча»*.

Простіше кажучи, поетові треба було завжди залишатися собою — у будь-яких обставинах і ситуаціях оберігати й виборювати себе на обраному «правдивому шляху».

Коментар фахівця

Як зроблено й систематично робиться з поезіями Шевченка, можна розхапати рядки Стуса на всілякі й навіть взаємозаперечні політичні програми. Але суть не в цьому, і поезія лежить далеко від цього. Суть у знайденні себе в світі шпиків, сексотів, стукачів, колючих дротів і знелюднення. Знайдення себе — це знайдення української людини. І, в кінцевому підсумку, знайдення в собі людини і української людини — запорука політичних змін.

***Юрій Шерех**, літературний критик*

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Читацький практикум

Милосердя. Блага звістка
(*Віктор Зарецький, 1989*)

* * *

Крізь сотні сумнівів я йду до тебе,
добро і правду віку. Через сто
зневір. Моя душа, запрагла неба,
в буремнім леті держить путь на стовп
високого вогню, що осіянний
одним твоїм бажанням. Аж туди,
де не лягали ще людські сліди,
з щовба на щовб, аж поза смертні грані
людських дерзань, за чорну порожнечу,
де вже нема ні щастя, ні біди.
І врочить порив: не спиняйся, йди,
То — шлях правдивий. Ти — його предтеча.

Виявляємо літературну компетентність

1. Які почуття у вас викликав цей вірш?
2. Про що йдеться у творі? Якою є його головна думка?
3. Схарактеризуйте ліричного героя твору. Як ви ставитеся до його життєвої позиції?
4. Які образи допомагають зрозуміти внутрішній стан ліричного героя?
5. Якого значення набуває в поезії образ шляху?
6. Розкажіть, як ви зрозуміли сутність філософії екзистенціалізму. Яким чином пов'язаний із цією філософією вірш «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе…»?

ТРАГІЧНА САМОТА
(«ГОСПОДИ, ГНІВУ ПРЕЧИСТОГО…»)

Бути собою означало для поета йти проти течії, стояти самому «проти світу». Звідси те відчуття трагічної самоти, що його переживає герой твору «Господи, гніву пречистого…». Цей твір — ліричний роздум у формі молитви (адже звернення до Бога зазвичай називають молитвою).

Справжня поезія й молитва мають чимало спільного. Їх єднають щирість і чесність, тільки в молитві є один наперед визначений «адресат», а поезія звернена ще й до ширшого кола адресатів — читачів. У поетичному монолозі В. Стуса, поряд із благанням і вдячністю (як і в справжній молитві), важливу роль відіграє намір подолати сумніви, навіяні самотою, віднайти духовні сили (вищу підтримку?) й підтвердити для себе вірність уже колись зробленому вибору.

Не випадково творчість В. Стуса визначають як стоїчну, тобто таку, що демонструє стійкість і мужність автора в обстоюванні правди. У певному (індивідуальному) сенсі ця поезія є важливою духовною практикою долання самоти,

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

коли основним джерелом стійкості виступає віра в себе та в обрані ідеали. Це як у філософії екзистенціалізму: людина не обирає світ, у якому народжується, але обирає свою долю і свій шлях. Навіть в абсурдному радянському світі в умовах трагічної самоти поет власним життям утверджував силу людського духу й захищав право людини бути собою.

Читацький практикум

* * *

Господи, гніву пречистого
благаю — не май за зле.
Де не стоятиму — вистою.
Спасибі за те, що мале
людське життя, хоч надією
довжу його в віки.
Вірою тугу розвіюю,
щоб був я завжди такий,
яким мене мати родила
і благословила в світи.
І добре, що не зуміла
мене од біди вберегти.

Сину, збагати світ
(*Іван-Валентин Задорожний, 1988*)

Виявляємо літературну компетентність

1. Що привернуло вашу увагу в прочитаному творі? Чим він сподобався вам (або навпаки)?
2. Визначте, що дозволяє стверджувати, що цей вірш написано у формі молитви.
3. Про що просить ліричний герой у своїй молитві? За що він дякує? Як це характеризує його життєву позицію?
4. Чому творчість В. Стуса можна назвати стоїчною? Доведіть це на прикладі вірша «Господи, гніву пречистого…».
5. Як виражаються у творі екзистенційні ідеї?

Виявляємо обізнаність у сфері культури

i

6. Знайдіть у мережі Інтернет і послухайте записи віршів «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе…», «Господи, гніву пречистого…» в читанні І. Мурашка, пісні на слова В. Стуса у виконанні сестер Тельнюк. Послухайте, як читає свої вірші автор (збірка «Живий голос Василя Стуса»). У якому випадку поезії В. Стуса справляють на вас найбільше враження: під час читання тексту, у виконанні актора чи самого автора, у музичному оформленні?
7. Розгляньте портрет В. Стуса над книгою (с. 198) роботи В. Зарецького та створену на його основі картину «Орач. Портрет Василя Стуса» (с. 197). *«Василь Стус в білому одязі оре землю. Там, де пройшов його плуг, земля стає білою, вкритою писанками, попереду — суцільне чорне тло»* (Н. Кучер). Як ви розумієте значення цієї картини?

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Запрошуємо до дискусії

8. Роман Бровко, режисер сучасного фільму про В. Стуса, стверджує, що фільм повинен бути розрахований на масову аудиторію: «*…Якщо не буде видовищної картинки, глядач, що бачитиме в кінотеатрі «Форсаж 9» або «Форсаж 10», <…> не піде на наше кіно, не зважаючи ні на ідеологію, ні на цікаві-важливі історичні факти*» (за матеріалами «Детектор медіа»). Чи згодні ви з тим, що для розповіді про долю поета важлива видовищність? Поясніть свою думку.

Запрошуємо до бібліотеки

Завітайте до віртуальної бібліотеки в електронному додатку до підручника та прочитайте інші твори В. Стуса, письменників 1970—1980-х рр. Обговоріть їх у класі.

Готуємося до ЗНО

У зручній для вас формі занотуйте інформацію про В. Стуса, художні особливості його вірша «Господи, гніву пречистого…».

ПОВТОРЮЄМО ТА УЗАГАЛЬНЮЄМО

1. У чому полягає спорідненість світоглядної позиції В. Стуса з філософією екзистенціалізму?

А Поет критично висловлюється про радянську владу
Б У творах В. Стуса наявний мотив самотності
В В. Стус — поет із трагічною долею
Г Поет у своїх творах утверджує свідомий вибір життєвого шляху

2. Які з названих художніх засобів ужито в уривку *«Моя душа, запрагла неба, / в буремнім леті держить путь на стовп / високого вогню, що осіянний / одним твоїм бажанням»?*

А метафора, епітети
Б анафора, риторичні питання
В повтори, порівняння
Г риторичне звертання, уособлення

3. Яке з наведених тверджень правдиве щодо вірша В. Стуса «Господи, гніву пречистого…»?

А Твір належить до жанру сонета
Б Твір написаний у формі молитви
В У творі ліричний герой нарікає на свою долю
Г Вірш написаний у формі верлібра, у ньому не використовуються рими

Визначити рівень засвоєння теми ви зможете за допомогою онлайн-тестів в електронному додатку до підручника.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Сучасна українська література

Матеріал цього розділу відкриває перед вами широкі можливості для усвідомлення того, що мистецтво є засобом саморозкриття особистості; формування сучасного погляду на світ, людину в ньому.

Опрацьовуючи матеріал розділу, ви маєте змогу набути та виявити такі компетентності:

- **літературну** — уміння характеризувати історико-культурну ситуацію в Україні наприкінці XX — на початку XXI ст., називати імена сучасних письменників, їхні твори, ілюструвати стильове розмаїття, пошук авторами нових тем і форм їх розкриття, пояснювати значення понять *«постмодернізм»*, *«елітарна»* і *«масова»* література, аналізувати поезії, прозові твори;
- **ключові** — уміння розрізняти масову й елітарну літературу, працювати в різних пошукових системах для отримання потрібної інформації, використовувати різноманітні читацькі стратегії, обстоювати можливість перекладу українською мовою будь-якого тексту.

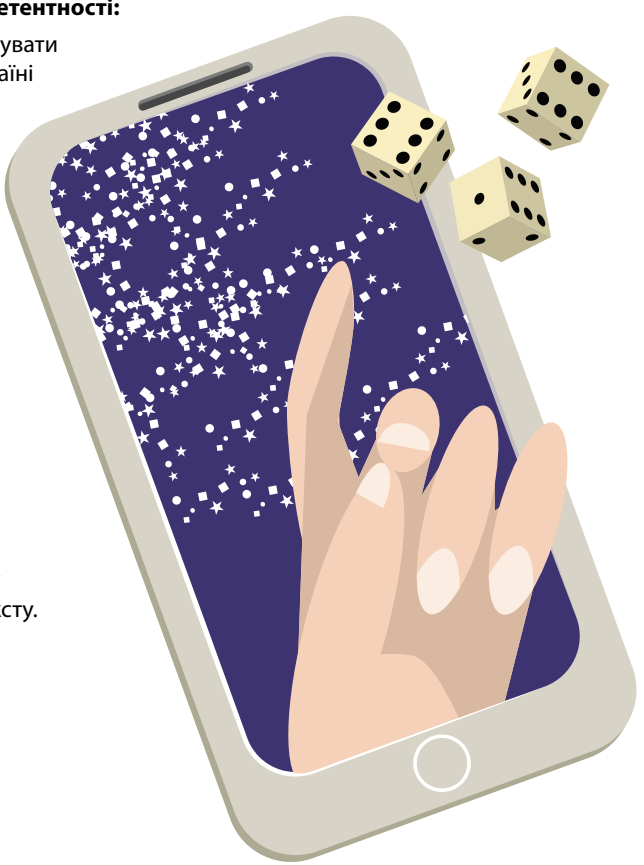

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

◆ ЩО ТАКЕ СУЧАСНА ЛІТЕРАТУРА?

Сучасною літературою називаємо всі твори останніх двох-трьох десятиліть. Важко судити, що саме з поточної книжкової продукції стане класикою і збережеться надовго. Буває, що модні й популярні літературні явища дуже швидко забуваються. А інші твори залишаються у віках.

Наука про літературу не належить до точних, адже вона досліджує живий і мінливий творчий процес. Тому й періодизація сучасної літератури є доволі умовною й почасти дискусійною.

Сьогодні до сучасної літератури відносять твори, що з'явились після 1991 року, тобто після утвердження державної незалежності, коли українці попрощались із тоталітарним режимом, а наше мистецтво — із соціалістичним реалізмом. Звичайно, ще пишуть і видають книжки ті автори, котрі були сформовані в радянські часи.

Отже, під **сучасною українською літературою** розуміємо твори останніх десятиліть, які художньо осмислюють проблеми нашого сьогодення, а також із сучасних позицій висвітлюють історичне минуле та накреслюють перспективи майбутнього.

Опрацьовуємо прочитане

1. Які твори відносять до сучасної літератури?
2. Чому сучасну літературу складно класифікувати і її періодизація є умовною?
3. Яку українську літературу називають сучасною? Які особливості їй властиві порівняно зі світовою літературою?

Досліджуємо самостійно

4. Підготуйте та презентуйте повідомлення про історичні умови формування сучасної української літератури.

Готуємо проект

5. Створіть відеопоезію до одного з поетичних творів сучасної української літератури або буктрейлер до прозового твору.

◆ ЕЛІТАРНА Й МАСОВА ЛІТЕРАТУРА

Що таке елітарна література? Це твори, адресовані найбільш освіченій частині суспільства. (Слово *еліта* походить від французького *elite* — найкраще, відбірне.) Зазвичай вони складні, тому й передбачають наявність доброї інтелектуальної підготовки й багатого духовного досвіду читачів. А ще для повноцінного сприйняття елітарної (або ж високої) літератури бажано мати глибокі знання про культуру та історію: щоб зрозуміти підтекст, урахувати наявні у творах натяки й відсилання до різних культурних контекстів тощо. Однак надмірне ускладнення літератури має й очевидні недоліки, адже її просто перестають читати.

Підтекст — прихований зміст твору.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Література не може існувати без читачів. Особливо масова, популярна література, зорієнтована на широку аудиторію. Порівняно з елітарною, вона набагато доступніша для сприйняття. Ситуації й обставини в ній досить передбачувані, іноді навіть стереотипні, а психологічні профілі персонажів не завжди глибокі й оригінальні. Перевагою масової літератури є її здатність зацікавити читачів.

Масова література розвивається в різних жанрах і жанрових різновидах. Вона опанувала любовні романи, детективи, бойовики, містику, фентезі, наукову фантастику, пригодницькі твори тощо.

Розрізнення елітарної й масової літератури дуже умовне — сьогодні між ними важко провести чітку межу. Освіта вже не є привілеєм небагатьох людей, а отже, елітарна література стала доступнішою. У свою чергу масова література збагатилась художніми досягненнями елітарного мистецтва. Її вже не сприймають як творчість, що прагне задовольняти лише невибагливі смаки.

Українська масова література розвивається доволі успішно. До її представників можна віднести Андрія Кокотюху, Ірен Роздобудько, Максима Кідрука, Владислава Івченка, Люко Дашвар та ін.

Мерілін Монро
(*Енді Ворґол, 1960-ті*)

Арт-об'єкт «Хмарні ворота» в Чикаго
(*Аніш Капур, 2004*)

Опрацьовуємо прочитане

1. Яку літературу називають елітарною? Чому вона має таку назву?
2. Хто є читачами елітарної літератури? Які якості потрібно мати, розвивати, щоб читати такі книжки?
3. Кому адресована масова література? Які особливості мають твори масової літератури?
4. Ви вважаєте себе читачами масової чи елітарної літератури, або ж обох її різновидів?
5. Наведіть приклади жанрів і жанрових різновидів масової літератури. Чи віддаєте ви перевагу якомусь із них? Якщо так, назвіть твори, що вам подобаються.
6. Чому в наш час важко провести чітку межу між елітарною й масовою літературою?

Ділимося читацьким досвідом

7. Які твори сучасної літератури ви читали (української або світової)? Як ви вважаєте, вони належать до масової літератури чи елітарної? Що дає підстави так вважати?

Запрошуємо до дискусії

8. Яка література важливіша й більш потрібна людям — елітарна чи масова?

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

ЛІТЕРАТУРНІ ПОКОЛІННЯ І ГРУПИ

Ще від «шістдесятників» усталився поділ літераторів «за десятиліттями». Критики писали також про «сімдесятників», «вісімдесятників», «дев'ятдесятників» і «двотисячників». Це доволі умовне й спрощене уявлення про літературний процес, яке ґрунтується на припущенні, що письменники, які одночасно прийшли в літературу, звертаються до схожих тем і проблем.

Наприклад, до «**вісімдесятників**» зазвичай відносять І. Римарука, О. Забужко, Ю. Андруховича, О. Ірванця, Г. Пагутяк, В. Діброву. До «**дев'ятдесятників**» — С. Жадана, М. Кіяновську, Н. Сняданко. А до «**двотисячників**» — Л. Дереша, І. Карпу, С. Пиркало, Л. Якимчук та ін.

«Червона фіра»: Сергій Жадан, Ростислав Мельників, Ігор Пилипчук

Сьогодні ще продовжує діяти організація, що виникла 1934 року. Нині вона має назву Національна спілка письменників України. Як альтернативу до неї 1997 року було створено Асоціацію українських письменників.

У 90-х роках минулого століття діяли різні літературні групи й об'єднання: «**Бу-Ба-Бу**» (Ю. Андрухович, О. Ірванець, В. Неборак), «Лугосад» (І. Лучук, Н. Гончар, Р. Садловський), «**Червона фіра**» (С. Жадан, Р. Мельників, І. Пилипчук), «**Нова деґенерація**» (І. Андрусяк, С. Процюк, І. Ципердюк) та деякі інші. І сьогодні подекуди виникають різні переважно ситуативні об'єднання молодих літераторів.

Для початківців проводяться конкурси, що дозволяють багатьом представити свою творчість. Найбільш відомим є «Коронація слова» — міжнародний літературний конкурс романів, п'єс, кіносценаріїв, пісенної лірики та творів для дітей.

Основне завдання, яке ставлять перед собою сучасні письменники, дуже просте — творити якісний і конкурентний літературний продукт, який би задовольняв запити читацької аудиторії.

Опрацьовуємо прочитане

1. Які групи авторів «за десятиліттями» виокремлюють в українській літературі? Чи доцільний, на вашу думку, такий поділ у літературі? Якими можуть бути його переваги та хиби?
2. Як ви гадаєте, твори якого літературного покоління могли б бути вам найбільш близькими й зрозумілими? За бажання знайдіть і почитайте кілька творів цих письменників.
3. Назвіть літературні угруповання, згадані в статті підручника. Зробіть припущення, чому учасники дали їм такі назви. За бажання з'ясуйте це, скориставшись інформацією в мережі Інтернет.

Досліджуємо самостійно

4. Проведіть дослідження на одну з тем. Презентуйте однокласникам та однокласницям його результати.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

- Літературні об'єднання 1990-х рр.
- Покоління «двотисячників» в українській літературі
- Сучасні літературні конкурси
- П'ять українських книжок минулого року

Виявляємо творчі здібності

5. Якщо ви пробуєте себе в літературній творчості, знайдіть інформацію про літературні конкурси і надішліть свої твори на один із них. Раптом пощастить!

ПОСТМОДЕРНІЗМ

Постмодернізм — тип культури та літературний напрям останніх десятиліть XX ст., творам якого властиве порушення літературних норм і правил, пародійність, застосування ігрових прийомів.

Постмодернізм — це тип культури, що прийшов на зміну модернізму й набув поширення в останні десятиліття XX століття. Виділяють також постмодернізм як літературний напрям. Йому властиві художній пошук та експериментаторство. Постмодерністи легко порушують усталені літературні норми і правила. Їхні тексти часто позначені пародійністю, застосуванням ігрових прийомів.

А ще постмодернізм тяжіє до розмивання меж між елітарною й масовою літературою. Це виявляється, зокрема, у поєднанні дуже різних жанрів, стилів і тем, що досі вважали неприпустимим. Унаслідок процесу гібридизації утворились нові жанрові різновиди — частіше на межі художньої літератури та документалістики й публіцистики. Важливою рисою постмодерних творів є їхня інтертекстуальність — взаємодія з іншими текстами, що досягається прямим або прихованим цитуванням: за допомогою алюзій і ремінісценцій, пародії та стилізації тощо.

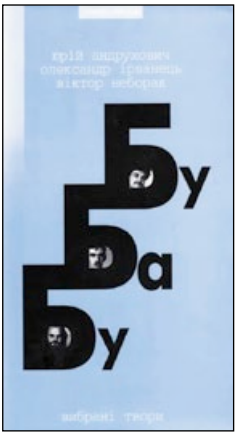

Обкладинка книжки «Бу-Ба-Бу. Вибрані твори» (*2007*)

В українській літературі 1990-х років прихильники постмодерного напряму з використанням ігрових прийомів висміювали ідеологічні стереотипи радянського тоталітаризму, утверджували громадянські права вільної особистості. Найбільш відома літературна група тих часів мала промовисту назву «Бу-Ба-Бу» (у повному варіанті — «Бурлеск-Балаган-Буфонада»).

Нині українські постмодерністи звертаються до багатьох актуальних проблем із життя нашого суспільства. Вони встановлюють тісні контакти із західноєвропейською культурою, що сприяє якісному оновленню і стильовому збагаченню нашої літератури. При цьому їхня творчість зберігає міцний зв'язок із національною культурною традицією.

Опрацьовуємо прочитане

1. Що таке постмодернізм? Назвіть риси, що властиві постмодернізму в літературі.

2. Складіть асоціативне ґроно до поняття *«постмодернізм»*.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Ігор Римарук

(1958—2008)

Ігор Римарук

Ігор Миколайович Римарук народився 4 липня 1958 року на Хмельниччині. Закінчив факультет журналістики Київського університету ім. Т. Шевченка, працював журналістом. Був редактором журналу «Сучасність». Очолював Асоціацію українських письменників. Автор багатьох поетичних збірок: «Висока вода», «Упродовж снігопаду», «Нічні голоси», «Діва Обида», «Бермудський трикутник», «Божественний вітер».

Письменник про себе

Мовчання в літературі — нерідко свідчення напруженої роботи духу, а не бездіяльності. Особливо в часи таких велетенських психологічних катаклізмів, які ми переживаємо. В такі часи — привілля хіба для графоманів.

Ігор Римарук

◆ ПРО ОНОВЛЕННЯ Й РОЗЧАРУВАННЯ («ОБНОВИ»)

Останні три десятиліття в житті українців позначені прагненням до оновлення — подолання темної спадщини радянського минулого. А великі сподівання на швидкі зміни на краще призводять до розчарувань. От і «Обнови» І. Римарука про надію на оновлення й про розчарування.

Іронія — вид зображення, що виражає глузливо-критичне ставлення до предмета зображення.

Іронія (хай і гірка) та ігрові прийоми — це прикмета постмодернізму. Автор немов жонглює образами, заплутуючи читача. Змішування різних (високого й низького) стилів — теж ознака постмодернізму. В одному тексті «*душа*», «*хрест*», «*мученики*», «*зоря одвічна*» сусідять із вульгаризмами на кшталт «*пруть*» і «*горлянка*».

Твір побудований на алегоричних образах, тож для його розуміння читачеві необхідні певні знання про світову історію та культуру. Наприклад, «*крилаті коники*» — відсилання до легендарного Пегаса з давньогрецької міфології, що символізує поезію; *консулат* — поняття з давньоримської історії й у вірші позначає владу. У творі протиставляються образи *стражників* і *мучеників*, а також *лаврового* і *тернового вінків*, що символізують, відповідно, визнання *митця* і *мучеництво*; *хреста* (покликання, місія) і *ордена* (тут — фальшива цінність).

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Ця поезія — емоційна реакція людини, розчарованої у своїх сподіваннях. Монолог здається спонтанним і дещо хаотичним; цьому враженню сприяє й відсутність розділових знаків.

Образ *«макабричної брички»* посилює загальне похмуре, песимістичне враження від твору.

Читацький практикум

Обнови

молодій душе
радій обновам —
лавровий вінок стає терновим
стражники у мученики пруть
хрест не орден
хрест не одберуть
на крилатий герб у консуляті
задивились коники крилаті
а буланий змій
а вороний —
де ви нині
в упряжі якій
мчить полями бричка макабрична
деренчить горлянка візника
і твоя
душе
зоря одвічна
в небесах оновлених зника.

Поєдинок
(*Віктор Зарецький, 1987*)

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас поезія? Які літературні асоціації вона у вас викликала? Як ви зрозуміли назву поезії?
2. Якими є особливості строфічної будови «Обнов»?
3. Які синтаксичні норми порушує автор? Яке художнє навантаження має таке порушення?
4. Які ознаки постмодернізму властиві цій поезії?

Виявляємо творчі здібності

5. Змоделюйте життєві ситуації, у яких було б доречно зацитувати вірш І. Римарука «Обнови».

Виявляємо обізнаність у сфері культури

6. Знайдіть у мережі інтернет і послухайте вірші І. Римарука у виконанні С. Осоки та І. Дудки. Яке враження справили на вас ці твори? Прокоментуйте манеру читання та інтонації читців.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Юрій Андрухович

(Народився 1960 р.)

Юрій Андрухович

Юрій Ігорович Андрухович народився 13 березня 1960 року в Станіславі (нині — Івано-Франківськ). Закінчив Український поліграфічний інститут і Вищі літературні курси в Москві. Працював журналістом. Входив до літературної групи «Бу-Ба-Бу».

Ю. Андрухович — автор поетичних збірок «Небо і площі», «Середмістя», «Екзотичні птахи і рослини», «Пісні для мертвого півня», «Листи в Україну», романів «Рекреації», «Московіада», «Перверзія», «Дванадцять обручів», «Таємниця», «Коханці Юстиції». Пише публіцистику та есеї.

Письменник про себе

◆ *Я переконаний, що досягнення в культурі починаються з окремо взятих людей. Без індивідуальностей культура нічого не варта.*

◆ *Я думаю, що найкращі книжки — не ті, які пояснюють, а ті, які запитують. І що не існує однієї найкращої книжки.*

Книжки стають цінністю лише в сукупності, коли їх, «найкращих», багато й вони починають якийсь такий діалог між собою на багато-багато голосів. І вони між собою сперечаються, полемізують, сваряться — але десь у чомусь і погоджуються.

Й це вже особиста справа кожного окремого читача — добирати собі цю найкращу книжкову компанію, нічого не нав'язуючи іншим.

Юрій Андрухович

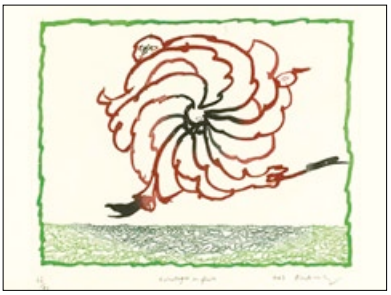

Астролог у польоті
(*П'єр Алешинський, 1973*)

◆ ЧИ ВІН «МАРНУЄ РОКИ»? («АСТРОЛОГ»)

Письменники-постмодерністи не люблять повчати, моралізувати, робити якісь серйозні висновки. Це вони «доручають» читачам. Найчастіше іронізують, навіть коли торкаються поважних тем, — демонструють філософське ставлення до світу. Так і в поезії «Астролог»: іронічно про сенс життя. А ще про захоплення, покликання, відданість, споглядання, про самоту й неминуче розчарування.

У вірші створено образ астролога (не астронома!), насправді дивака й відлюдника, котрий бачить світ по-іншому — крізь лінзи свого телескопа. І ця

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

його оптика творить незвичний ракурс буття: поряд сонце, *«небесна ковбаня»*, а десь далеко, внизу — люди, місто, площі, геть інше життя. Ну як уникнути розчарувань? І взагалі, чи марнує роки астролог?

Читацький практикум

Астролог

У нього палка потреба,
у нього жадання слізне:
окраєць нічного неба
піймати у фокус лінзи...
Бо він живе на горищі,
а там сутерени вищі:
у сутінках — мерехтіння
і сонце межує з тінню.
Він дивиться тільки вгору,
і небо лоскочуть вії,
коли в полудневу пору
від кухні смаженим віє.
Над містом літають птахи,
а поруч із ними «ахи»,
коли роззявлять на площі
голодні роти бідолахи.
Земля собі пілігримить,
кружляє собі й кружляє,
а хтось нові пелерини
на осінь собі замовляє —
а він живе на горищі
(там зимно, там вітер свище),
але насправді з горища
небесна ковбаня ближча.
У нього маєтків немає —
згори в декольте заглядає,
а в місті вічність минає
не так, як він загадає.

(Балконне крило ажурне
й сентиментальне, мов танґо,
обжив бароковий янгол —
створіння пухке й безжурне.)
І взявши голову в руки,
він крикне собі з розпуки:
«Чого я марную роки?!
Візьму попід руку Юзьку,
піду в пивничку на Руську,
забуду святі мороки!
Забуду святі мороки...»

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас поезія? Які почуття викликала, до яких думок спонукала? Які запитання у вас виникли?
2. Як ви зрозуміли назву твору? Як ви гадаєте, у цій назві відбивається авторська іронія? Обґрунтуйте свої міркування.
3. Які образи поезії вас найбільше вразили, зацікавили?
4. Яким постає астролог? Чим зацікавлює цей образ? На вашу думку, цей образ є реалістичним, алегоричним чи символічним? Обґрунтуйте свої міркування.
5. Доведіть, що у світі ліричного героя поезії поруч існує «високе» і «низьке», поетичне і приземлене, навіть брутальне.
6. Зверніть увагу: останній рядок поезії повторюється, але з різними розділовими знаками. На вашу думку, що криється за цими трьома крапками?

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

◆ ПРО ТВОРЧІСТЬ І ЖИТТЯ («ПІСНЯ МАНДРІВНОГО СПУДЕЯ»)

Це вірш про захват від творчості й життя, що відсилає до молодості з її легким і безпосереднім сприйняттям світу. А героєм є студент давньої школи, відомий, скажімо, за творами М. Гоголя (у його повісті «Вій» зображено таких *«спудеїв»* на вакаціях — богослова Халяву, філософа Хому Брута й ритора Тиберія Горобця).

По давніх українських школах учням прищеплювали навички красномовства й поетичного мистецтва. Але герой поезії Ю. Андруховича зі своїми творами від *«риторик і поетик академій»* прямує на площу або ж у поля — *«читати вірші травам і вітрам»*. Це спонукає читача до думки, що поезія — це не сухий академізм, не правила й норми, а чари й магія, що змінюють світ.

Читацький практикум

Пісня мандрівного спудея

Агов, мої маленькі чортенята!
З-під свити я вас випущу на світ —
туди, де кров з любов'ю черленяться,
де пристрастей і пропастей сувій...
Я — ваш отець, тож будьте мені вірні!
(які невірні рими в голові!),
але коли до серця входять вірші —
прекрасні, наче крила голубів,
які тоді надії!..
З риторик і поетик академій —
гайда на площу, як на дно ріки!
Підслухані у вирі цілоденнім,
ті рими — вчителям наперекір
(у вчителів, здається, перекір)!
Або в поля, як на зелену прощу —
читати вірші травам і вітрам!..
І постарайтесь, я вас дуже прошу,
щоб явір тихі сльози витирав,
щоб небо, нахилившись, наслухало,
щоб завше був натхненний соловій...
Хвалу воздавши часові зухвалу,
звірят і пастухів благословіть!..
Отож, — на світ, за діло — чарувати!
Агов, мої маленькі чортенята!

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справила на вас ця поезія? Які літературні асоціації вона викликала? Який настрій у вас був під час читання твору? Які образи поезії зацікавили?
2. Пригадайте поезії вагантів, які ви читали на уроках зарубіжної літератури. На вашу думку, чим «Пісня мандрівного спудея» близька до цих поезій?
3. А що вказує на те, що «Пісня мандрівного спудея» не може бути твором поета-ваганта?
4. Як ви визначили б мотив цього твору? Наведіть приклади творів, яким властивий цей мотив. Які образи залучали згадані вами поети, щоб його розкрити?
5. Які образи створює Ю. Андрухович?
6. Яким пафосом пройнятий вірш «Пісня мандрівного спудея»?

ПРО НАЦІОНАЛЬНОГО ПОЕТА («SHEVCHENKO IS OK»)

Есеїстика перебуває на межі художньої літератури й публіцистики. Зазвичай вона містить індивідуальний погляд автора й не претендує на вичерпність у розкритті теми. З урахуванням цього і слід братися до сприймання «Shevchenko is OK».

В основі цього есею — деконструкція, тобто практика руйнування стереотипів. У творі виявляються риси постмодернізму: автор поєднує у своєму письмі науковий стиль із публіцистичним, іронію з пафосом. Уже в першому реченні міститься натяк на те, що українці сприймають Т. Шевченка як ідеалізований образ святого: *«Агіографія Тараса Шевченка для більшості українців починається з його дитячої подорожі до кінця світу»*. Агіографія — це різновид церковної літератури, оповідання про життя святих (житія).

Есей Ю. Андруховича можна сприймати як добротний біографічний коментар — добір фактів переважно точний, а авторські зауваги в міру дотепні. Стереотипи названо і проаналізовано: є Т. Шевченко комуністичний, націоналістичний, християнський, атеїстичний, богоборчий, дисидентський, анархічний. А насправді який?..

Стереотип — завжди спрощення. Саме це демонструє Ю. Андрухович, пишучи про Т. Шевченка.

Есей — невеликий прозовий твір довільної композиції, у якому висловлено індивідуальні думки та враження автора з певного приводу.

Тарас Шевченко та Андрій Шевченко
(*фрагмент графіті в Харкові*)

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

А завершено твір мало не провокаційним зниженням пафосу перших трьох частин — спогадом про виступ автора в одному з Нью-Йоркських поетичних кафе: тут теж є трохи про Т. Шевченка.

Осучаснюючи знаковий образ, Ю. Андрухович, певно, розповідає ще й про себе: проектує на Т. Шевченка власні уявлення про те, як це воно, бути поетом і разом із тим бути «ОК».

Опрацьовуємо прочитане

1. Як у статті підручника схарактеризовано есеїстику? Як це налаштовує нас на сприймання есею Ю. Андруховича про Т. Шевченка?
2. Прочитайте есей Ю. Андруховича «Shevchenko is OK». Яке враження справив на вас твір?
3. Про які відомі вам факти з життя Т. Шевченка згадано в есеї? Що стало для вас новим? Яка нова інформація про поета вас зацікавила або вразила, стала несподіваною?
4. На які частини автор поділяє свій твір? Визначте головну думку кожної з них.
5. Знайдіть в есеї Ю. Андруховича приклади використання іронії. Доведіть або спростуйте висловлену в статті підручника думку про те, що виклад у творі є пафосним (піднесеним, емоційним). Чи доречними є, на вашу думку, іронія та пафос у цьому творі?
6. Яким чином автор розповідає про світову славу Т. Шевченка в кінці есею? У чому полягає зниження пафосу? Як ви оцінюєте таке завершення твору?
7. Як ви вважаєте, чи дає есей «Shevchenko is OK» відповідь на питання, яким насправді був Шевченко? Поясніть свою думку.

Досліджуємо самостійно

8. Використовуючи словники чи інші довідкові джерела, дайте визначення поняття «*стереотип*». Які стереотипні уявлення про Т. Шевченка описує Ю. Андрухович? Назвіть їх і схарактеризуйте.
9. Як ви вважаєте, чи під час вивчення біографії та творчості видатного українського поета в школі використовуються стереотипи? Це допомогло чи зашкодило вам у знайомстві з Т. Шевченком?

Запрошуємо до дискусії

10. Які риси постмодерного твору виявилися в есеї Ю. Андруховича «Shevchenko is OK»?

Виявляємо творчі здібності

11. В есеї Ю. Андруховича згадано, що в наші дні Шевченко міг би бути репером. А яким ви уявляєте Тараса Шевченка в наші дні? Викладіть свої думки в довільній формі (есей, комікс, твір-роздум тощо). Презентуйте свою роботу однокласникам та однокласницям.

Виявляємо обізнаність у сфері культури

12. Знайдіть у мережі Інтернет і послухайте кілька пісень українських музикантів на вірші Ю. Андруховича (гурти «Плач Єремії», «Мертвий півень»). Обговоріть свої враження від поезії та її музичного трактування.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Оксана Забужко

(Народилась 1960 р.)

Оксана Стефанівна Забужко народилась 19 вересня 1960 року в Луцьку. Закінчила філософський факультет Київського університету ім. Т. Шевченка. Авторка поетичних збірок «Травневий іній», «Дириґент останньої свічки», «Автостоп», «Новий закон Архімеда», романів «Польові дослідження з українського сексу», «Музей покинутих секретів», низки повістей, оповідань, есеїв.

Оксана Забужко

Письменниця про себе

◆ *Я наперед поважаю свого читача. І зрештою виявляється, що він і знаходиться. <…> Я сама найбільше люблю читати тих авторів, у яких можу чогось навчитися, чого я не знаю, чим не володію. І це саме стосується і живого спілкування — мені, наприклад, завжди цікаво з людьми інших професій, з інших сфер, від моряків, рибалок і льотчиків починаючи і закінчуючи носіями зовсім вузько спеціалізованого знання.*

◆ *Я коментую тільки ті питання, в яких я маю власну думку, за яку я відповідаю, в яких я маю що сказати. І це є нормальна відповідальність письменника за виношене ним слово.*

◆ *Письменницька робота в суспільстві — це робота в режимі включеного спостереження. Ви маєте слухати, як говорять люди. Ви маєте ловити з повітря, що вони говорять, ви маєте постійно перебувати в терені біжучого досвіду і живої мови. Ви маєте постійно підслуховувати. Ви — постійно увімкнений диктофончик. Це письменницьке око, яке ловить оці уривки живої мови з повітря, які одночасно діагностують якісь певні суспільні настрої, певні суспільні проблеми..*

Оксана Забужко

Опрацьовуємо прочитане

1. Чи зацікавила вас особистість письменниці? Про що ви хотіли б дізнатися більше? Які запитання у вас виникли? У який спосіб ви можете задовольнити свою цікавість?

i

2. Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте інтерв'ю з видатною українською письменницею Оксаною Забужко із серії #ПроСлово. Відповіді на які запитання вас зацікавили? Як письменниця оцінює сучасний стан української літератури, культури?

3. Чого ви очікуєте від творів О. Забужко?

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

◆ ПРО НАРОД («РЯДОК З АВТОБІОГРАФІЇ») ТА УРОКИ ІСТОРІЇ («ЧИТАЮЧИ ІСТОРІЮ»)

Завжди були ті, хто ідеалізував минулі часи. Для багатьох така ідеалізація стала світоглядом: мовляв, колись усе було набагато кращим, і насамперед люди.

Поети романтичного складу оспівували минувшину, бачили в ній «золоту добу» народного буття. Ідеалізували козаччину, гайдамаків, інших борців за свободу. Таким був Т. Шевченко: своїми поезіями нагадував сучасникам про героїчні вчинки предків.

До цієї традиції приєдналась О. Забужко: написала свій «Рядок з автобіографії». Тут і *«свячені ножі»* (алюзія до гайдамаччини), і *«присяга на шаблях»*, і пронесена «крізь віки» волелюбна вдача особливої *«породи»* тих, хто пройшов заслання (*«Соловки, Магадан, Колима»*). Тож лірична героїня (alter ego самої поетеси) гордо й піднесено проголошує (записує рядок до автобіографії) власну належність до лицарської традиції предків.

Притча — філософсько-алегоричний повчальний твір.

Притчовий характер має вірш «Читаючи історію»: його збудовано на антитезі *«варвари / Рим»*. А сама історія справді повчальна: мовляв, варвари, захопивши Рим, могли б привласнити чужу культуру, але цього не зробили. У авторки є й пояснення чому: знали, що їх неминуче хтось *«на гарячому застука»*. Та й узагалі: *«Рим — все ж стоїть, як і стояв, / А варвар — варваром і буде»*.

Вірш притчовий, при його сприйманні можливі будь-які аналогії й пояснення — авторка запрошує читачів разом поміркувати над важливими уроками історії.

Читацький практикум

Рядок з автобіографії

Мої предки були не вбогі
На пісні та свячені ножі —
З моїх предків, хвалити Бога,
Заволокам ніхто не служив!

Дарували від батька до сина
Честь у спадок — як білу кість!
Мої предки були красиві —
Ворогам на подив і злість.

Хай не славою (Бог там з нею!) —
Як присягою на шаблях,
Мої предки владали землею:
Їм належала ця земля!

І цупким, наче нить основи
Крізь віки однієї сім'ї,
Невразливим — пронесли слово
І внизали в легені мої...

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Козак Мамай
(*Опанас Заливаха, 1972*)

Дзвони
(*Віктор Зарецький, 1989*)

Ох і моцна була порода —
Соловки, Магадан, Колима...
Мої предки були народом —
Тим народом,
якого нема.

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справив на вас твір? Схарактеризуйте настрій цього вірша.
2. Якими є мотиви та головна думка твору?
3. Як характеризує своїх предків лірична героїня? Як вона ставиться до них, чим пишається?
4. До яких історичних подій, осіб, явищ відсилають згадки про свячені ножі, присяги на шаблях, Соловки, Магадан і Колиму?

Виявляємо творчі здібності

5. Прокоментуйте останні рядки вірша. Спробуйте знайти аргументи, щоб зробити зіставлення минулого із сучасністю більш оптимістичним.

Виявляємо обізнаність у сфері культури

6. Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте відео до пісні сестер Тельнюк «Рядок з автобіографії» на слова О. Забужко. Розкажіть про свої враження від пісні та кліпу. У відеокліпі використані кадри, зняті під час Революції гідності, хоча вірш О. Забужко написаний задовго до тих подій. Доведіть обґрунтованість зв'язку між змістом вірша та відтвореними у кліпі подіями.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Читаючи історію

І зруйнували ґоти Рим,
І молодий і хижий варвар
Все, що вважалося старим,
Гарячим пурпуром забарвив.

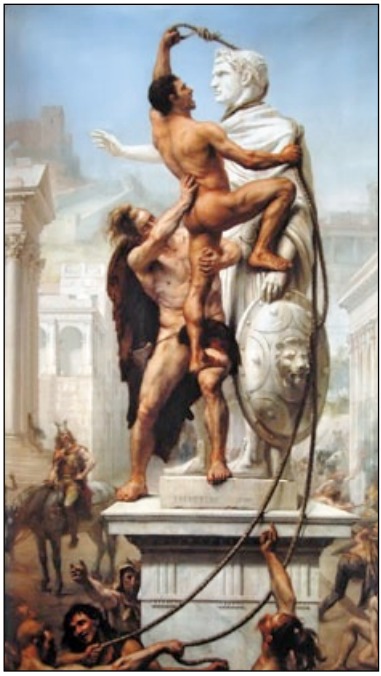

Розграбування Риму варварами в 410 р. н. е.
(*Жозеф-Ноель Сільвестр, 1890*)

А потім сам собі воздвиг
Свої столиці і каплиці —
І над димком з античних книг
Печеню смажив у пивниці.

Ото дитина, далебі!
Таж він таке до рук отримав!
Він міг привласнити собі
Не тільки славу — ймення Рима!

Він махом весь його розвій
Міг загребти собі в музеї
І на монетах профіль свій
Відбить на фоні Колізею.

Воно ж лежало — лиш бери!
І хто б насмілився насупроти?
І хто б згадав, що Рим — це Рим,
А не колиска древніх ґотів?

……

А мо', він слушно ухилився,
Бо мав підозру — от в чім штука, —
Що хтось його таки колись
Та на гарячому застука?

Бо над суворий льодостав
Віків, що й нам сяга по груди,
Рим — все ж стоїть, як і стояв,
А варвар — варваром і буде.

Опрацьовуємо прочитане

1. Що привернуло вашу увагу в цьому вірші? Які питання ви хотіли б поставити його авторці?
2. Що об'єднує обидва запропоновані до опрацювання вірші О. Забужко?
3. Висловте припущення: чому, за ідеєю вірша, варвар не привласнив досягнення Риму?
4. Що, на вашу думку, можуть уособлювати в цьому вірші образи Риму і варвара?
5. Прокоментуйте останню строфу вірша. Як ви розумієте її зміст?

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Олександр Ірванець

(Народився 1961 р.)

Олександр Ірванець

Олександр Васильович Ірванець народився 24 січня 1961 року у Львові. Закінчив Дубенське педагогічне училище та Літературний інститут у Москві. Входив до літературної групи «Бу-Ба-Бу». Автор багатьох поетичних і прозових книг, серед яких «Тінь великого класика», «Рівне/Ровно (Стіна)», «Вірші останнього десятиліття», «Мій хрест», «Харків 1938».

Письменник про себе

Замолоду я був дуже ліричним, писав гарні любовні вірші. Не хочу хвалитися, але це правда. Я і далі пишу лірику. Мене нещодавно запитали в інтерв'ю, чи не страждає Ірванець внутрішньо, що він не визнаний лірик, а його сприймають, як сатирика. Ні, не страждаю. Мене влаштовує цей мій соціальний образ, я є такий. Я гуморист, дотепник, чоловік із гострим словом, а те, що я пишу красиві ліричні вірші, знають ті, кому треба знати.

Олександр Ірванець

І ЩЕ РАЗ ПРО ПОЕЗІЮ
(«ДО ФРАНЦУЗЬКОГО ШАНСОНЬЄ»)

Кожен поет просто мусить хоч раз висловитись про поезію, але бажано так, щоб авторитетно й оригінально, без повторів. Важко це — не повторюватись.

Ось поет О. Ірванець обрав форму послання до умовного автора й виконавця естрадних пісень (таких у Франції називають шансоньє). А щоб підтримати французький (емоційний і вишуканий?) колорит, ще й про Квазімодо згадав. Чому про нього? Можливо, тому, що цей герой роману В. Гюго «Собор Паризької Богоматері» відомий багатьом. Дзвонар Квазімодо втілює тут чулу душу: він через гучні дзвони втратив слух, тож і покладався в усьому на своє добре серце.

І сентиментальному «французькому шансоньє» таки дістається на горіхи від українського поета: *«Скажи, кому твоя заревана / Душа потрібна, ну, кому?..»*. Та й сам український автор нарікає: колись теж марнував свою поетичну щирість (*«Про що кричав? Кому кричав?»*).

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Звичайно, можна й так писати про поезію. Певно, що твір трохи іронічний, або інакше — філософський з іронічним підтекстом. Сам автор зізнався: *«Я — не пісняр, хоча за моїми текстами написано з десяток пісень, але вони хітами не стали. Натомість, мій сегмент — це сатира, дотепність. Навіть у любовних віршах я інколи допускаю іронічні, саркастичні нотки. Мені з віком пишуться глибоко саркастичні, філософські тексти».*

Читацький практикум

До французького шансонье

Це є поезія найвища,
Це є найвища простота,
Коли передаються вірші,
Як поцілунки — з уст в уста.
Твої пісні легкі і світлі
(Їх так сприймають слухачі),
Та пам'ятай — у цьому світі
Є свистуни і стукачі.
А ти — гітара, гілка з дерева,
І ти сьогодні на кону.
Скажи, кому твоя заревана
Душа потрібна, ну, кому?..
Вдягайся модно, лайся модно,
Та час від часу пригадай,
Як слухав дзвона Квазімодо
В глухонімому Нотр-Дам.
Він припадав до дзвона тілом,
Він разом з ним літав, літав...
О, скільки тих, які хотіли
Тілами битися в тіла,
А язиками лізли в душі...
Я й сам колись таким грішив.
Пісні, мов кошенят задушених,
В зубах по вулицях носив.
Душа повільно прозоріла
Все по ночах.
А по очах
Боляче вдарило прозріння:

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Химера собору Нотр-Дам де Парі на тлі паризького краєвиду

Про що кричав?
Кому кричав?..
Є вуха, що, немов корою,
Укриті суєтністю змін.
Хай серцем слухають і кров'ю,
Як Квазімодо слухав дзвін!..

Виявляємо літературну компетентність

1. Які почуття викликав у вас вірш О. Ірванця?
2. Із чим у вас асоціюється образ французького шансоньє? Опишіть, яким ви його уявляєте. Чому, на вашу думку, автор обрав саме таку форму вірша — звернення до французького шансоньє?
3. Як ви розумієте вислів «*передаються вірші… з вуст в уста*»? Яке враження справляє порівняння віршів із поцілунками?
4. У чому полягає суперечність між прагненнями героя-шансоньє і тією реальністю, у якій він мусить існувати? Через які образи передано цю суперечність? Наведіть відповідні уривки.

Виявляємо компетентність у сфері культури

5. Поділіться з однокласниками відомою вам інформацією про Квазімодо як персонажа літератури, театрального та кіномистецтва. Прокоментуйте значення у творі образу Квазімодо. Що, на вашу думку, він уособлює?

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Сергій Жадан

(Народився в 1974 р.)

Сергій Жадан

Сергій Вікторович Жадан народився 23 серпня 1974 року в місті Старобільську на Луганщині. Закінчив Харківський педагогічний університет. Пише поезію і прозу. Автор низки книжок, серед яких «Генерал Юда», «Цитатник: вірші для коханок і коханців», «Пепсі», «Ефіопія», «Вогнепальні й ножові», «Депеш Мод», «Ворошиловград», «Інтернат».

Письменник про себе

◆ *Мене сформувала класична література. Шевченко, Гоголь, ті автори, яких ми читаємо у дитинстві.*

◆ *Критикам я довіряю. Мені здається, це правильно — довіряти критикам, як своїм читачам. Звісно, критиком не може бути будь-хто. Це повинна бути людина, яка любить літературу. Тобто не себе в літературі, а літературу в собі. Все, що мені треба, — щоб критик був уважним і вдячним.*

Сергій Жадан

Опрацьовуємо прочитане

1. Чим зацікавила вас особистість письменника? Як письменник ставиться до класичної літератури? На вашу думку, як на наші читацькі смаки впливають книжки, які ми читаємо в дитинстві?
2. Знайдіть у мережі Інтернет записи публічних виступів поета Сергія Жадана. Чи сподобалося вам, як поет читає свої вірші? Чому виступи поета часто супроводжує музика? Чого ви очікуєте від творів С. Жадана?

◆ СУЧАСНА РОМАНТИКА
(«МУЗИКА, ОЧЕРЕТ…», «СМЕРТЬ МОРЯКА РІЧКОВОГО ФЛОТУ…»)

В одному з інтерв'ю С. Жадан зізнався: *«Мистецтво — це така штука, де, безперечно, потрібні знання, освіта і досвід, але інтуїція потрібна не меншою мірою»*. Він і сам у поезії покладається на інтуїцію, яка підказує йому красиві та влучні образи. Ось як у вірші «Музика, очерет…»: комети, ріки, міста, вії, *«печальний голос»*, плач, *«поїзд твоїх химер»*, *«різний сніг»* — і, звичайно, *«тихо росте душа»*. Як іще краще й доступніше написати про кохання?

А ось балада «Смерть моряка річкового флоту…» — про кохання і смерть. У художньому просторі твору панує ірраціональна сила фатуму. Немає щастя морякові річкового флоту в непривітному світі, і так хочеться втечею притлумити

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

біль любовної драми — повз *«мережкі електричні турбіни»* ризикованим шляхом *«на обважнілі одеські тумани»* та *«скумбрії плавники пурпурові»*, ну і, звичайно, *«на вірну смерть»*. А десь за його такою бажаною жінкою й за *«міддю в її волоссі»* плачуть, ні більше ні менше, аж цілі *«риболовецькі артілі»*.

Років зо двісті тому інший харківський поет-романтик Л. Боровиковський написав баладу «Розставання». Там, звичайно, не про моряка річкового флоту, а про козака, який покинув дівчину, скорившись волі фатуму: *«Блудить, літає козаченько в полі: / Козацька охота гірше неволі»*.

Сучасний поет романтичні кліше й стереотипи осмислює іронічно, залучає їх до процесу постмодерністської гри, немов балансує на межі щирості й пародіювання. У такий спосіб творчі здобутки митців доби романтизму стають продуктивним чинником сучасної української поезії.

Читацький практикум

* * *

Музика, очерет,
на долоні, руці.
Скільки пройде комет
крізь понадхмар'я ці.

Як проступа тепло
через ріки, міста.
Все, що у нас було —
тільки ця висота.

Все, що трималось вій,
голос печальний, плач,
я скидаю на твій
автовідповідач.

Поїзд твоїх химер
не зупиняє біг,
нам з тобою тепер
падає різний сніг.

Нарізно кров поспіша,
солодко шириться лет,
тихо росте душа,
мов ламкий очерет.

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справив на вас прочитаний твір? Про що він, на вашу думку? Хто такі «ми», про яких у ньому сказано?
2. Які асоціації викликає у вас ритм вірша, його звукова форма?
3. Опишіть картину, що постає перед вами під час сприйняття твору.
4. Через які образи ліричний герой сприймає навколишній світ?
5. Які відчуття у вас виникають під час читання третьої строфи? У чому незвичайність зображення?
6. Яке значення має у творі образ очерету? За якими ознаками з очеретом порівнюється душа? Чи здається вам влучним таке порівняння?

Виявляємо обізнаність у сфері культури

7. Знайдіть у мережі Інтернет і послухайте пісню гурту «Вертеп» «Музика і очерет» на слова С. Жадана. Чи відповідає таке музичне оформлення вашим уявленням про цей твір? Чому саме?

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

* * *

Смерть моряка річкового флоту
схована в прибережній глині,
доки він робить свою роботу,
доки мусони стоять в долині.

Стишені баржі, рухливі шхуни,
що пропливають за течією,
торкають хребта його басові струни,
говорять: вона не буде твоєю,

вона, ця жінка, зі сріблом у горлі,
із серцем зі слонової кістки,
настоюється на своєму горі,
не дочекавшись від тебе звістки,

кинула все, що тримала досі,
ховає дощі глибоко в тілі.
Чуєш, за міддю в її волоссі
плачуть риболовецькі артілі?

Тому пливи собі повз пороги,
повз мережкі електричні турбіни,
подалі від своєї тривоги,
подалі від цієї країни.

На золоті вогні малярії,
на стомлений голос діви Марії,
на обважнілі одеські тумани,
на теплі від мулу і жиру лимани.

На скумбрії плавники пурпурові,
на рвані потоки нічного вітру,
на вірну смерть
від чорної крові,
чорної крові,
технічного спирту.

Тоді проситимеш трохи ласки,
щоби було не надто жорстоко,
щоб не забули тобі покласти
по срібній монеті
на кожне око.

Потім пітьма набіжить звідусюди.
Потім зірки перестануть снитись.
А потім і серце змушене буде
спинитись.

Опрацьовуємо прочитане

1. Розкажіть про думки та емоції, що виникли у вас під час прочитання вірша. Що привернуло вашу увагу, вразило? Визначте, якими є мотиви твору.
2. Чому, на вашу думку, автор звертається до образу моряка?
3. Як описано у вірші жінку? Які деталі цього опису здаються вам незвичайними? Чи дізнаємось ми щось про її зовнішність, характер?
4. Який біблійний образ є у творі? Яку роль він відіграє?
5. Для чого героєві мають покласти «по срібній монеті на кожне око»? Якщо вам нічого не відомо про цей звичай, з'ясуйте, провівши пошукову роботу. Що додає до сприйняття вірша згадка про нього?
6. Сформулюйте свою думку про те, у чому найбільша цінність цього вірша.

Виявляємо обізнаність у сфері культури

7. Знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте відео Анжели Богаченко на вірш С. Жадана «Смерть моряка річкового флоту…» (робота на конкурс відеопоезії CYCLOP, 2013). Що сподобалося вам у цьому відео, що привернуло увагу?

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Галина Пагутяк

(Народилась 1958 р.)

Галина Пагутяк

Галина Василівна Москалець (Пагутяк — літературний псевдонім) народилась 26 липня 1958 року в селі Залокоті на Львівщині. Закінчила філологічний факультет Київського університету ім. Т. Шевченка. Авторка багатьох книжок, серед яких «Потрапити в сад», «Смітник Господа нашого», «Записки Білого Пташка», «Писар Східних Воріт Притулку», «Королівство», «Слуга з Добромиля», «Урізька готика», «Зачаровані музиканти».

Письменниця про себе

◆ *У когось є наукове мислення, в когось — логічне. У мене, для прикладу, міфологічне мислення. Намагаюсь здобути знання, досвід заради того, щоб змінити ними світ. Але не дозволяю, аби світ мене змінював. Я — в опозиції до нього.*

◆ *Людина так зливається з природою, що здатна змінювати стихію собі на користь. Я знаю, як можна викликати вітер. Була свідком, як його викликали, щоб завадити мені вийти з хати, коли я відвідала чужу територію. Знаю, що можна наслати пошесть на тварин, на рослини, змінити погоду. Це все — реально!*

Галина Пагутяк

Опрацьовуємо прочитане

1. Чим зацікавила вас особистість письменниці? Як Галина Пагутяк характеризує свій спосіб мислення, свою життєву філософію?
2. Чого ви очікуєте від творів письменниці?

◆ «ПОТРАПИТИ В САД»

Галина Пагутяк про свої ранні твори написала таке: *«Книга «Потрапити в сад» містить рідкісний для мене жанр оповідання. Їх дуже важко писати, це надзвичайне напруження сил».*

«Потрапити в сад» продовжує традицію, започатковану в нашій літературі В. Стефаником. Твір невеликий, а герої, прості люди, окреслені виразними штрихами. Хворий на епілепсію Грицько, який живе з того, що заробляє грою на гармошці в електричці. Його приятель Микольцьо — самотній чоловік із хворим, але добрим серцем. На перший погляд — бідолахи, яким не пощастило в житті.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Яблуня
(*Зинаїда Серебрякова, 1900*)

А хтось таких просто не помітить — не вважатиме вартими своєї уваги.

Але авторка їх помічає й виділяє їхні доброту, гідність, людяність, здатність співчувати і мріяти. Ось і в Грицька є своя заповітна мрія — потрапити до привокзального саду. Шкода лише, що сад недоступний — за високою огорожею. Може, тому героя й хвилює ця мрія: в уяві гармоніста сад стає бажаним місцем для спочинку втомленої душі. Авторка зізналась, за яких обставин виникла новела: *«Я мала видіння про сад посеред гамірного міста, як острів, що його омиває суєтне життя»*.

Читаємо твори сучасної української художньої літератури

Прочитайте твір Г. Пагутяк «Потрапити в сад».

Виявляємо літературну компетентність

1. Розкажіть про свої враження від твору «Потрапити в сад».
2. Визначте тему твору. Які проблеми ставить у ньому авторка?
3. Назвіть персонажів твору. Схарактеризуйте кожного з них, висловте своє ставлення.
4. Розкажіть про образ саду у творі. У яких частинах твору він згадується? Чому, на вашу думку, твір має назву «Потрапити в сад», хоча сад у ньому згадано лише двічі?
5. Якою, на вашу думку, є ідея твору?

ЖИТТЯ І МАГІЯ («КОСАР»)

Глухе село в стані майже повного занепаду: не знайти охочих викосити бур'яни — між покинутими хатами завелися змії, а біля села — ще й вовки. Аж тут знайшовся дивакуватий Ігорко: не просто косить — він «світ спасає». Та й косу одержав непросту: ось що її власниця розповіла: *«То мій тато зробив з шаблі свого тата, а мого діда, січового стрільця»*.

А це й справді диво-коса: *«…стинала кущі і засохлі дерева, косила розвалені хати і навіть цегляні комини, скосила залізні хрести на могилах, до яких ніхто не приходив, скосила два порожні магазини, що всередині взялися грибом»*.

Ігорко сам дуже змінився: коса ним керувала. Уже не належав собі: *«Коса будила його ледь чутним бринінням і тягла його на битву»*.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

У міфології коса й косар знаменують смерть, іноді наступне оновлення. Так само і в літературі, приміром, у поезії Т. Шевченка «Косар»: *«Понад полем іде, / Не покоси кладе, / Не покоси кладе — гори. / Стогне земля, стогне море, / Стогне та гуде!»*

В оповіданні Г. Пагутяк ніби реалістична історія поступово набуває магічних елементів і перетворюється на філософську алегорію. Косар Ігорко рятує село від занепаду — спочатку від його зовнішніх ознак. Але чи зупиниться він лише на цьому? І радість односельців поєднується з тривогою: *«Тільки одного вони боялись: щоб Ігорко не став до спілки зі смертю і не почав косити людей. Самі знаєте, яких».*

Перепілочка
(*Віра Баринова-Кулеба, 1990*)

Читаємо твори сучасної української художньої літератури

Прочитайте твір Г. Пагутяк «Косар».

Виявляємо літературну компетентність

1. Які думки, почуття викликало у вас оповідання Г. Пагутяк «Косар»? Чим воно вас здивувало? Сформулюйте питання, які хотіли б поставити авторці.
2. Хто така Юрківна? Опишіть її, розкажіть про обставини її життя. Яка проблема постає перед нею на початку оповідання? Що заважає її вирішити? Чому вирішення цієї проблеми є таким важливим для героїні?
3. Хто зголошується допомогти Юрківні? Схарактеризуйте цього персонажа.
4. Які взаємини складаються між Юрківною та Ігорком? Висловте своє ставлення до цих персонажів.
5. Які ще персонажі є у творі? Розкажіть про них. Яке враження вони на вас справили?
6. Як змінюється образ Ігорка від початку до завершення оповідання?
7. Чим особлива коса, якою користується герой? Наскільки вдалося, на вашу думку, авторці передати значущість цього предмета?
8. Визначте реалістичні й магічні елементи у творі. Як відбувається поступовий перехід від реалістичного зображення села до філософської алегорії?
9. Як ви розумієте завершення оповідання? Про яких людей, на вашу думку, йдеться в останньому реченні твору?

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Володимир Діброва

(Народився 1951 р.)

Володимир Діброва

Володимир Георгійович Діброва народився 11 серпня 1951 року в Донецьку. Закінчив Київський університет ім. Т. Шевченка. Прозаїк, драматург, есеїст, перекладач. Автор книжок «Тексти з назвами і без назв», «Пісні Бітлз», «Збіговиська», «Вибгане», «Довкола столу», «Андріївський узвіз». Від 1994 року живе і працює в США.

Письменник про себе

Як ветеран «покоління, що не відбулося», мушу зізнатися: замолоду я завжди нарікав на те, що в нас немає вчителів, тобто досвідчених, надійних та гідних віри людей, до яких можна було звернутися за порадою чи зі сповіддю. Може, тому ми змушені були вчитися, імітуючи одне одного, як мавпи. Для нас не існувало вертикалі, в кращому разі — горизонталь. Я не знаю — може, це питома українська риса, а може, лиш ознака часу. Але факт той, що всі мої вчителі були моїми друзями. Стосовно ж письменства це означає, що ми були змушені шукати відповіді та взірці по інших краях.

Володимир Діброва

ПОДОРОЖ ДО ДИТИНСТВА
(«АНДРІЇВСЬКИЙ УЗВІЗ»)

Роман «Андріївський узвіз» автор назвав «фантазією на тему однієї людини». А ще пояснив суть свого задуму: *«Епіграфом до цього твору я взяв би слова данського філософа Сьорена К'єркегора, який сказав, що жити можна, лише якщо дивитись у майбутнє, а зрозуміти життя можна, тільки якщо рухатись у протилежному напрямку. Цим і займається герой твору».*

Відповідно до задуму й скомпоновано весь роман. Уже немолодий і дуже втомлений життям чоловік, потрапивши в день Києва на Андріївський узвіз, раптово непритомніє: *«Біль зник, а з'явився спокій дивної щільності й теплоти. Ніде не рухаючись, чоловік почав набирати висоту. Звідти, де він опинився, було все як на долоні — перспективно й відсторонено».*

У маренні герой роману прагне зрозуміти власне життя: перегорнути назад його сторінки й зупинитись на важливих, «пам'ятних» місцях.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Усього таких «зупинок» п'ять. На найближчій він — проректор одного з університетів, утомлений, переживає кризу в особистих стосунках. А ось він уже значно молодший, із головою занурений у роботу, намагається розібратись у собі. Третя зупинка нагадує про життя у двадцять шість років: ще молода дружина й маленька дочка. А далі й до студентських років: гітара, вірші, друзі й подруги, пошук себе. Нарешті, остання метаморфоза — повернення до себе п'ятилітнього. Тут дитинство, батьки, літній відпочинок у селі. Роман має й епілог: вихід героя з коми після перенесеного інсульту. А поряд із ним дружина: *«Жіноче обличчя, освітлене любов'ю»*.

Заново переживаючи важливі етапи свого існування, герой осмислює земний шлях із позиції набутого досвіду з наміром відсіяти зайве й визначити те, що мало в його житті справжню вартість.

Андріївський узвіз
(*Віктор Зарецький, 1987*)

Читаємо твори сучасної української художньої літератури

Прочитайте роман В. Діброви «Андріївський узвіз».

Опрацьовуємо прочитане

1. Яке враження справив на вас прочитаний роман? Які емоції викликав?
2. Визначте тему та ідею твору, поставлені в ньому проблеми.
3. Які етапи життя людини зображує автор на п'яти «зупинках» у подорожі свого героя?
4. Схарактеризуйте головного героя твору: його характер, ставлення до близьких людей, роботи, творчості.
5. Що спільного в поведінці, звичках, думках і почуттях героя на всіх п'яти «зупинках»? Що відрізняється? Що вплинуло на формування його особистості? Які вибори, що він зробив у житті, стали визначальними?
6. Назвіть і схарактеризуйте другорядних героїв твору. Як вони вплинули на життя головного героя? Чий вплив ви вважаєте найбільш значущим?
7. Як ви вважаєте, чи вдалося героєві осмислити свій земний шлях і визначити те, що мало в його житті справжню вартість? Поясніть свою думку.
8. Чи позначилося, на вашу думку, на творі те, що його автор відносить себе до «покоління, що не відбулося»? Якщо так, то яким чином?

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Ярослав Мельник

(Народився в 1959 р.)

Ярослав Мельник

Ярослав Йосипович Мельник народився 6 лютого 1959 року в селі Смизі Рівненської області. Закінчив філологічний факультет Львівського університету та аспірантуру Літературного інституту в Москві. Поет, прозаїк, літературний критик. Живе в Литві та у Франції. Автор низки книжок, серед яких «Телефонуй мені, говори зі мною», «Далекий простір», «Чому я не втомлююся жити», «Маша, або Постфашизм», «Дуже дивний будинок».

Письменник про себе

◆ *Мій перший опублікований в Україні роман «Далекий простір» 2013-го став «Книгою року Бі-бі-сі». Це — роман-метафора про свободу людини, про світ сліпців і про тих, хто має мужність прозріти. Я саме поїхав у столицю по нагороду, як у Києві почався другий Майдан. У моєму романі у світі сліпців з'являється зрячий юнак, котрий починає розповідати іншим, що бачить. Але незрячі не знають, що таке світло і що таке далекий простір. Вони вважають, що існує тільки близький простір. Це — своєрідна метафора нашого життя.*

◆ *Моя проза — проста для читання. Не люблю снобізму і не практикую гри в нього. Тяжію до мініміалістичної мови, не граюся у слова. Моє завдання — не демонструвати іншим, як володію словами, а створити художню реальність за допомогою точності тих слів, фраз, пауз. А рушійною завжди є якась незрима ідея.*

Ярослав Мельник

◆ ПРО СВОБОДУ Й НЕСВОБОДУ («ДАЛЕКИЙ ПРОСТІР»)

Уявіть світ, у якому існує лише *«близький простір»*. Його сприймають на слух і дотик — це світ незрячих. Дім і робота, рух за чітко встановленими маршрутами, що їх визначають акустичні датчики. Сміх, радість і свобода зникли, стали пережитками. Мільйони людей багатоповерхового залізобетонного мегаполіса проводять у цьому *«близькому просторі»* своє життя. Державне Об'єднання переконує: жодного *«далекого простору»* не існує. Він є породженням хворобливої уяви тих небагатьох, кого треба примусово лікувати. І за цим пильно стежить Міністерство контролю.

Роман Я. Мельника має ознаки антиутопії — літературного твору, що критично осмислює гіпотетичне майбутнє. Зазвичай вона є протилежністю іншого

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

жанру — утопії, що малює досконалу країну мрій. В антиутопії автор звертає увагу на реальні проблеми, прагне передбачити (часто за допомогою фантастики) небезпечні наслідки певних суспільних процесів.

Світової популярності набули романи-антиутопії «1984» Джорджа Орвелла та «Дивний новий світ» Олдоса Гакслі. Окрім Я. Мельника, у сучасній українській літературі жанр антиутопії з успіхом засвоїв Т. Антипович (романи «Мізерія», «Хронос»).

Концерт для глухих
(*Іштван Молнар, 1989*)

Твір Я. Мельника можна визначити як соціально-філософську антиутопію. Адже герой «Далекого простору» Габр Силк не лише протиставляє себе панівному режиму Державного Об'єднання, а ще й входить у конфлікт із повстанцями, котрі прагнуть повалити цей режим ціною величезних людських жертв. Найбільше цього героя, колишнього сліпця, до якого повернувся зір, цікавить індивідуальна свобода людини — вихід поза межі будь-яких штучних соціальних обмежень. Тому він і обирає небезпечний та непередбачуваний шлях утечі до *«далекого простору»* свободи.

Роман можна сприймати як попередження щодо втрати сучасною людиною індивідуальної свободи, потрапляння в полон абсолютизованих соціальних обмежень та умовностей, що із часом стають звичними й непорушними законами у «близькому просторі» щоденного існування.

Читаємо твори сучасної української художньої літератури

Прочитайте роман Я. Мельника «Далекий простір».

Виявляємо літературну компетентність

1. Яке враження справив на вас роман? Опишіть свої емоції після його прочитання.
2. Визначте тему твору. Які проблеми ставить автор у романі?
3. Що стається на початку твору з головним героєм? Чому це становить для нього проблему? Які почуття, сумніви в нього виникають?
4. Як ви зрозуміли поняття «близький простір» і «далекий простір» у романі?
5. Схарактеризуйте образ головного героя Габра Силка. Які зміни відбуваються з ним упродовж дії роману? Чим вони зумовлені?
6. Схарактеризуйте образи Ліоз, Нії, Наталі. Які погляди вони представляють? Хто з них викликає у вас повагу, співчуття, симпатію чи, навпаки, відторгнення?
7. Які ідеї втілюють у романі Окс Нюрп, священик, професор Мокр?
8. Яку роль у творі відіграють уривки з наукових книг, творів забороненого поета?
9. Який вибір ви вважаєте найбільш правильним: продовжувати життя в мегаполісі, незважаючи на його ілюзорність, зруйнувати мегаполіс чи втекти, як зробив головний герой? Або запропонуйте свій варіант вирішення конфлікту.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Запрошуємо до дискусії

10. Чи вдалося, на вашу думку, автору достовірно передати відчуття людини, яка почала бачити світ, до того не мавши жодного уявлення про таку можливість?

Виявляємо творчі здібності

11. Читачі та критики відзначають переконливість створеного в романі «Далекий простір» фантастичного світу. Чи згодні ви з ними? Спробуйте описати мегаполіс від імені його мешканця і від імені людини, яка щойно туди потрапила. Що ви чуєте, відчуваєте на дотик і запах? Що ви бачите? За бажання створіть ілюстрацію до твору (малюнок, фотоколаж, інсталяція).

Ділимося читацьким досвідом

12. Чи читали ви інші твори української та зарубіжної літератури в жанрі антиутопії? Припустіть, які твори кіномистецтва можна віднести до цього жанру. Чи подобається вам антиутопія в літературі та кіно?

Готуємося до ЗНО

У зручній для вас формі занотуйте інформацію про сучасну українську літературу, запишіть імена найвідоміших авторів та назви їхніх творів.

ПОВТОРЮЄМО ТА УЗАГАЛЬНЮЄМО

1. Яку літературу називають сучасною? Розкажіть про особливості сучасної української літератури.
2. У чому відмінність між елітарною і масовою літературою?
3. Що вам відомо про постмодернізм?
4. Твори кого з сучасних українських письменників вам найбільше сподобались? Які саме твори?

ЗАГАЛЬНІ ПІДСУМКИ

1. Ініціатором літературної дискусії 1925—1928 рр. був

А Микола Хвильовий
Б Остап Вишня
В Юрій Яновський
Г Павло Тичина

2. Автором поезії «Солодкий світ!..» є

А Микола Вінграновський
Б Павло Тичина
В Богдан-Ігор Антонич
Г Максим Рильський

3. «Розстріляне відродження» — це

А назва літературної організації
Б назва поетичної збірки творів Ю. Лавріненка
В назва збірки мемуарів
Г назва антології творів літератури 20-х рр. XX ст.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

4. Лідером якої літературної організації був Микола Хвильовий?

А «Плуг»

Б Вільна академія пролетарської літератури

В Майстерня революційного слова

Г Всеукраїнська спілка пролетарських письменників

5. Михайль Семенко був лідером літературної течії

А експресіонізму

Б імпресіонізму

В футуризму

Г символізму

6. Поетом-авангардистом був

А Павло Тичина

Б Максим Рильський

В Євген Плужник

Г Михайль Семенко

7. Автором твору «Зелена Євангелія» є

А Богдан-Ігор Антонич

Б Максим Рильський

В Микола Зеров

Г Павло Тичина

8. Імена поетів, які увійшли в історію української літератури як «ґроно п'ятірне», перелічені в рядку

А Павло Тичина, Максим Рильський, Євген Плужник, Володимир Свідзинський, Богдан-Ігор Антонич

Б Микола Зеров, Максим Рильський, Павло Филипович, Михайло Драй-Хмара, Освальд Бургардт

В Михайль Семенко, Микола Зеров, Максим Рильський, Павло Филипович, Михайло Драй-Хмара

Г Євген Плужник, Володимир Свідзинський, Микола Зеров, Освальд Бургардт, Михайло Драй-Хмара

9. Максим Рильський належав до літературного угруповання, що дістало назву

А «неокласики»

Б футуристи

В авангардисти

Г неореалісти

10. Імена героїв твору Осипа Турянського «Поза межами болю» названі в рядку

А Сев, То-Ма-Кі

Б Многогрішний, Медвин

В Мокій, Уля

Г Бояні, Добровський

11. У поезії Євгена Маланюка «Напис на книзі віршів» постає образ

А майстра корабля

Б імператора строф

В коляди

Г Різдва

12. Античний сюжет використано в поезії

А «Арфами, арфами…»

Б «У теплі дні збирання винограду…»

В «Солодкий світ!..»

Г «Ніч… а човен — як срібний птах»

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

13. Літературу Західної України представляють письменники

А Юрій Яновський, Микола Хвильовий

Б Богдан-Ігор Антонич, Осип Турянський

В Олександр Довженко, Остап Вишня

Г Іван Багряний, Валер'ян Підмогильний

14. Автором «інтелектуального роману» є

А Валер'ян Підмогильний

Б Юрій Яновський

В Олесь Гончар

Г Сергій Жадан

15. Установіть відповідність між назвою твору і його жанром.

Жанр	*Назва твору*
1 роман	**А** «Сом»
2 новела	**Б** «Три зозулі з поклоном»
3 кіноповість	**В** «Місто»
4 усмішка	**Г** «Зачарована Десна»

16. Установіть відповідність між автором і назвою твору.

Автор	*Назва твору*
1 Василь Симоненко	**А** «Страшні слова, коли вони мовчать...»
2 Ліна Костенко	**Б** «Крізь сотні сумнівів я йду до тебе...»
3 Василь Стус	**В** «Задивляюсь у твої зіниці...»
4 Микола Вінграновський	**Г** «У синьому небі я висіяв ліс...»
	Д «Балада про соняшник»

17. Розкажіть про історичні та суспільні умови розвитку української літератури в 1920—1930-х роках, основні напрями, стильове розмаїття мистецтва 1920-х років. Назвіть основні літературні організації, угруповання. Поясніть поняття «розстріляне відродження».

18. Поясніть поняття «вітаїстичність» у поезії 1920-х років.

19. Розкажіть про кларнетизм як індивідуальний стиль П. Тичини.

20. Назвіть основні твори Є. Плужника, розкажіть про художні особливості вивчених віршів.

21. Схарактеризуйте творчість «неокласиків», наводячи приклади з розглянутих творів М. Рильського.

22. Розкажіть про роль М. Хвильового в літературно-мистецькому житті 1920-х років. Схарактеризуйте його твір «Я (Романтика)»: сюжетно-тематична основа, жанр, основні риси індивідуального стилю.

23. У чому полягало новаторство художньої форми в романі Ю. Яновського «Майстер корабля»? Назвіть проблеми твору, розкажіть про ознаки в ньому неоромантизму.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

24. Що таке урбаністичний роман? Назвіть твір цього жанру в українській літературі 1920-х рр. та його автора. Розкажіть про тему, проблеми, сюжет і образи роману.

25. Назвіть українського письменника, що створив жанр «усмішки», розкажіть про його твори.

26. Визначте жанр твору М. Куліша «Мина Мазайло». Поясніть історико-політичні чинники, які вплинули на зіткнення головних дійових осіб. Схарактеризуйте образи дійових осіб, їхні світоглядні та громадянські позиції.

27. Назвіть вивчені твори Б.-І. Антонича, розкажіть про їхні художні особливості.

28. Чому твір О. Турянського називають поемою в прозі? У чому полягає життєствердність твору?

29. Розкажіть про художнє осмислення героїчної і трагічної історії України в поезії Є. Маланюка, ліричні роздуми про призначення поезії.

30. Схарактеризуйте твір І. Багряного «Тигролови» як український пригодницький роман.

31. Поясніть поняття «кіноповість». Розкажіть про кіноповість «Зачарована Десна» О. Довженка: автобіографічна основа, сповідальність, морально-етичні проблеми, порушені у творі.

32. Яка основна тема новели О. Гончара «Модри Камень»? Які проблеми розкрито у творі? Схарактеризуйте образи героїв.

33. Що таке «шістдесятництво» в українській літературі? Назвіть імена письменників-«шістдесятників».

34. Розкажіть про художні особливості лірики В. Симоненка, мотиви його творів.

35. Назвіть основні мотиви творів Д. Павличка, розкажіть про його пісенну лірику.

36. Яким чином І. Драч у своїй творчості переосмислив жанр балади? Розкажіть про символічність образів «Балади про соняшник».

37. У чому полягають особливості поетичної мови М. Вінграновського?

38. У чому особливість розкриття «вічної» теми «любовного трикутника» в новелі Г. Тютюнника «Три зозулі з поклоном»?

39. У яких творах Л. Костенко торкається проблеми людини і мистецтва? Яким чином письменниця розкриває цю проблему?

40. Які риси стоїчної поезії виявляються у творчості В. Стуса?

41. Українську літературу якого періоду називають сучасною? Які особливості для неї характерні?

42. Що таке постмодернізм? У творах яких українських письменників виявляються риси постмодернізму?

43. Розкажіть про творчість одного з вивчених сучасних українських письменників (на вибір).

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Словник термінів і понять

Авангард — узагальнена назва мистецьких течій початку XX ст., що поєднали заперечення культурної традиції із творчою енергією, спрямованою на пошук нових засобів мистецького вираження. До основних течій авангарду належать футуризм, сюрреалізм, кубізм, абстракціонізм, конструктивізм.

Автор — творець книжки, неповторного художнього світу.

Алегорія (інакомовлення) — втілення певної абстрактної ідеї в конкретному образі тварини, рослини або предмета.

Алюзія — натяк, що відсилає до певного сюжету чи образу, культурного явища, історичної події в розрахунку на проникливість читача, який може цей натяк зрозуміти.

Афоризм — лаконічний влучний вислів.

Байка — віршове або прозове алегоричне оповідання повчального змісту.

Балада — ліро-епічний твір фантастичного, історико-героїчного чи соціально-побутового змісту з драматичним напруженим сюжетом.

Вічні теми — літературні теми загальнолюдського значення (життя і смерть, добро і зло, любов і ненависть, людина і природа тощо).

Гімн — піднесена, урочиста пісня програмового характеру, яка прославляє і звеличує кого-небудь або що-небудь.

Гіпербола — перебільшення якостей людини, явища, предмета.

Громадянська поезія — поетичні твори, у яких розкриваються соціальні й національні мотиви.

Гротеск — літературний прийом, який будується на поєднанні несумісних явищ: фантастичного й реального, прекрасного й потворного, правдоподібності й карикатури.

Гумор — відображення смішного в людині й житті. Гумор частіше виражає добродушне ставлення, не заперечує об'єкта висміювання.

Домисел — народжена уявою письменника дійсність, додавання з художньою метою того, чого насправді не існувало.

Драма — один із літературних родів, що змальовує дійсність у дії. Драма переважно призначена для сценічного втілення, однак існують і драми для читання.

Драматизм — загострена напруженість дії в художньому творі.

Езопівська мова — мова, яка передає думки в замаскованій формі, за допомогою натяків, алегоризму.

Експресіонізм — мистецький напрям перших десятиліть XX століття. Поширені мотиви — страх, безнадія, біль, страждання, смерть. Експресіонізму властиві загострена емоційність автора й персонажів, фрагментарність оповіді, використання символіки і гротеску.

Елегія — сумна лірична поезія.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Епіграф — цитата, уміщена перед текстом твору або його розділами, яка визначає основну ідею чи тему твору, вказує на авторську позицію.
Епізод — відносно самостійний фрагмент сюжету твору.
Епітет — художнє означення.
Епос — рід літератури, організуючою рисою якого виступає оповідь.
Есей (або **есе**) — невеликий прозовий твір довільної композиції, у якому висловлено індивідуальні думки та враження автора з певного приводу.
Запозичення — використання автором уже відомих мотивів, образів, ідей, художніх засобів і прийомів.
Ідея — основна думка художнього твору.
Імпресіонізм — мистецький напрям, що зародився в малярстві й поширився на інші види мистецтва. Розкриваючи внутрішній світ людини, імпресіоністи фіксували психічні стани, почуття й переживання своїх героїв.
Інтер'єр — змалювання з художньою метою внутрішніх приміщень помешкання.
Іронія — художній засіб, що полягає в невідповідності між прямим змістом висловлювання і його справжнім (прихованим) значенням.
Історичний роман — великий епічний твір про минуле, який поєднує історичну правду з художнім домислом.
Кіноповість — повість, складена з невеликих епізодів, що змінюються, немов кадри у фільмі. Тому її легко переробити на кіносценарій.
Комедія — драматичний твір, у якому за допомогою гумору та сатири висміюються негативні явища дійсності.
Композиція — побудова твору.
Контраст — різка протилежність, протиставлення.
Конфлікт — зіткнення протилежних інтересів і поглядів у художньому творі.
Кульмінація — момент найвищого емоційного напруження, загострення дії.
Ліризм — піднесено-емоційне переживання події чи явища.
Лірика — рід літератури, в основу якого покладено емоції, переживання людини.
Ліричний відступ — прийом у літературному творі, коли автор безпосередньо висловлює свої думки й почуття з приводу подій чи героїв твору.
Ліричний герой — носій думок, переживань у ліричному творі.
Ліро-епічний твір — літературний твір, у якому поєдналися виражальні засоби лірики й епосу.
Медитація — жанр ліричної поезії, герой якої розмірковує над складними питаннями сенсу життя, власної долі.
Метафора — образний вислів, що розкриває ознаки одного явища чи предмета через перенесення на них ознак іншого предмета чи явища.
Модернізм — комплекс мистецьких напрямів кінця XIX — перших десятиліть XX ст. із загальною орієнтацією на оновлення, або модернізацію.
Монолог — розгорнуте висловлювання, що належить одній людині й виражає її думки та переживання. Від діалогу монолог відрізняється тим, що є самодостатнім висловлюванням, не вимагає відповіді.
Мотив — емоційно-смилове навантаження ліричного твору або неподільна смислова одиниця сюжету.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Неореалізм — літературна течія, що виникла завдяки оновленню класичного реалізму. Їй властиві пошук людської сутності у внутрішньому світі, а не в соціальному житті, поглиблений психологізм, ліризм і філософічність.

Неоромантизм — напрям модернізму, якому властиві увага до незвичайних особистостей, сильних пристрастей, до всього загадкового й фантастичного.

Новела — невеликий епічний твір про незвичайну подію з несподіваним фіналом.

Оповідання — невеликий епічний твір, сюжет якого заснований на одному або кількох епізодах із життя небагатьох персонажів.

Паралелізм — художній прийом, що передбачає зіставлення людського життя з описами природи з метою розкриття психологічного стану героїв.

Пародія — комічне наслідування іншого художнього твору.

Пейзаж — опис природи в літературному творі.

Персонаж — дійова особа літературного твору. Виділяють головних, другорядних, епізодичних персонажів.

Персоніфікація — уподібнення неживих предметів чи явищ природи людським якостям.

Підтекст — прихований зміст твору.

Повість — епічний твір частіше з однолінійним сюжетом, який за широтою зображення дійсності посідає проміжне місце між оповіданням і романом.

Поема — ліро-епічний чи епічний твір, у якому зображено значні події та яскраві характери.

Поема в прозі — ліро-епічний прозовий твір, що відзначається властивою для поеми фрагментарністю у змалюванні подій.

Порівняння — пояснення одного предмета через інший, подібний до нього, за допомогою сполучників *як, мов, немов, наче, ніби* та ін.

Послання — ліричний твір, написаний як звернення до певної особи чи багатьох осіб.

Постмодернізм — тип культури, що прийшов на зміну модернізму й набув поширення в останні десятиліття XX століття. Виділяють постмодернізм як літературний напрям. Постмодерністи легко порушують усталені літературні норми і правила. Їхні тексти часто позначені пародійністю, застосуванням ігрових прийомів.

Портрет — зображення зовнішності людини в літературному творі.

Пригодницький роман — великий епічний твір, для якого характерні драматизм, загадка, швидка зміна подій, мотив переслідування.

Притча — філософсько-алегоричний повчальний твір.

Прототип — реальна особа, життя й діяльність якої покладено в основу створеного письменником образу персонажа.

Псевдонім — вигадане ім'я та прізвище письменника.

Публіцистика — твори, що висвітлюють актуальні суспільні проблеми.

Ремарка — авторське пояснення в драматичному творі, яке стосується умов дії, вигляду чи поведінки дійових осіб.

Рима — співзвучне закінчення рядків у поетичному творі.

Роман — великий складний епічний твір, у якому широко зображено життя багатьох персонажів.

Роман у віршах — великий за обсягом віршований твір, у якому епічний спосіб зображення дійсності поєднується з ліризмом.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Романс — ліричний твір із наспівною інтонацією, який виконується під музичний акомпанемент.

Романтизм — літературний напрям, у світоглядній основі якого лежить розбіжність між дійсністю і мрією. Він віддзеркалює розчарування людини в щоденних проявах життя й розбудовує сферу фантазії та мрії.

Сатира — гостре викриття негативних явищ.

Сатирична комедія — жанровий різновид комедії, що ставить за мету викривати, засуджувати й висміювати суспільні й людські вади.

Символізм — напрям модернізму, що зародився у Франції в останній чверті XIX ст. Особливу роль у пізнанні світу символісти відводили творчій інтуїції. Заслугою символістів стали знахідки у сфері художньої форми, що виявились у створенні оригінальних і яскравих образів-символів.

Синоніми — слова, відмінні за звучанням, але однакові чи близькі за змістом.

Сонет — лірична поезія, що має чотирнадцять рядків п'ятистопного або шестистопного ямба та чітку строфічну організацію: зазвичай складається з двох катренів (чотирирядкова строфа) та двох терцетів (строфа на три рядки).

Строфа — поєднання рядків у вірші, що мають певний віршовий розмір, ритм, у римованій поезії — схему римування.

Сюжет — розвиток дії, перебіг подій у літературному творі.

Трагедія — драматичний твір із гострим непримиренним конфліктом, у якому герой чи герої поставлені в умови безвиході. Зазвичай завершується загибеллю героя.

Умовність — порушення правдоподібності зображення з художньою метою.

Урбаністичний роман — великий за обсягом епічний твір, що зображує переважно міське середовище й розкриває особливості міського типу культури.

Усмішка — різновид гуморески, що поєднує побутові або пейзажні описи з авторськими відступами. У її основі — якась комічна ситуація чи комічне зіткнення персонажів. А оповідь завжди дотепна й переважно лаконічна.

Усна народна творчість — словесна частина мистецьких явищ народної культури.

Футуризм — одна з авангардистських течій, представники якої проголосили мистецтво майбутнього, що відповідало б новій епосі з її прискореними ритмами, бурхливим технічним прогресом. Одним з ідеологів цієї течії був італійський письменник Філіппо Марінетті, який 1909 року опублікував «Маніфест футуризму».

Характер — образ людини з властивими їй індивідуальними рисами, що зумовлюють її поведінку, ставлення до інших людей.

Художні засоби — сукупність прийомів, способів діяльності письменника, за допомогою яких постає художній світ твору.

Художня деталь — зображена у творі подробиця, наділена особливим змістом. Вона означає значно більше, ніж проста життєва реалія, здатна уточнювати задум автора, увиразнювати психологічну характеристику персонажа, впливати на емоційну специфіку твору.

Цикл — сукупність творів, об'єднаних автором у художню цілість.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Відомості про користування підручником

№ з/п	Прізвище та ім'я учня / учениці	Навчальний рік	Стан підручника	
			на початку року	у кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Навчальне видання

БОРЗЕНКО Олександр Іванович
ЛОБУСОВА Олена Вікторівна

«УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА (РІВЕНЬ СТАНДАРТУ)»
підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Головний редактор *І. Л. Столій*. Редактор *О. О. Якименко*.
Технічний редактор *А. В. Пліско*. Комп'ютерна верстка *О. В. Сідельникової*.
Художнє оформлення *В. І. Труфена*. Коректори *Н. В. Красна, І. В. Ткаченко*.

Ілюстрації та обкладинка *О. С. Юхтмана*.

Окремі зображення, що використані в оформленні підручника,
розміщені в мережі Інтернет для вільного використання

Підписано до друку 05.06.2019. Формат 70×90/16.
Папір офсетний. Гарнітура Шкільна. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 17,55. Обл.-вид. арк. 18,0. Тираж 16 761 прим. Зам. № 11705-2019.

ТОВ Видавництво «Ранок»,
вул. Кібальчича, 27, к. 135, Харків, 61071.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5215 від 22.09.2016.
Адреса редакції: вул. Космічна, 21а, Харків, 61145.
E-mail: office@ranok.com.ua. Тел. (057) 719-48-65, тел./факс (057) 719-58-67.

Підручник надруковано на папері українського виробництва

Надруковано у друкарні ТОВ «ТРІАДА-ПАК»,
пров. Сімферопольський, 6, Харків, 61052.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5340 від 15.05.2017.
Тел. +38 (057) 712-20-00. E-mail: sale@triada.kharkov.ua

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Пам'ятка № 5. ПАСПОРТ ТВОРУ

- Автор / авторка твору
- Назва твору
- Вид літератури, до якого належить твір (епос, лірика, драма, ліро-епос)
- Жанр твору
- Тема твору
- Ідея твору — у ліричному творі — мотиви
- Образи-персонажі
  - головні образи-персонажі
  - другорядні образи-персонажі — у поезії — ліричний герой
- Інші види образів (образ-пейзаж, образ-портрет, образ-інтер'єр; зорові, слухові, тактильні образи тощо)
- Особливості мови твору, приклади засобів художньої виразності

Пам'ятка № 6. ЯК НАПИСАТИ ВІДГУК НА ХУДОЖНІЙ ТВІР (КНИГУ, КІНОФІЛЬМ ТОЩО)

1. Укажіть автора / авторку (творців) і назву твору.
2. Назвіть тему твору.
3. Наведіть короткий зміст твору.
4. Визначте проблеми, які автор / авторка порушив / порушила у творі.
5. Висловте свою думку про твір: що в ньому особливо сподобалось або не сподобалося, запам'яталося.
6. Зробіть висновок: про що автор / авторка спонукав / спонукала вас замислитися, що нового відкрив твір (якщо це екранізація книги, то наскільки творцям фільму вдалося передати її зміст).

Пам'ятка № 7. ЯК СКЛАСТИ КОНСПЕКТ ТЕКСТУ

1. Уважно прочитайте весь текст. Виділіть слова, речення, що передають основну думку тексту.
2. Розділіть текст на частини.
3. Прочитайте першу частину, виділіть у ній головне. Сформулюйте головну думку уривка двома-трьома реченнями. Запишіть їх.
4. Ту саму роботу виконайте з іншими частинами тексту.
5. Перевірте себе. Прочитайте конспект, переконайтеся, що він відображає основні положення тексту й допомагає пригадати, відтворити його зміст.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

Пам'ятка № 8. ЯК ЗДІЙСНИТИ САМООЦІНЮВАННЯ, ОЦІНИТИ РОБОТУ ОДНОКЛАСНИКА / ОДНОКЛАСНИЦІ

1. **Уміння слухати та перефразовувати**.
   - Ви уважно слухаєте співрозмовника;
   - ставите уточнювальні запитання;
   - можете за потреби переказати почуте.

2. **Уміння аргументувати**.

   Ваші аргументи:
   - засновані на фактах;
   - чіткі та логічні;
   - переконливі.

3. **Участь в обговоренні**.
   - Ви охоче берете участь в обговоренні;
   - можете дати обґрунтовану відповідь на питання;
   - можете підтвердити відповідь доказами, зокрема з тексту твору.

4. **Участь у роботі групи**.
   - Ви дотримуєтеся правил роботи в групі;
   - сумлінно виконуєте свої обов'язки;
   - берете активну участь в обговоренні;
   - підтримуєте інших членів групи.

5. **Виступ (повідомлення, презентація проекту)**.
   - Виступ відповідає заявленій темі;
   - тему виступу розкрито повною мірою;
   - факти викладено послідовно, запропоновані положення доведено, словниковий запас доповідача є достатньо багатим.

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має
Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА
11 клас
Рівень стандарту

Особливості підручника:

- створює умови для активної діяльності на уроці та свідомої самостійної роботи учнів
- дає змогу втілювати сучасний підхід до навчання через систему компетентнісно орієнтованих завдань

Інтернет-підтримка дозволить:

- здійснити онлайн-тестування за кожною темою
- скористатися додатковими матеріалами

ВИДАВНИЦТВО РАНОК

ISBN 978-617-09-5226-4

Інтернет-підтримка
interactive.ranok.com.ua

Право для безоплатного розміщення підручника в мережі Інтернет має Міністерство освіти і науки України http://mon.gov.ua/ та Інститут модернізації змісту освіти https://imzo.gov.ua